SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Š. Peciar, Na tridsiate piate výročie oslobodenia 193
J. Kopina, Štylistický aspekt textov na pamätníkoch odboja 199
P. Ondrus, Vyjadrovanie doplňujúcich modálnych a expresívnych významov v slovenskej vete 203
J. Bosák, Analýza nemotivovaných segmentov pri adjektívach 206
V. Uhlár, Príslop, slop, prieval, priehyba . . 213
D. Tisová, Syntakticko-štylistické vlastnosti vety v priamej rozhlasovej a televíznej hokejovej reportáži 218
M. Hayeková, Staré slovenské gymnázium v Prievidzi 226

DISKUSIE

M. Ivanová-Šalingová, Reflexy za hlásky *ö, ő, eu, oe* v slovenčine 230
J. Nižníková, Akuzatívny prívlastok . . . 234

SPRÁVY A POSUDKY

Za profesorom Pavlom Ondrusom. Š. Peciar . 240
Správa o valnom zhromaždení SJS pri SAV. Š. Lipták 241
Správa o činnosti SJS pri SAV. Š. Lipták . . 243
Lexikálne a gramatické minimum spisovnej slovenčiny. L. Dvonč 247
KONDRAŠOV, N. A.: Istorija lingvističeskich učenij. P. Žigo 251

ROZLIČNOSTI

Skloňovanie substantív *rifle, džínsy* a ich deriváty. J. Jacko 254
Dekodér, nie dekordér. M. Ivanová-Šalingová 255

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 45 — 1980
ČÍSLO 4

Štefan Peciar

NA TRIDSIATE PIATE VÝROČIE OSLOBODENIA

Tridsiate piate výročie oslobodenia našej vlasti hrdinskou Sovietskou armádou, ktoré si tento rok s vďačnosťou pripomína všetok náš ľud zvyšovaním pracovného úsilia pri plnení úloh našej šiestej päťročnice, dáva aj slovenským jazykovedcom príležitosť zamyslieť sa nad vývojom slovenskej jazykovedy a nad pracovnými výsledkami našich jazykovedných pracovísk, kolektívov i jednotlivcov. Máme čo bilancovať a máme sa čím preukázať pred našou i svetovou verejnosťou. Predovšetkým si však pri tomto výročí uvedomujeme, že pred začiatkom našej cesty od roku 1945 bolo bezprík-ladné hrdinstvo a sebaobetovanie státisícov sovietskych vojakov, ako to dokumentárne zachytáva filmová epopeja Veľká vlastenecká vojna.

Veľký kus cesty prešla slovenská jazykoveda za ostatných tridsaťpäť rokov. Nebola to cesta priamočiara a hladká, ale cesta plná hľadania, spojeného s rozširovaním tesných organizačných rámcov a skromných kádrových možností, s prekonávaním starých individuálnych pracovných návykov a osvojovaním si tímového, kolektívneho spôsobu práce, s prekonávaním metodologickej orientácie na módne západné jazykovedné smery a s rozširovaním obzorov po celej svetovej jazykovede, s čoraz častejším prijímaním podnetov od sovietskej marxistickej jazykovedy a s osvojovaním si dialektického spôsobu myslenia, s prekonávaním jednostrannej tematickej orientácie na štúdium formálnej stránky jazyka a s rozširovaním záujmu o výskum všetkých jazykových rovín, pričom sa stále výraznejšie presadzuje tendencia orientovať jazykovedný výskum na tie oblasti a úlohy, ktoré vyplývajú z potrieb rozvíjajúcej sa spoločnosti, budovanej na socialistických základoch.

S ohľadom na zameranie nášho časopisu si povšimneme, ako sa uvedené trendy a tendencie uplatňovali vo výskume slovenského jazyka. Pokiaľ ide o organizačnú bázu jazykovedného výskumu na Slovensku, najvýznamnejším faktorom po roku 1945 bolo vybudovanie materiálovo i kádrovo

pomerne dobre vybaveného akademického Ústavu slovenského jazyka, terajšieho Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, ktorý sa po sústredení potrebného počtu kvalifikovaných jazykovedcov a po dosiahnutí viditeľných výsledkov vo výskume stal vedúcim jazykovedným pracoviskom v Slovenskej socialistickej republike. V tomto ústave sa prvý raz v dejinách slovenskej jazykovedy utvorili priaznivé podmienky pre profesionálne vykonávanú vedeckovýskumnú prácu vo väčších alebo menších kolektívoch. Za týchto podmienok vznikli akademické základné príručky slovenčiny od nového vydania *Pravidiel slovenského pravopisu* (1. vyd. 1953, 11. vyd. 1971, Š. Peciar a kol.) cez šesťzväzkový *Slovník slovenského jazyka* (1959—1968, Š. Peciar a kol.), akademickú *Morfológiu slovenského jazyka* (1966, J. Ružička a kol.) po najnovší *Česko-slovenský slovník* (1979, G. Horák a kol.). Postupne sa realizujú veľké jazykovedné projekty, ako je štvorzväzkový *Atlas slovenského jazyka* (I. 1968, II. 1980, J. Štolc a kol.), veľké dvojjazyčné slovníky, päťdielny *Veľký rusko-slovenský slovník* (1960—1970, D. Kollár a kol.) a *Veľký slovensko-ruský slovník* (I. 1979, D. Kollár a kol.), do konečnej fázy sa dostávajú práce na normatívnom *Slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny* (J. Kačala a kol.), na *Syntaxi slovenského jazyka* (J. Ružička a kol.) a na *Historickom slovníku slovenského jazyka* (Š. Peciar a kol.). Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV sa stal organizačným a koordinačným centrom onomastického výskumu v SSR. Teoretické i praktické pracovné výsledky v tejto oblasti si získali priaznivé ocenenie v ČSSR i v zahraničí.

Výsledkom spolupráce jazykovedcov s pracovníkmi mnohých technických, prírodovedných a spoločenskovedných odborov je rozsiahla séria terminologických slovníkov, ktorými sa dotvorila a ustálila slovenská národná terminológia na teoretických zásadách zhrnutých v monografii J. Horeckého *Základy slovenskej terminológie* (1956). V spolupráci jazykovedcov z akademického pracoviska, Filozofickej fakulty UK a odborníka z praxe sa dokončili práce na príručke slovenskej spisovnej výslovnosti s ortoepickým slovníkom. Osobitne vyšiel *Príručný slovník slovenskej výslovnosti* (1979, Á. Kráľ).

Pričinením jednotlivých pracovníkov FFUK a JÚĽŠ SAV vznikli viaceré práce z dejín slovenčiny od najstarších čias po súčasnosť. Sú to rozsiahle päťzväzkové *Dejiny slovenského jazyka* J. Stanislava (1956—1973), *Fonologický vývin slovenčiny* E. Paulinyho (1963), učebnice R. Krajčoviča *Vývin slovenského jazyka* (1961), *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1964) a *Slovenčina a slovanské jazyky* (1974). Individuálnym pracovným úsilím Š. Ondruša sa zabezpečuje etymologický výskum najstaršej vrstvy slovenskej slovnej zásoby. Dejiny spisovnej slovenčiny od najstarších čias po prítomnosť osvetľujú učebnice *Dejiny spisovnej slovenčiny I* (1966, E. Pau-

liny), *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (1974, V. Blanár — E. Jóna — J. Ružička), *Spisovná slovenčina v Československu* (1970, J. Ružička) a *Rozvoj spisovnej slovenčiny v socialistickom Československu* (1975, J. Ružička).

Vysokoškolskí poslucháči slovakistiky dostali do rúk niekoľko príručiek a učebníc osvetľujúcich stavbu súčasnej spisovnej slovenčiny v rozličných jazykových rovinách. Sú to najmä tieto práce: *Slovenská gramatika* (1. vyd. 1953, 5. vyd. 1968, E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc), *Krátka gramatika slovenská* (1960, E. Pauliny), *Fonológia slovenčiny* (1963, 1968, E. Pauliny), *Slovenská fonológia* (1979, E. Pauliny), *Súčasný slovenský jazyk — Morfológia* (1959, P. Ondrus), *Morfológia spisovnej slovenčiny* (1962, 1964, P. Ondrus), *Kapitoly zo slovenskej morfológie* (1978, P. Ondrus), *Slovenská syntax* (1959, 1965, 1971, J. Orlovský), *Slovenské predložky v praxi* (1968, J. Oravec), *Kapitoly o slovenčine* (1976, J. Kačala a kol.), *Slovenská lexikológia I — Tvorenie slov* (1971, J. Horecký), *Slovenská lexikológia II* (1972, P. Ondrus), *Slovenská frazeológia* (1976, J. Mlacek), *Atlas slovenských hlások* (1969, J. Dvončová — G. Jenča — Á. Kráľ), *Úvod do fonetiky slovenčiny* (1970, O. Kajanová-Schulzová) a i. V spolupráci viacerých slovenských a českých jazykovedcov vznikli paralelné učebnice slovenčiny a češtiny pre vysokoškolských poslucháčov bohemistiky a slovakistiky: *Slovenština* (1957, 1961, 1964) a *Čeština* (1972).

Vedecké poznanie slovenského národného jazyka vo všetkých rovinách jazykovej stavby sa podstatne prehĺbilo početnými monografiami. Najviac monografických prác je venovaných vedeckému opisu nárečí. Najrozsiahlejšia je práca A. Habovštiaka *Oravské nárečia* (1965), oblastná nárečová monografia F. Buffu *Šarišské nárečia* vyšla v štyroch častiach v zb. Šarišské múzeum v Bardejove (1972) a Nové obzory 14, 15, 16 (1972—1974), ako oblastné monografie sú spracované *Stredogemerské nárečia* (1975, J. Orlovský) a *Dolnotrenčianske nárečia* (1975, I. Ripka). V troch obsiahlych monografiách sú opísané slovenské nárečia mimo územia Slovenska: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (1949, J. Štolc), *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike* (1956, P. Ondrus) a *Reč Slovákov v Juhoslávii* (1968, J. Štolc). Opis nárečia jednej obce podávajú monografie *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese* (1953, F. Buffa) a *Nárečie Pohorelej* (1955, G. Horák). Z bohatých zbierok nárečovej slovnej zásoby vyšla knižne práca J. Matejčíka *Lexika Novohradu* (1975). V JÚĽŠ SAV sa pripravuje *Slovník slovenských nárečí*.

V štyroch monografiách sa osvetľujú z rozličných aspektov problémy vývinu slovenčiny. V. Blanár napísal obsiahlu monografiu *Zo slovenskej historickej lexikológie* (1961), K. Habovštiaková podrobne analyzovala a zhodnotila Bernolákovo jazykovedné dielo (1968), F. Buffa publikoval monografiu *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* (1972) a J.

Doruľa v práci *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (1977) sa zaoberá problémami jazykových kontaktov v minulosti.

Spracovaniu rozličných otázok hláskoslovnej a gramatickej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny sú venované tieto monografické práce: *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (1955, L. Dvonč), *Spektrografická analýza slovenských hlások* (1968), *Rod, číslo a pád podstatných mien* (1962, F. Miko), *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine* (1969, P. Ondrus), *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* (1956, Ružička), *Slovosled a vetosled v slovenčine* (1966, J. Mistrík), *Väzba slovies v slovenčine* (1967, J. Oravec), *Doplnok v slovenčine* (1971, J. Kačala), *Zložené súvetie v slovenčine* (1973, F. Kočiš) a *Zo syntaxe frazeologických jednotiek* (1972, J. Mlacek). Slovotvornú sústavu slovenčiny (1959) a morfematickú štruktúru slovenčiny (1964) monograficky opísal J. Horecký. J. Furdík publikoval prácu *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny* (1971). Problémy slovotvornej sémantiky rieši K. Buzássyová v monografii *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív* (1974).

V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch mimoriadne narástol záujem viacerých slovenských jazykovedcov o problémy štylistiky. V početných monografických prácach a zborníkoch, na viacerých konferenciách sa osvetľovali teoretické otázky štýlu a štylistiky, analyzovali sa konkrétne problémy funkčných štýlov, mnohé práce sú venované rozličným otázkam umeleckých štýlov. Z bohatej produkcie zaznamenávame aspoň najdôležitejšie publikácie. Štylistike je venovaný VIII. zväzok Jazykovedných štúdií (1965), otázkam jazyka a štýlu umeleckej prózy sú venované dva zborníky z konferencií, ktoré usporiadalo Združenie slovenských jazykovedcov — *Jazyk a štýl modernej prózy* (1965) a *Jazyk a umelecké dielo* (1966), prevažne praktické zameranie má zborník *O jazyku a štýle slovenskej publicistiky* (1967). Učebnicový charakter majú zborníky *Štylistické rozbory umeleckých textov* (1964) a *Rozbory umeleckej prózy* (1967), ako aj práce J. Mistríka *Štylistika slovenského jazyka* (1970, 1977) a *Kapitolky zo štylistiky* (1978). Z individuálnych monografií treba zaznamenať viaceré práce o všeobecných alebo konkrétnych teoretických otázkach štylistiky, menovite: *Štylistika* (1965, M. Ivanová-Šalingová), *Kompozícia jazykového prejavu* (1968, J. Mistrík), *Estetika výrazu — Teória výrazu a štýl* (1969, F. Miko), *Text a štýl — K problematike literárnej komunikácie* (1970, F. Miko). Jazykom a štýlom jedného autora sa zaoberajú monografie *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy — Štýl prózy Jána Kalinčiaka* (1964, M. Ivanová-Šalingová) a *Rozbor štýlu prózy — Jašíkov štýl* (1971, J. Findra). M. Ivanová-Šalingová venovala monografiu *Hľadanie výrazu* (1964) štýlu súčasnej prózy pre mládež. Monografia J. Mistríka *Dramatický text* (1979) sa zaoberá

špecifickými problémami divadelného prejavu. J. Findra vydal praktickú učebnicu umeleckého prednesu s názvom *Umenie prednesu* (1974).

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV venuje sústavnú pozornosť teoretickým otázkam jazykovej kultúry. Usporiadal štyri vedecké konferencie o otázkach súčasného spisovného jazyka a jazykovej kultúry, vydal materiály z týchto konferencií v časopise Slovenská reč (1955), resp. v osobitných zborníkoch Jazykovedné štúdie VII (1963), *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967) a *Z teórie spisovného jazyka* (1979). Pracovníci ústavu dali do rúk slovenskej kultúrnej verejnosti nielen spomenuté základné kodifikačné diela, ale aj viaceré praktické a popularizujúce príručky, ako je knižka *Kultúra slovenského slova* (1956, 1958, J. Horecký), *Jazyková poradňa I—V* (1957—1968), *Tisíc poučení zo spisovnej slovenčiny* (1971, 1974), *Malý synonymický slovník* (1973, 1978, M. Pisárčiková — Š. Michalus), *Malý frazeologický slovník* (1974, 1977, E. Smiešková); uverejňujú výsledky výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny v časopise *Slovenská reč*, popularizujú ich v časopise *Kultúra slova*, v jazykových rubrikách viacerých denníkov a týždenníkov, v jazykovej poradni Čs. rozhlasu, na seminároch a besedách o otázkach jazykovej správnosti v redakciách a vo vydavateľstvách i v odpovediach na početné telefonické alebo písomné dotazy jednotlivcov a inštitúcií. Týmito cestami Jazykovedný ústav Ľ. Štúra podstatne prispieva k zvýšeniu jazykovej kultúry širokých vrstiev aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny i k prehĺbeniu vedomia zodpovednosti každého kultúrneho Slováka za stav nášho národného jazyka.

V SSR je rozvitý aj onomastický výskum. Reprezentujú ho početné staršie i novšie rozsiahle materiálové publikácie, ako sú práce J. Stanislava *Odkryté mená slovenských miest a dedín* (1947), *Slovenský juh v stredoveku* (1948), M. Majtána *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov* (1972), Š. Krištofa *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice* (1969), J. Matejčíka *Z mikrotoponymie Novohradu* (1976), ako aj teoreticky a metodologicky priebojné práce V. Blanára, publikované v časopisoch a zborníkoch i v knižných monografiách *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku* (1950) a *Živé osobné mená na strednom Slovensku* (1978, V. Blanár — J. Matejčík). O trvalom záujme viacerých pracovníkov JÚĽŠ SAV i vysokých škôl o výskum vlastných mien svedčia periodicky usporadované slovenské onomastické konferencie a publikovanie materiálov z nich v osobitných zborníkoch (dosiaľ šesť zväzkov).

Veľa nových vedeckých poznatkov o slovenskom jazyku prináša periodický zborník *Jazykovedné štúdie*, v ktorom sa uverejňujú štúdie zo súčasného spisovného jazyka, z dejín slovenčiny i z dialektológie (dosiaľ vyšlo 14 zväzkov), ďalej *Slovenská reč*, časopis pre výskum slovenského jazyka,

ktorý v r. 1980 vstúpil už do 45. ročníka. Teoretické štúdie z výskumu slovenčiny uverejňuje aj *Jazykovedný časopis*, ktorý už má za sebou 30 ročníkov. Od r. 1967 pribudol popularizujúci časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu *Kultúra slova*, ktorý nadviazal na 10 ročníkov *Slovenského odborného názvoslovia* a 5 ročníkov *Československého terminologického časopisu*. Výsledky konfrontačného výskumu slovenčiny uverejňuje najmä časopis *Slavica Slovaca*, ktorý začal vychádzať r. 1966. K vedeckému výskumu slovenského jazyka prispievajú aj fakultné periodické zborníky. Najstarší z nich je *Zborník Filozofickej fakulty UK v Bratislave — Philologica*. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove vydáva *Jazykovedný zborník*, Pedagogická fakulta v Trnave zborník *Philologica*.

Hlavným poslaním Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra ako akademického vedeckého pracoviska a vedúceho jazykovedného pracoviska v SSR je napomáhať rozvoj jazykovednej teórie a metodológie na marxistických základoch. Túto úlohu ústav plní v spolupráci s inými jazykovednými pracoviskami v tých oblastiach, v ktorých slovenskí jazykovedci rozvíjajú vedecký výskum. Pozoruhodné teoretické výsledky sa dosiahli najmä v týchto oblastiach: lexikológia a semaziológia, teória tvorenia slov, teória terminológie, konfrontačný výskum slovnej zásoby, teória etymológie, teória slovných druhov a gramatických kategórií, syntax jednoduchej vety i súvetia, historická i súčasná fonológia, teoretické problémy štylistiky, teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a v najnovšom období aj marxistická teória jazyka, ako o tom svedčia viaceré časopisecké príspevky o niektorých filozofických a metodologických otázkach marxistickej jazykovedy, ďalej zborník *O marxistickú jazykovedu v ČSSR* (1974) a zborník z konferencie o otázkach marxistickej jazykovedy (Olomouc 1977, vyd. 1980). Viacerí naši jazykovedci rozvíjajú matematicko-štatistické metódy. Z tohto hľadiska majú teoretický i praktický význam dve rozsiahle lexikografické diela J. Mistríka, obsahujúce početné matematicko-štatistické údaje: *Frekvencia slov v slovenčine* (1976) a *Retrográdny slovník slovenčiny* (1976). V niektorých úsekoch dosahuje slovenská jazykoveda teoretickú úroveň, ktorá znesie porovnanie so súčasnou svetovou jazykovedou. Svedčí o tom medziiným fakt, že viacerí naši jazykovedci prednášajú o výsledkoch svojej práce na medzinárodných zjazdoch a vedeckých sympóziách a aktívne sa zúčastňujú na práci medzinárodných orgánov a komisií. Cudzojazyčný periodický zborník *Recueil linguistique de Bratislava* má v zahraničí priaznivý ohlas. Rozširujú a prehlbujú sa pracovné kontakty našich jazykovedných pracovísk s partnerskými pracoviskami iných socialistických krajín. Tesná je spolupráca jazykovedných pracovísk SAV s partnerskými pracoviskami ČSAV.

Náš skratkový prehľad najvýznamnejších pracovných výsledkov sloven-

ských jazykovedcov za posledných 35 rokov dokumentuje veľký rozmach slovenskej jazykovedy, ktorý v minulosti nemá obdobu. Tento prudký rozvoj našej vednej disciplíny v rámci rozvoja slovenskej vedy umožnili priaznivé spoločenské a politické podmienky, ktoré sa u nás utvorili po oslobodení Československa a najmä po definitívnom víťazstve robotníckej triedy r. 1948. Priaznivé podmienky, ktoré prinášalo so sebou budovanie socialistickej spoločnosti pri uplatňovaní leninských zásad v národnostnej politike, stimulovali a stimulujú všestranný rozvoj slovenskej národnej kultúry a slovenského národného jazyka v kontakte s českou národnou kultúrou a s blízko príbuzným českým národným jazykom. Za tento priaznivý vývoj v mierových podmienkach vďačíme osloboditeľskej Sovietskej armáde, mierovej politike ZSSR a osvedčenej vodkyni nášho ľudu — Komunistickej strane Československa. S pocitmi vďaky a pevnej dôvery vykročíme do našich ďalších budovateľských päťročníc, odhodlaní dať všetky svoje sily a schopnosti do plnenia úloh vytýčených XIV. a XV. zjazdom KSČ.

Ján Kopina

ŠTYLISTICKÝ ASPEKT TEXTOV NA PAMÄTNÍKOCH ODBOJA

„Všetky pomníky, pamätníky, pamätné tabule dovedna sú pochodňami slobody, ktoré oheň z rokov odboja prenášajú od dní, keď sa sloboda rodila, k našej súčasnosti. Je ich veľa a ich ozvena v srdciach miliónov upevňuje odkaz, že nikdy viac vojnu." (Hraško, 1964). Texty umiestnené na týchto pamätníkoch sú svojou povahou difúznym žánrom majúcim charakter správy — hovoria o udalosti, ktorá sa stala —, ale zároveň aj oznámenia, pretože sa týkajú súčasnosti, resp. budúcnosti. Majú za úlohu sprostredkovať informáciu, jazykovou formou konkretizovať, dokumentovať bezprostrednú autentickú skutočnosť, ktorej sú neoddeliteľnou súčasťou. Okrem informatívnej funkcie vystupuje v pragmatickej zložke týchto textov funkcia ideologická (výchovno-didaktická) a operatívno-presviedčacia (presvedčenie a formovanie spoločenského vedomia) — (porov. Terminologický slovník literárnomúzejnej komunikácie, 1977).

Z hľadiska extenzity a zamerania môžeme texty na pamätníkoch odboja (skrátene TPO) zaradiť k takým krátkym informačným žánrom publicistického štýlu, ako je správa, oznámenie, inzerát, plagát, vineta a pod., hoci celkove v TPO sa využívajú aj vlastnosti ostatných štýlov, a to odborného

(písomnosť, presnosť, zreteľnosť), hovorového (spontánnosť, adresnosť), umeleckého štýlu (esteticko-komunikatívna funkcia, signálnosť, využívanie nepriamych pomenovaní) a rečníckeho štýlu (pátos, sugestívnosť, situačnosť).

V štruktúrnej výstavbe TPO možno identifikovať základnú výrazovú dichotómiu komunikačnej funkcie: operatívnosť — ikonickosť (Miko, 1973), ktoré sa indikujú pomocou jazykovo-slovesných a výtvarno-grafických prostriedkov. V rámci ikonickosti sa tu uplatňuje hlavne dejovosť — spájanie faktov do jedného celku, temporálnosť — usporiadanie udalostí do časového sledu, zážitkovosť — implikovanie životných konotácií, aktuálnosť — bezprostrednosť, odkaz do budúcnosti, faktickosť — citovanie údajov, dokladov, markantnosť — výber prostriedkov, ktoré majú za úlohu posilňovať predstavivosť percipienta, a kondenzovanosť — zhustenie obsahu vety a textu.

Pri druhej konštitutívnej výrazovej vlastnosti TPO — operatívnosti treba vyzdvihnúť takéto jej diferencujúce kategórie: oznam, hodnotenie, naliehavosť, subjektívnosť s jej zosilňujúcimi aspektmi expresívnosťou, emociálnosťou, pátosom a sociatívnosť.

V nasledujúcich poznámkach sa pokúsime o klasifikáciu TPO, pričom budeme rešpektovať rozličné hľadiská na ich vzájomnú diferenciáciu. Texty na pamätníkoch odboja samy osebe z jazykovej stránky sú autosémantickými celkami, avšak vo vzťahu k príjemcovi sú iba parciálnou časťou, istý celok, štruktúru tvoria iba v spojení s konkrétnym pomníkom, pamätníkom a v semiotickej rovine vystupujú ako indexy — znaky, ktorými sa na niečo poukazuje, ktorými sa spresňujú a dopĺňajú obsahy príslušných objektov, ktoré sú v centre pozornosti (Bense, 1967). Týmito objektmi sú autentické miesta odboja (*V tejto budove bola v apríli 1945 umiestnená prvá sovietska komandatúra goroda* — Bratislava), hroby obetí fašizmu (*V týchto troch hroboch je pochovaných 80 neznámych vojakov* — Dukla), pomníky (*Česť a sláva sovietskym hrdinom padlým za slobodu našej vlasti* — Slavín) a oficiálne budovy, spravidla MsNV (*Česť a sláva hrdinom Sovietskej armády, ktorí dňa 18. 1. 1945 oslobodili naše mesto Vranov spod fašistickej okupácie. Venujú občania z príležitosti osláv 25. výročia.* — Vranov nad Topľou).

Podľa postoja ku skutočnosti v textoch viažúcich sa k pamätným miestam odboja sa vyskytuje oznamovacia modálnosť (*V tejto budove bola zriadená v apríli 1945 poľná vojenská nemocnica Sovietskej armády* — Bratislava), kým v náhrobných nápisoch sa spravidla k oznamovacej modálnosti pridáva zvolacia: *Na tomto mieste po dlhom mučení nemeckými okupantmi bol dňa 15. novembra 1944 popravený bojovník za oslobodenie ČSR Anton Sedláček, robotník mesta Žiliny, vo veku 43 rokov. Česť jeho*

pamiatke! Zriedkavejšie v TPO sú zastúpené aj konštrukcie s formou želacích viet: *„Abože mi zahyň, abo buď slobodný!"* (Strečno) — Bojové husitské heslo: *„Nepřátel se nelekejte, na množství nehleďte!"* (Uhrovec). Citovanie konkrétnych údajov — faktickosť výrazu predpokladá zvýšenú frekvenciu podstatných mien a deiktických výrazov, napr.: *tu, v tejto budove, na tomto mieste, títo hrdinovia.*

Kompozične sa značná časť TPO vyznačuje obligátnou a prehľadnou stavbou pozostávajúcou z troch relatívne samostatných častí: informatívnej, výzvovej a rámcovej. Napríklad:

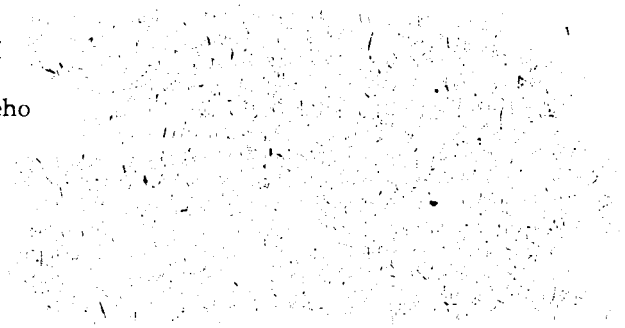

Na tomto mieste sú pochovaní
traja neznámi partizáni,
účastníci Slovenského národného
povstania — slovenský,
juhoslovanský a maďarský.
Padli za našu slobodu v boji
proti fašizmu v apríli 1945.
Česť ich pamiatke!
Venované z príležitosti
20. výročia SNP. (Motyčky)

Pre vetnú stavbu TPO je typická dvojčlenná veta. Tá sa objavuje v rámcovej a informatívnej časti, kým vo výzvovej časti sa uplatňuje výlučne iba jednočlenná veta: *Česť jeho pamiatke!* (Banská Bystrica) — *Sláva večná padlým partizánom!* (Uhrovec). Popri jednočlenných a dvojčlenných vetách v TPO sa stretávame aj so súvetnými konštrukciami: *Kto padne v boji za slobodu, nezomiera.* (Bratislava) — *Česť a sláva hrdinskej sovietskej gardovej pechote, ktorá 2. apríla 1945 prenikla do Prievozu a ráno 4. apríla 1945 prekvapivým útokom oslobodila Bratislavu.* (Bratislava).

TPO sú skladobne koncízne a stručné, váha je na fakte a na enumerácii. Dokladom úsečnosti a zhustenosti je aj to, že sa v nich vynechávajú slová, ktoré sa cítia ako redundantné, príp. sa vynechávajú konektorové slová: *Hrdinom sovietskej armády padlým za nezávislosť Sovietskeho zväzu a za vzkriesenie Československej republiky. Vďačná Banská Bystrica.* — *Večná sláva hrdinom padlým v boji za slobodu a nezávislosť Sovietskeho zväzu.* (Sečovce).

Spomínané texty ako komplementárne zložky pamätníkov odboja, v ktorých sa verejne vyjadruje vďaka i odhodlanie napĺňať odkaz obetí fašizmu, sa ďalej vyznačujú v štylizácii sviatočnou vážnosťou, decentnosťou a primeranou patetizáciou, a preto sú tu na mieste metaforické pomenovania. Ako prostriedky nepriameho vyjadrenia sa využívajú citáty z umeleckých textov, ktoré v tejto metatextovej pozícii nadobúdajú nové významy (Šabouk, 1973): *Tu mĺkvo strážime rok slávny, meruštvrtý, / odkazom dýchame*

krvavou touto pôdou — / nech skúva dejiny výkričník našej smrti / Bolestne slávna je púť naša za slobodu. (Plávka — Kremnička).

V kompozícii epitafov sú tieto citáty súčasťou informatívnej časti: *Pravde žil som / Krivdu bil som / Verne národ svoj / ľúbil som / Majzlík Matej / Klaučo Urban / Hečko Peter / Blčka Matej / Benko Matej / Česť ich pamiatke! / 1944—1964.* (Pribylina).

Použitie prvej slovesnej osoby signalizuje v texte subjektívnosť výrazu. Lenže TPO sa neobmedzujú iba na záznam o minulosti, ale mieria i do budúcnosti, obracajú sa k súčasníkom, čo sa prejavuje v tzv. sociatívnosti výrazu spočívajúcej v projekcii percipienta do textu (porov. Miko, 1976). Sociatívnosť sa formálne demonštruje prítomnosťou oslovenia a frekvenciou 2. zámennej a slovesnej osoby, ktoré v záujme zvýšenia citovosti podania sa využívajú v synekdochickej podobe: *Stoj, čítaj a spomínaj a nezabudni: / Tu padlo za nás pol sta obetí / Keď dusil fašizmus nás bludný . . .* (Martin) — *Zastav sa priateľu, pri tejto mohyle, / spomeň tých, čo za vlasť povstali zmužile, / spomeň tých hrdinov, ktorí padli v boji, / aby rod mohol žiť v slobode, v pokoji!* (Zlaté Moravce).

Na pamätníkoch odboja sa objavujú nielen veršové úryvky, ale aj úryvky z prozaických, príp. náučných textov: *Ľudia bdejte! / Na tomto mieste v boji / za oslobodenie padol . . .* (Partizánska Ľupča) — *Na priamy rozkaz hlavného veliteľstva obrátili sa hlavne sovietskych diel ku karpatským hrebeňom, aby najkratšou, i keď najobťažnejšou cestou priniesli bojovníkom Slovenského národného povstania pomoc.* (K. Gottwald: O otázkach války a obrany vlasti. — Svidník).

Proti variabilnosti vo výbere slov v TPO pôsobí tendencia po využívaní zaužívaných, ustálených fráz. Máme tu na mysli napríklad konštantné prívlastky (*Na večnú pamiatku slávnej Sovietskej armáde, osloboditeľke Československej republiky.* — Levice; *Večná sláva rumunským hrdinom, ktorí padli v bojoch za oslobodenie Československa . . .* — Zvolen; *Česť nehynúcej pamiatke pracovníkom nášho závodu . . .* — Turany) a ďalej expresívne schematizované syntagmy: *Česť a sláva ilegálnym pracovníkom KSS padlým za slobodu našej vlasti!* (Slávičie údolie).

TPO predstavujú typ výlučne vizuálnej komunikácie. Z hľadiska spoločenskej funkcie ich možno podobne ako napríklad plagát pokladať za komunikačný prostriedok „rýchleho dialógu", ktorý má byť nápadný, zrozumiteľný a zapamätateľný, a preto v nich výrazne vystupuje do popredia forma, ktorá je „prvým pútačom a aj prvým stimulátorom adresáta" (Mistrík, 1975). Týmto štylistickým požiadavkám zodpovedajú v TPO také grafické osobitosti, ako je striedanie veľkosti a typov písma, vysúvanie jednotiek textu do samostatných riadkov a vôbec silná diskrepancia medzi rozsahom slovesného textu a priestorom, na ktorom sa daný text nachádza.

Pamätné tabule, obelisky, pomníky sa iba málokedy obmedzujú na čisto slovesné prostriedky, častejšie sa k TPO pripájajú ako komplementárne prostriedky také autosémantické grafické prvky, ktoré majú samostatný význam: fotografie, maľby, kresby a pod.

Náš príspevok môžeme uzavrieť konštatovaním, že TPO ako publicistické mikroútvary sa vyznačujú špecifickými výrazovými vlastnosťami, ktoré sú determinované ich spoločenskou funkciou, a celkove si zaslúžia v našich štylistických príručkách väčšiu pozornosť, ako sa im venovala doteraz.

Literatúra

BENSE, M.: Teorie textu. 1. vyd. Praha, Odeon 1967, s. 29.
HRAŠKO, J.: Pochodne slobody. 1. vyd. Martin, Osveta 1964, s. 1.
MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Štylistický model literárneho diela. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973, s. 36—80.
MIKO, F.: Štýlové konfrontácie. Hovorová rozvravenosť a diferenciácia subjektívneho aspektu u Karla Čapka. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976, s. 49.
MISTRÍK, J.: Žánre vecnej literatúry. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 114.
ŠABOUK, S.: Umění — systém — odraz. 1. vyd. Praha, Horizont 1973, s. 111.
Terminologický slovník literárnomúzejnej komunikácie. Red. A. Popovič, Dolný Kubín — Nitra, Literárne múzeum P. O. Hviezdoslava a Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky 1977, s. 30.

Pavel Ondrus

VYJADROVANIE DOPLŇUJÚCICH MODÁLNYCH A EXPRESÍVNYCH VÝZNAMOV V SLOVENSKEJ VETE

1. Pri analýze vety je zjavná tendencia riešiť otázku modálnosti z troch aspektov (porov. literatúru, ktorú uvádzame na konci článku).

Pri prvom aspekte obsah vety zodpovedá alebo nezodpovedá reálnej skutočnosti. Podľa toho je dvojaká modálnosť: reálna a nereálna. Obe tvoria základnú (predikatívnu) modálnosť. Hlavným gramatickým prostriedkom na jej vyjadrenie je kategória spôsobu: kategóriou spôsobu sa vyjadruje reálna modálnosť a kategóriou podmieňovacieho i rozkazovacieho spôsobu nereálna modálnosť.

Pri druhom aspekte ide o vzťah hovoriaceho k obsahu výpovede. Hlavným prostriedkom na vyjadrenie modálnosti vo vete je tu modálne slovo, ktoré naznačuje spochybnenie alebo potvrdenie reálnosti alebo nereálnosti obsahu textu, pričom nemení základný modálny význam vety. Modálne slová začlenené do vety sa stávajú elementom jej štruktúry.

Pri treťom aspekte, pri ktorom ide o vzťah medzi činnosťou a jej subjektom, základná modálnosť sa vyjadruje modálnymi slovesami a vetnými príslovkami, začlenenými do prísudku a tvoriacimi s významovými slovesami zložený prísudok. Aj modálne slovesá a modálne predikatíva komunikujú o reálnom fakte. Želanie, možnosti a nevyhnutnosť uskutočniť istú činnosť sa predstavujú vo vetách ako fakt reálnej skutočnosti.

Východiskovým modelom pri analýze základného modálneho významu (predikatívnej modálnosti) je kladná oznamovacia veta. Záporné oznamovacie vety a opytovacie vety sa pokladajú za jeho štruktúrno-sémantické modifikácie. Práve preto, že záporné a opytovacie vety neobsahujú také príznaky, ktoré by určovali základnú (predikatívnu) modálnosť vety, prostriedky na vyjadrovanie záporu, inotácia i ostatné konštitutívne prostriedky opytovacích viet a ďalšie prostriedky sa môžu využívať na tvorenie doplňujúcich odtienkov, preplietajúcich sa so základným modálnym významom reálnosti a nereálnosti vo vete.

2. Na vyjadrenie doplňujúcich významov v predikatívnej modálnosti sa používajú prostriedky lexikálne (častice), morfologické (čas, vid), syntaktické (intonácia, logický prízvuk, slovosled). Lexikálne, morfologické a syntaktické prostriedky na vyjadrenie doplňujúcich modálnych významov základnej modálnosti sa však vo vetách vyskytujú spravidla súčasne. Vznikajú tak osobitné komplexy uvedených príznakov, vyjadrujúcich komplexy modálnych odtienkov základnej modálnosti. Tento fakt budeme môcť ukázať na modálno-expresívnych typoch viet, získaných z literárno-umeleckých diel slovenských prozaikov. V ukážkach z prozaických diel sa totiž veľmi ľahko dá zistiť, o aký doplňujúci modálny odtienok ide:

Demák dal synovi rozkaz ešte na ulici, aby ráno išiel napásť voly, a neveste rečie, zamykajúc za ňou dverce na dvore:
„Maru zobuď ráno zavčasu. K tomu jarcu musíme sa pribrať zo skrúšeného srdca. Skrčí sa dočista na koreni. Tak sa len hore do roboty!" (Timrava).

Vo vete *Maru zobuď ráno zavčasu* sa základná (predikatívna) modálnosť ireálneho faktu vyjadruje pomocou kategórie spôsobu *(zobuď)*. Doplňujúci modálny odtienok príkazu sa zasa vyjadruje týmto komplexom prostriedkov: inotáciou rozkazu, logickým dôrazom na akuzatív „Maru" i prísl. určenie „ráno", subjektívnym poradím v členení vety, ako i narušaním gramatického slovosledného princípu v skúmanej vete.

Pomocou intonačných prostriedkov, častíc, záporu a vidových foriem slovies sa vyjadruje modálny význam zákazu:

„Už som ti koľko ráz povedal, aby si cigary v stajni nefajčil," zavrátil ho Sekan. „Chceš nejakú skazu spraviť? — Hneď by ti ju z úst vyrazil!" (Timrava)

Odtienok strachu sa vyjadruje časticami, zodpovedajúcou intonáciou a logickým dôrazom na subjekt:

„Tak i ty pôjdeš na odobierku, Laci?" zvolala zostrašená. (Timrava)

Intonácia váhania dodáva vete modálny odtienok želania:

„Čo urobíme!" opýtal sa doktor. A potom vyhýbavo dodal: „Bude treba likvidovať nemocnicu." (Mináč)

3. A pomocou akých prostriedkov sa vyjadrujú doplňujúce expresívne odtienky v slovenskej vete?

Modálne a expresívne doplňujúce významy sa vyskytujú vo vete najčastejšie popri sebe. Tak napr. kým odtienok pochybovania sa vyjadruje opytovacou intonáciou, intonáciou zvolania, enumeráciou, časticami, záformi, opakovaním slov, expresívny odtienok sa vyjadrí predovšetkým expresívnymi slovami:

„Ale ani vojny nebývajú rovnaké. Táto naša je národná, ľudová".
Fuzáč pochybovačne pokrútil hlavou.
„Že by?" Neslýchal som, nepočul som. Boli také strany, aj národná, aj ľudová, ale že by bola taká vojna? Ja už len tak mienim, že vojna je vždy proti národu, národ aj vykrváca, aj zderú ho z posledného." (Mináč)

Modálne a expresívne významy sa prepletajú najmä vo vetách so slovesami v rozkazovacom spôsobe, majúcimi význam oznamovacieho spôsobu. Protirečivosť medzi imperatívnymi formami slovesa a oznamovacou formou sa v kontexte odstraňuje tak, že sa reálna základná modálnosť podfarbí významom nevyhnutnosti, nepríjemnej povinnosti, realizovanej proti vôli vykonávateľa činnosti a vyvolávajúcej jeho silný protest. Expresívnosť sa tu vyjadruje aj intonáciou, logickým prízvukom na subjekte, časticami a expresívnymi slovami i výrazmi:

„... Človek sa oddelí od roboty a hneď sa zbesnie, tak je to, pán môj, robota je najprvší základ, a kto sa od nej oddelí, sa odčlovečí. A ty, sedliačik, len trp, jalovku zoberú, a nepovedz ani slovo, zemiačky poberú, a len si gamby hryz, košeľu vyzlečú, a ty choď po svete na hanbu, s holým zadkom. Tak je to, veru, pán môj! Či počúvajú?" (Mináč)

Konštrukcie s formou podmieňovacieho spôsobu modálnych slovies nemajú modálny význam nereálnosti. Často sa využívajú na expresívno-štylistické vyjadrenie reálneho želania. Expresívnosť výpovede zvýrazňujú častice a intonácia:

„To by mi bolo ľúto," povedal profesor Markech, „to by mi bolo ľúto, keby vás malo stihnúť nejaké nešťastie, a my by sme sa už nevideli. Radšej budem dúfať, že sa ešte uvidíme, pán veliteľ."

„Ste nenapraviteľný, profesor. Škoda, že sme sa nedohodli," povedal Lemnitzky. (Mináč)

Zo širšieho kontextu badať, že vo výpovedi profesora Markecha je silný doplňujúci modálny odtienok irónie.

4. Dôležitým prameňom pre štúdium vyjadrovania doplňujúcich modálnych a expresívnych významov v slovenskej vete sú prozaické a dramatické diela, v ktorých sa reč hrdinov spravidla charakterizuje z modálno-expresívneho hľadiska. Z nich sa dajú vybrať ďalšie typy doplňujúcich modálnych a expresívnych odtienkov, takých, ako sú odtienky výčitky, nespokojnosti, oduševnenosti, hnevu, radosti, posmechu atď.

Literatúra

BONDARKO, A. V.: Grammatičeskaja kategorija i kontekst. Leningrad, Nauka 1979. 114 s.

Grammatika russkogo jazyka. Tom II, časť 1. Red. V. V. Vinogradov. Moskva, Izdateľstvo AN SSSR 1954, s. 80.

LOMTEV, T. P.: Predloženija i jego grammatičeskoje kategorii. Moskva, Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1972, s. 78—111.

PANFILOV, V. Z.: Grammatika i logika. Moskva—Leningrad, Nauka 1963, s. 46—56.

PANFILOV, V. Z.: Vzajimootnošenija jazyka i myšlenija. Moskva, Nauka 1971, s. 183, 186, 198, 200.

Otázky slovanské syntaxe. 3. Sborník sympozia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích" v Brně 27.—30. 9. 1971. Brno, Universita J. E. Purkyně 1973. 400 s.

ŠVEDOVA, N. J.: Paradigmatika prostogo predloženija v sovremennom russkom jazyke. In: Russkij jazyk. Grammatičeskije issledovanija. Moskva, Nauka 1967, s. 8—10.

VINOGRADOV, V. V.: O kategorii modaľnosti i modaľnych slovach v russkom jazyke. In: Trudy Instituta russkogo jazyka. Tom II. Red. S. P. Obnorskij. Moskva — Leningrad, Izdateľstvo AN SSSR 1950, s. 38—79.

ZOLOTOVA, G. A.: Očerk funkcionaľnogo sintaksisa russkogo jazyka. Moskva, Nauka 1973, s. 140—157.

Ján Bosák

ANALÝZA NEMOTIVOVANÝCH SEGMENTOV PRI ADJEKTÍVACH

1. Pri skúmaní vzťahu motivácie a významu sa zreteľne ukazuje, že pri širšom a najmä komplexnom prístupe je nevyhnutné skúmať aj tie prvky slovného tvaru, ktoré sa z aspektu vybranej segmentačnej analýzy javia ako nemotivované, a hľadať príčiny tejto nemotivovanosti v synchrónnom pláne v zhode s cieľom analýzy.

V motivačnom vzťahu sú slová, z ktorých jedno je motivujúce a druhé motivované (Uluchanov, 1977, s. 22). Motivovanosť možno chápať aj ako synonymum odvodenosti (napr. Dokulil, 1962, s. 11 a i.), resp. aj tak, že motivovanosť je širšia ako odvodenosť, a teda slovotvorné vzťahy sú vždy motivačné, nie však naopak (Tichonov, 1971, s. 174).

Slovotvorná motivácia vzťahuje slovo k systému dvoch koordinát (slovotvorný základ: slovotvorný formant) a takto sa proti motivujúcej časti vyčleňuje aj nemotivujúca, kde sa popri pravidelných a systémových segmentoch vyskytujú síce pravidelné, ale nesystémové (zväčša analogické) segmenty, no popri nich aj nepravidelné a unikátne útvary. Vyčleňovanie týchto „neplnohodnotných" jednotiek (segmentov, prvkov) obracia pozornosť smerom ku skúmaniu motivačných vzťahov. V podstate ide o procesy trojakého druhu: alternácie, interfixáciu a trunkáciu (odseknutie).

Alternácie sú predmetom fonológie (resp. morfonológie) od jej vzniku (N. S. Trubeckoj), problematika interfixov a odsekávania (trunkácie) sa stala aktuálnou vtedy, keď sa pri derivácii začal v súvislosti s využívaním nových metód (generatívny model, slovotvorné hniezdo, komplexná morfémová analýza a i.) klásť dôraz aj na formálnu stránku derivácie.

2. V dôsledku asymetrie medzi obsahovým plánom a výrazovým plánom, ktorá sa prejavuje vo variácii označujúceho, vznikali ťažkosti už pri opise alternácií, lebo alternácie nie sú podmienené zákonitosťami synchrónneho spájania foném (nemožno ich vysvetľovať fonologicky) a z gramatického hľadiska sú nadbytočné (sprevádzajú napr. flexiu a pod.). Práve v Trubeckého analýze prevládol fonologický princíp: postupovalo sa od fonémy k morféme a morfonologické javy sa vysvetľovali iba v rámci samej morfémy, nie zo syntézy morfém v slovnom tvare. Fonologický princíp v opise morfonologických prostriedkov sa potom nevyhnutne prejavil v ich syntagmatickej interpretácii, a tak sa N. S. Trubeckoj nedostal k paradigmatickému chápaniu morfonologických prostriedkov, k tomu, že ohraničenosť vo výbere fonologických prostriedkov v stavbe slovného tvaru okrem diachronických a synchrónnych zákonitostí pri ich spájaní diktujú aj systémové vzťahy vyšších rovín.

Najmä v americkej slavistike (R. Jakobson, E. Stankiewicz, R. Lenček a v ostatnom čase D. S. Worth a i.) sa hľadala v morfonologických faktoch fonologická zákonitosť, no v konkrétnej analýze to obyčajne značilo návrat k pôvodným historickým tvarom (alebo aspoň s nimi paralelným).

3. Pri systémovej analýze slovotvornej roviny (v slovanských jazykoch najmä M. Dokulil, 1962) sa však ukázalo, že štruktúra slova neodráža iba živé slovotvorné vzťahy, ale aj mnohé neživé, ktoré zanechali isté stopy vo formálnych vzťahoch, no ktoré sa už nedajú odhaliť procedúrami slovotvornej analýzy. P. A. Sobolevová (1972) a v jej intenciách najnovšie S. N.

Šepelevová (1977, s. 145) ide ešte ďalej, keď tvrdí, že slovotvorná štruktúra slova sa vo väčšine prípadov neodráža v jeho morfémovej stavbe, nie je izomorfná s morfonologickou štruktúrou, pretože v jazyku pôsobia zákony, podľa ktorých pri derivácii odpadávajú viaceré prvky v motivujúcich slovách (flexia vždy), v dôsledku čoho sa narúša priamy vzťah medzi počtom derivačných krokov a derivačných morfém v slove. Pri takejto analýze nejde iba o niekoľko prázdnych a nulových morfém, ale o celé rady pravidelne vyčleňovaných segmentov v každom plnovýznamovom slovnom druhu. Počet vyčleňovaných segmentov, ktoré nemajú status „plnovýznamovej" morfémy, sa podstatne rozšíril. A hoci bolo v prvom štádiu analýzy štruktúry slovného tvaru metodologicky užitočné oddeľovať jednotlivé typy analýzy (tvarotvorná — morfologická, resp. morfémová, morfematická — slovotvorná), pri komplexnej morfémovej analýze na úrovni slovníka daného jazyka a pri systémovej slovotvornej analýze sa ukázalo, že práve pri interpretácii nemotivovaných segmentov alebo vôbec prvkov s nestálym statusom v jazykovom systéme sa musia výsledky analýz navzájom dopĺňať. Kým prv sa vyčleňovanie asémantických segmentov pokladalo za „doménu" morfémovej analýzy, dnes sa do morfémovej analýzy oprávnene zavádza motivácia (resp. funkčnosť), aby sa mohlo dokázať, že napr. istá morfa nemá štruktúrno-sémantickú funkciu v slovnom tvare (K. Kowaliková pri opise adjektív v súčasnej poľštine, 1977).

V striktnej morfologickej (morfémovej) analýze sa neberie do úvahy sémantická motivovanosť, segmenty sa vydeľujú na základe princípu opakovateľnosti, založenom na súčasnom rešpektovaní významu a výrazu (na vydelenie samostatného segmentu postačí existencia aspoň jedného morfémového okolia, kde sa vydelený segment vyskytuje s rovnakou významovou platnosťou). Segmenty sa vydeľujú na základe vzťahov k iným slovám, pričom sa porovnávajú s ostatnými funkčne zhodnými jazykovými útvarmi, teda bez ohľadu na motivovanosť i typ prenášaného významu. (Takéto striktné princípy analýzy použila E. Slavíčková v Retrográdnom morfematickom slovníku češtiny, 1975.)

Zdôrazňovanie formálnych procesov aj pri derivácii sa začalo v súvislosti s vydeľovaním tzv. interfixov najmä v prácach E. A. Zemskej, ktorá podala typy aj klasifikáciu interfixov v ruštine (Zemskaja, 1973). Interfixom pripisuje „čisto spájaciu funkciu" v slove (dôsledne podľa Trubeckého), ich výskyt vysvetľuje výlučne morfonologicky. Napr. v štúdii z r. 1975 (s. 118) o členení sufixálneho reťazca *-ovsk-* píše: . . . „pretože časť *-sk-* sama osebe, bez pridania nejakých iných prvkov vyjadruje derivačný význam ‚vzťahujúci sa na to, čo je pomenované odvodzovacím základom', je nositeľom tohto významu, teda sufixom iba segment *-sk-*". Takýto prístup predpokladá, že sa v sufixálnych derivačných reťazcoch vydeľujú všetky morfémy bez ohľa-

du na ich aktuálnu významovú platnosť v tejto derivácii, bez aktuálneho rešpektovania formálnej a sémantickej blízkosti, zhody, resp. na druhej strane rozštiepenosti, narušenia tohto vzťahu.

V protikladnej koncepcii (napr. slovotvorné typy) sa sufixálne derivačné reťazce nečlenia, vychádza sa zo sémantickej jednoty slovotvorného základu a slovotvorného formantu (Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, 1970; Horecký, 1971 a i.). V rámci príslušného slovotvorného typu sa nové deriváty odvodzujú prevažne od slov patriacich do toho istého slovného druhu, neuvažuje sa so všetkými derivačnými krokmi a formant sa po predchádzajúcom derivačnom kroku stáva súčasťou základu slúžiaceho za východiskový základ v danom slovotvornom type. Nepracuje sa teda so slovnodruhovou atribúciou primárneho (nemotivovaného) základu a v dôsledku toho netreba zisťovať ani smer motivovanosti, výrazová štruktúra je irelevantná, neslúži bádateľovi ako výstupový „signál" derivačných procesov. Napokon aj paralelné deriváty od toho istého motivujúceho základu patria do rozličných slovotvorných typov (*behať → behanie; behať → bežec; behať → beh* atď.). Pri takomto opise slovných tvarov nemožno získať úplný inventár derivačných morfém, pretože alomorfné sufixálne reťazce sa rozkladajú iba na bezprostredné zložky, a nie na konečné zložky. Na úkor všeobecnosti a paradigmatickosti slovotvorného typu sa neskúmajú syntagmatické javy, najmä paralelné sémantické motivácie odvodených slov, medzistupňové vzťahy v derivačnom reťazci, prenesené významy (metaforizácia) — všetky procesy vedúce k desémantizácii (dekorelácii) jazykových prvkov.

Vhodnou metódou na skúmanie desémantizácie — straty alebo prehodnotenia istých významových vzťahov medzi odvodenými slovami zo synchrónneho aspektu — je analýza motivačných vzťahov v slovotvornom hniezde (Tichonov, 1971), ktoré v protiklade k širokej onomaziologickej báze predstavuje istý štruktúrno-sémantický mikrosystém, ten „spoločný význam, ktorého materiálovým exponentom je koreňová morféma" (s. 27). Desémantizáciu možno skúmať aj tak, že sa analyzujú všetky reťazce s identickým formantom, ako to v slovenčine robí K. Buzássyová (1979), v poľštine R. Grzegorczyková — J. Puzynina (1979) a i. Otázne je, či treba aj tieto desémantizované prvky označovať ako tzv. interfixy a či ich vydeľovať samostatne alebo ich spájať s odvodzovacím základom.

4. Predmetom našej analýzy sú adjektíva zakončené na *-n(ý)*, vybrané z materiálu spracovaného na počítači (50 000 substantív, adjektív a verb podľa tzv. viacstupňového výberu; Bosák, 1974). Sufixálne reťazce sme kvôli doplneniu prevzatých slov, ako aj prehľadnosti zostavili z Retrográdneho slovníka slovenčiny (Mistrík, 1976), celkove ide o viac ako 3000 adjektív.

Derivačná adjektívna morféma *-n-*, resp. *-n(ý)* tvorí v slovenčine bohaté sufixálne reťazce. Častejšie sa vyskytuje pri akostných a vlastnostných prídavných menách ako pri vzťahových (pri vzťahových adjektívach sú typické sufixy *-ov-*, *-in-*, *-sk-*, *-ac-*), pričom motivujúcim základom môže byť podstatné meno, prídavné meno, sloveso, zámeno, číslovka (Morfológia slovenského jazyka, 1966). Všeobecne vyjadruje vzťah alebo akosť v relácii k predmetu alebo deju, resp. „príznak vzťahujúci sa na predmet alebo jav pomenovaný motivujúcim slovom". Adjektívna morféma *-n-* plní transpozičnú funkciu — prevádza substantívne základy (najmä pri prevzatých slovách) na adjektívne, hlavne však slúži na odvodzovanie adjektív od slovies — prevádza medzi adjektíva tie významy, ktoré môžu vyjadrovať iba slovesá: trpnosť (podliehanie deju vyjadrenému slovotvorným základom), potenciálnosť a spôsobilosť na niečo.

Osobitnú skupinu tvoria prídavné mená len formálne zhodné s príčastiami trpnými, ale „významovo ukazujúce na vec, ktorou je niečo opatrené" (Horecký, 1971, s. 179). Ide o adjektívne sufixálne reťazce *-a-n-ý*, *-ova-n-ý*, *-k-ova-n-ý*, *-iz-ova-n-ý*, *-on-iz-ova-n-ý*. V tejto skupine však možno vydeliť aspoň dva typy: a) keď existuje odvodzujúci slovesný základ, napr. *ryhovať* → *ryhovaný* („majúci na sebe ryhy, ozdobený, pokrytý ryhami"), *vrúbkovať* → *vrúbkovaný* („majúci vrúbky, ozdobený vrúbkami") atď.; b) keď neexistuje odvodzujúci slovesný základ, napr. *krojovaný* = „oblečený do kroja", *kvietkovaný* = „pokrytý, posiaty drobnými kvietkami", *uniform-ova-n-ý*, *erud-ova-n-ý* atď., pričom cudzí odvodzovací základ priberá ešte ďalší segment, napr. *ion-iz-ova-n-ý*, *z-revoluci-on-iz-ova-n-ý* a pod.

Pretože ide o adjektíva len formálne zhodné s trpnými príčastiami, musí sa tento vzťah prejaviť aj na ich výrazovej štruktúre: formálne sa musia tvoriť od slovesného neurčitkového základu (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 495 n.), resp. z nášho pohľadu možno tento jav hodnotiť aj tak, že sa adjektívna morféma *-n-* pripína k vokalickému verbálnemu znaku morfémovej štruktúry, ktorý nemá derivačnú funkciu. Sémanticky prevažuje v týchto adjektívach základ predchádzajúcej derivácie, nie bezprostrednej, v obidvoch typoch je význam adjektíva „oddelený" od východiskového slovotvorného základu prvkom označujúcim verbálnosť *(-ova-)*.

Táto skupina adjektív sa teda vymyká spod ich všeobecnej definície v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 206) ako „majúci vlastnosť, ktorá súvisí s dejom pomenovaným slovesom". Okrem toho aj segment *-ova-*, ako sme ukázali, má dvojakú funkciu: v skupine a) slúži na prevádzanie substantívnych základov medzi slovesá, v skupine b) je tam podľa analógie modelu tvorenia tohto typu adjektív. V obidvoch prípadoch v tomto sufixálnom reťazci ide o desémantizované prvky.

Medzi adjektivizované príčastia patria aj prídavné mená zakončené na *-en(ý)*. Na rozdiel od predchádzajúcej skupiny pri ich odvodzovaní odpadúva tematický vokál z odvodzovacieho slovesného základu. Netvoria sa od substantív, ale iba od slovies, aj to len prefigovaných, pričom prenášajú význam vyjadrený slovesom do trpnej adjektívnej podoby, čo sa vo výrazovej štruktúre prejavuje tak, že sú v nej zachované všetky derivačné kroky. Porov. *štát*$_{SUB}$ → *štát-n-y* → *po-štát-n-i-ť* → *po-štát-n-en-ý*. Pri prvom derivačnom kroku sa adjektívnym sufixom *-n-* tvorí vzťahové adjektívum, pri druhom kroku s využitím prefixu *po-* (a príslušného modelu) sa utvorí adjektívum, ktoré iba prevádza, transformuje adjektívny význam na verbálny („urobiť štátnym"), pri poslednom kroku sa pridaním sufixu *-en-* utvorí adjektívum *po-štát-n-en-ý*. Je zrejmé, že dva adjektívne sufixy by boli v tomto tvare nadbytočné a z hľadiska jazykovej komunikácie neefektívne. Kategoriálnym adjektívnym sufixom je *-en-*, sufix *-n-* tu plní funkciu verbalizátora (transpozícia pôvodného adjektívneho významu na slovesný). Podobne aj adjektíva *za-špic-at-en-ý, z-uhoľ-n-at-en-ý, z-ľad-ov-at-en-ý, za-hrdz-av-en-ý, s-tľap-k-av-en-ý, z-ľud-ov-en-ý* atď.

Osobitnú skupinu tvoria reťazce *-a-teľ-n-ý, -n-a-teľ-n-ý, -ova-teľ-n-ý, -iz-ova-teľ-n-ý, -i-teľ-n-ý, -n-i-teľ-n-ý, -nu-teľ-n-ý* v slovách ako *bad-a-teľ-n-ý, vod-n-á-teľ-n-ý, s-prac-ova-teľ-n-ý, z-užit-k-ova-teľ-n-ý, penal-iz-ova-teľ-n-ý, lieč-i-teľ-n-ý, zo-vše-obec-n-i-teľ-n-ý, od-had-nu-teľ-n-ý*. Tvoria sa skoro od všetkých prechodných slovies na *-ať, -ovať, -iť, -núť* a ich význam možno určiť opisom, „ktorý môže podliehať deju vyjadrenému slovotvorným základom" (Horecký, 1971, s. 121). Z hľadiska tvorenia slov sa prípona *-teľný* pokladá za jeden celok, pretože tu nejde o tvorenie od činiteľských mien na *-teľ* (porov. *bád-a-teľ-sk-ý* a pod.). Sufix *-teľ-* nie je ani spájacia morféma (konektív), ani interfigovaná morfa s antihiátovou funkciou (napr. v chápaní Horeckého, 1964). Jedinou funkciou segmentu *-teľ-* je signalizovať v štruktúre slovného tvaru, že ide o tvorenie od slovies. Sémanticky je rozhodujúci význam verbálneho základu predchádzajúcej derivácie, štruktúrne sa potenciálnosť slovesného deja v adjektívnej podobe vyjadruje iba v spojení *-teľ-* + *-n(ý)*.

5. Na určenie statusu desémantizovaných prvkov v jazyku treba zároveň s interfixáciou skúmať aj proces pôsobiaci v opačnom smere — odsekávanie (trunkáciu). Doteraz nie je tento jav v slovenčine opísaný systémovo a najmä komplexne: niektoré prípady sú vo Fonológii spisovnej slovenčiny (Pauliny, 1968), niektoré javy zachytáva Slovenská lexikológia (Horecký, 1971), veľká časť je pri odvodzovaní slov v rámci jednotlivých slovných druhov v Morfológii slovenského jazyka (1966).

Pri odsekávaní sa odvodené slovo formálne zjednodušuje, zachováva si však kategoriálnu platnosť (*siln-ý* → *sil-a; jasn-ý* → *jas* a pod.), hoci tu nie

je štruktúrne vyjadrená sémantická závislosť. Trunkácia je rozšírená najmä pri prevzatých slovách. Napríklad v slovách typu *aktuáln-y: aktual-iz-ova-ť: aktual-it-a* a pod. slovotvorný základ (primárne adjektívny) funguje skoro vo všetkých derivátoch bez formálneho kategoriálneho ukazovateľa *-n-*, a predsa nie je formálne oslabený. Napriek odsekávaniu koncových segmentov sa uvedomuje „plnohodnotná existencia" slovotvorného základu v ďalších derivátoch.

6. Slovotvorný formant je integrálna jednotka, ktorej členy (morfy) majú nerovnakú funkciu v slovnom tvare. Pri úplnom segmentačnom rozklade adjektívnych sufixálnych reťazcov predpokladáme, že nositeľom adjektívneho významu v danom sufixálnom reťazci je iba jedna adjektívna morféma a ostatné sa rôznym spôsobom zúčastňujú na vyjadrovaní sémantiky, aj keď v danom sufixálnom reťazci z rozličných príčin (na niektoré sme ukázali) nevyjadrujú ani derivačný, ani gramatický význam. V danom reťazci však majú svoju funkciu v spojení s morfémou, ktorá je nositeľom kategoriálneho adjektívneho významu. Vzhľadom na túto závislosť pokladáme za vhodné — v zhode s viacerými bádateľmi — označovať tieto jednotky ako submorfy, pričom tzv. interfixy predstavujú iba istú skupinu submorf. Definícia submorf, že sú to jednotky výrazového plánu jazyka, ktoré sa pri hraničnej segmentácii slovných tvarov vyčleňujú v slovnom tvare v štruktúrnych pozíciách koreňových alebo sufixálnych alomorf, spravidla majú s obidvoma týmito triedami alomorf zhodnú aj výrazovú štruktúru a ich význam je nesamostatný alebo významovo neutrálny (Bosák, 1977, s. 48), platí aj o desémantizovaných prvkoch vyčleňovaných pri synchrónnej derivácii.

Literatúra

BOSÁK, J.: Zásady analýzy substantívnych, adjektívnych a verbálnych morfém v súčasnej spisovnej slovenčine. (Kandidátska dizertácia.) Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Bratislava 1974. 200 s.

BOSÁK, J.: Morfémy a submorfy. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 45—51.

BUZÁSSYOVÁ, K.: O rozštiepení štruktúrnej a sémantickej motivácie slov utvorených formantom *-stvo*. In: Jazykovedné štúdie 15. Bratislava 1979 (v tlači).

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. Zv. 1. Teorie odvozování slov. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 262 s.

Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1970. 768 s.

GRZEGORCZYKOWA, R. — PUZYNINA, J.: Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Warszawa, Państwowe Wydawnictvo Naukowe 1979. 324 s.

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 194 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. Zv. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 250 s.

KOWALIK, K.: Budowa morfologiczna przymiotników polskich. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Wydawnictvo PAN 1977. 203 s.

MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 735 s.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 124 s.
SLAVÍČKOVÁ, E.: Retrográdní morfematický slovník češtiny. 1. vyd. Praha, Academia 1975. 648 s.
SOBOLEVA, P. A.: Modelirovanije slovoobrazovanija. In: Problemy strukturnoj lingvistiki 1971. Moskva, Nauka 1972, s. 165—212.
ŠEPELEVA, S. N.: K probleme sopostaviteľnogo izučenija morfonologičeskoj i slovoobrazovateľnoj struktur slova. In: Problemy strukturnoj lingvistiki 1976. Red. V. P. Grigoriev. Moskva, Nauka 1977, s. 145—160.
TICHONOV, A. N:. Problemy sostavlenija gnezdovogo slovoobrazovateľnogo slovaria sovremennogo russkogo jazyka. 1. vyd. Samarkand, Samarkandskij gosudarstvennyj universitet im. A. Navoi 1971. 387 s.
ULUCHANOV, I. S.: Slovoobrazovateľnaja semantika v russkom jazyke i principy jejo opisanija. 1. vyd. Moskva, Nauka 1977. 255 s.
ZEMSKAJA, J. A.: Interfiksacija v sovremennom russkom slovoobrazovanii. In: Razvitije grammatiki i leksiki sovremennogo russkogo jazyka. Moskva 1964, s. 36—62.
ZEMSKAJA, J. A.: Sovremennyj russkij jazyk. Slovoobrazovanije. 1. vyd. Moskva, Prosveščenije 1973. 304 s.
ZEMSKAJA, E. A.: K probleme množestvennosti morfonologičeskich interpretacij. In: Razvitije sovremennogo russkogo jazyka 1972. Slovoobrazovanije — Členimosť slova. Red. E. A. Zemskaja. Moskva, Nauka 1975, s. 69—88.

Vlado Uhlár

PRÍSLOP, SLOP, PRIEVAL, PRIEHYBA

Pomenovania názvov zníženín a priechodov cez pásma vrchov si žiadajú pristaviť sa pri nich a uvažovať o apelatíve *prísloр* a osobitne aj o slove *slop*.

V geografii sa pre takýto priechod popri známejšom výraze *priesmyk* (úzky, zväčša cestný, prípadne aj železničný priechod medzi vrchmi, údolie idúce krížom cez hrebeň, porov. SSJ III. 1963, s. 549) používa aj názov *sedlo*.

Kým lexéma *priesmyk* je deriváciou utvorená zo základu *smyk-*, *šmyk-* (porov. sloveso šmýkať, prešmyknúť sa) predponou *pre-* po náležitom zdĺžení *pre-* > *prie-*: *priesmyk*, pomenovanie *sedlo* v uvedenom význame je metaforicky prenesené na prírodné geofyzické útvary z lexémy *sedlo* (vo význame „sedlo na koňa" a pod.) na základe podoby.

Slovo *sedlo* je geografický termín, v odbornej terminológii zaužívaný, dávno ustálený. Nemienime sa ním zaoberať a dotýkať sa jeho sémantiky,

ale pretože v ľudovej reči sa v takomto význame stretáme aj s výrazmi *priehyba, prieval(ec)* a *prísloр*, nemôžeme ich obchádzať.

V Liptove zníženinu medzi dvoma vrchmi bežne volajú *priehyba*. Nemôže teda prekvapiť, že sa táto lexéma použila i v terénnej identifikácii na pomenovanie jednotlivej zníženiny. V Nízkych Tatrách medzi vrchom Kolesárová (1507 m) a Veľkou Vápenicou (1692 m) je sedlo *Priehyba* (1190 m), ktorým sa prechodí z povodia Čierneho Váhu popri Ipoltici na Horehronie do Heľpy.

Pomenovanie *priehyba* vzniklo pravidelným slovotvorným postupom zo základu slovesa *hnúť (*gъb-nǫ-ti)* — z iteratíva *hýbať* a predpony *pre-: prehnúť (sa), prehýbať (sa)*. Táto predpona sa v deverbatívach pravidelne dĺži. Porov. *prehnať — priehon, prechodiť — priechod, preliezť, prelaziť — prielaz, presadiť — priesada, prevanúť — prievan, prehradiť — priehrada;* obdobne od *prehnúť, prehýbať (sa)* je *priehyba* a potom aj proprium *Priehyba* (v Nízkych Tatrách).

Heslové slovo *prieval* v SSJ III (s. 550) sa vysvetľuje ako „kopec, cez ktorý vedie cesta" a dokumentuje sa spojením *prechádzať prievalmi*, teda s charakteristikou nie celkom presnou a vyhovujúcou; veď v tom istom hesle je pripojený aj odvodený výraz *prievalec*, -lca i *prievalok*, -lka s dokladom vo vete *Zunovalo sa potĺkať sa s hliadkami po vŕškoch a p r i e v a l o c h* (Jes-á) a v spojení *svahy p r i e v a l k o v* (Fig.).

Toponymizovaný názov *Prievalec* nachodíme aj na ceste z Liptovskej Lúžnej do Ľupčianskej doliny na Železnô alebo na Magurku, a to tam, kde sa udržiavaná cesta p r e v a l í cez rázsochu (hrebeň) spúšťajúcu sa z Nízkych Tatier od Latiborskej hole a po Prievalci postupujúcu cez kótu 1220 m na vrch Tlstú a Salatín (1630 m) na sever.

V tejto súvislosti sa dostávame aj k názvu *Prísloр*.

V Liptove je niekoľko vrchov s takýmto názvom: *Prísloр* (2145 m) južne od Baníkova v Západných Tatrách, *Prísloр* (962 m) nad Ľubochňou, *Prísloр* (1105 m) nad Lipt. Lúžnou, *Prísloр* (1402 m) na Čiernom Váhu nad Ipolticou, *Nižný Prísloр* (1539 m) južne od Ohnišťa nad Svätojánskou dolinou, porov. aj *Veľký Prísloр* a *Prísloр* (1561 m) v obvode Dereše v Nízkych Tatrách už na Pohroní.

Naproti tomu na Orave je známa priehyba, sedlo *Prísloр*, ktorým vedie cesta z Oravského Podzámku cez Oravskú Maguru do Hruštína a ďalej do Námestova. Na mape je nad ním vrch *Prísloр* (812 m), ale málo známy. V povedomí Oravcov *Prísloрom* je spomínaná priehyba. V SSJ III (s. 591) je heslo *prísloр* s výkladom „plytké vysokohorské sedlo" a s citátom z M. Figuli: *Prídete na p r í s l o p, celý zovretý reťazmi vrchov.*

Vzniká otázka, v akom vzťahu sú názvy vrchov *Prísloр* k apelatívu *prísloр*.

Na ozrejmenie tejto otázky uveďme odlišný príklad zo Švošova v Liptove a z Kvačian. Na Švošove *Prislopom* volajú „veľkú lúku, kde sa dakedy aj oralo, sadilo a sialo". Je to „taká priehyba, úložina medzi vrchmi Ostrô a Hrdoš". V Kvačanoch — Dlhej Lúke v Liptove *Prislop* (Kajan, 1964) je „krátka, strmá krasová dolina nad obcou Dlhá Lúka s výstupom na Prosečné".

Právom sa možno nazdávať, že apelatívum *prislop* (i toponymum *Prislop*) je derivát utvorený náležitým zdĺžením predpony *(pri- > prí-)*, napr. *prisľúbiť — prisľub, pripínať — prípin, prisahať — prísaha (príkrm, prísun, prídel, príval, príchod, prízrak* a pod.). Pomenovanie *prislop* však takúto súvislosť zjavne nemá, lebo sloveso *slopať* je z inej významovej oblasti.

Z nárečia horného Ponitria (Pažiť, Kolačno, Nedanovce, Klížske Hradište a i.) však poznáme slovo *slop* (pl. *slopy*). Niet ho v Bernolákovom Slovári ani v Slovníku slovenského jazyka, lebo horné Ponitrie nemá šťastia na veľkých prozaikov, takže sa osobitosti jeho slovnej zásoby zriedka dostávajú do slovníkov. Význam slova *slop* najlepšie ozrejmíme z vetnej súvislosti z prehovorov z uvedenej oblasti:

A v hore cesta plná *slopov*, len-len že sme sa s plným vozom dreva nevykotili (Pažiť). — A cesta mrcha, *slopová*, jeden *slop* väčší ako druhý! (Kolačno). — Na hradskej *slopy*, voz podskakoval, len tak s nami hrgľovalo (Nedanovce). — Voľakedy bola hradská vybitá, samé *slopy*, poriadne nás vyhegalo a vytriaslo, poči sme prišli s husami na vozíku na trh do Topoľčian (Klížske Hradište).

Z uvedených príkladov a v zhode s jazykovým povedomím ľudu horného Ponitria význam slova *slop* je zjavný a jednoznačný: označuje jamy, ktoré vznikajú na ceste pôsobením vody na miestach, kde je mäkší pôdny podklad, a to v horách i v poli, ale potom aj na tvrdej hradskej, kde je dajaká technická chyba v štruktúre vozovky, teda aj na udržiavaných cestách.

Naše slovníky nezaznamenávajú slovo *slop*, uvádzajú však slovo *slopec* (SSJ IV, 1964, s. 118) s významom „pasca" a so štylistickým kvalifikátorom zastarané slovo. Tu sa tiež význam objasňuje príkladom zo Zechentera v spojení *slopec na medveďa*. Bernolák v Slovári IV (s. 3009) k slovu *slopec* uvádza aj slovo *chlopec* s významom „léč. osídlo, zaloha, sklopec". M. Kálal (1924) v hesle *slopec* má poukaz na slovo *chlopec* v Bernolákovom slovníku a v hesle *chlopáň* je aj slovo *chlopec* s významom „klepec, pasca"; z Bernolákovho Slovára uvádza aj sloveso *chlopiť, chloptiť* („klopiti, zavírati"). V SSJ I (s. 700) sa lexéma *klepec* (pasca) dokladá spojeniami *klepec na zver, na vtáky*. M. Kálal má v slovníku heslo *klepec* až s troma významami: 1. malý strom v lese (podľa Ondreja Bellu), 2. chlopec, pasca, 3. klepce, pozri klopty (na vtáky, medvede v Liptove)[1].

[1] Kálal (1924, s. 244) v hesle *klopáň/chlopáň* „pes s dlhými ušami, — klobúk" uvádza

Zhoda v sémantike slov *slopec* a *klepec* umožnila zamieňanie týchto slov pôvodne s odlišným významom. Lež kým slová *slop, slopec* pôvodne označovali jamu, potom osobitne vyhĺbenú jamu s kolmými stenami na chytanie veľkých zverov, najmä vlkov a medveďov, slová *klepec, klopec* a pri známej zámene *k/ch* (napr. *kopec — chopec, Chopok; kochoľ — chochoľ; kochuľa — chochuľa; plakať — pláchať*) aj *chlopec* je sprava z dreva, potom i zo železa, ktorá sa pri dotyku újesti pre zver uvoľnením jazýčka pri pôsobení pružiny uzavrie a ozubené kliešťovité časti zaseknú napr. nohu zajaca, líšky a pod.[2].

Zámenu výrazov *klepec, klopec — chlopec* (nie *slopec*) umožňovala aj zvuková motivácia týchto synonymických slov; porov. SSJ I (s. 700): *klepnúť*, nedok. *klepať* 1. vydať krátky, tupý zvuk, klapnúť, 2. zľahka udrieť, klopnúť; *chlopnúť* (SSJ I, 1959, s. 561) 1. udrieť, klepnúť, p. buchnúť, spôsobiť hrmot, klapnúť, 3. chytiť a uväzniť (porov. chlopec „pasca"). Slovesá *klepať, klopať* a *chlopnúť, chlopať* sú varianty zvukomalebnej podoby týchto slov.

Zo základu *slop* je však bezpečne doložené aj hydronymum *Slopňa*, ako V. Šmilauer (1932, s. 341, 457 k 96) rekonštruuje zápis *fons Zopna* (v odpise i *in Glochna*) v hlásení Nitrianskej kapituly z r. 1293 o obchôdzke majetkov kláštora na Klíži (teraz Veľký Klíž, okr. Topoľčany), lokalizujúc ho ako prameň na vrchu *Veľká Slopňa* (582 m). Tam cituje aj doklady z dol. luž. srbčiny od E. Muku (S. III, 71) *Slepo, Slopišća* (mokrá pôda, z ktorej pri chôdzi vyteká voda). — Na Zakarp. Ukrajine sú *Slopiska* a chotárny názov *Slopovyj*, v Poľsku *Słopiec*, (v Bulharsku a Macedónsku *Preslop*).

Aj F. Bezlaj uvádza hydronymum *Slopanka* (r. 1136), ľavý prítok Visnice, *Slop*, potôčik pri dedine Slope (Bezlaj, 1961, s. 195 n.). F. Miklosich (1886, s. 368) neuznával súvislosť s pôv. názvami vôd a výrazy zo základu *slop* — spájal iba s významami „klepec, osídlo na zver" alebo „strmé miesto". K tomu sa novšie pripája aj V. Šmilauer (1970, s. 163).

Sloveso *slopať* (čes. *slopat*) vo význame — nemierne piť, chľastať, lôchať (na Morave *slopec* „pijan") azda predsa možno uviesť do sémantickej súvislosti so slovami *slop, slopec* „jama naplnená vodou" — inokedy zasa „prameň s vytekajúcou vodou": *slopať* „piť, akoby lial do jamy, do studne" („nemá dna").

Na Slovensku je toponymum *Slopná*, dedinka v Manínskych vrchoch v doline potoka Pružinky (r. 1277 *Slopna*, r. 1330 *Zolopna*). Môže súvisieť s apelatívom *slop* vo význame „slopec" (porov. i slovin. *slopec, slopno*, ukr. *slopéc*, rus. *slo-*

---

aj výrazy *klopne, klopty* i *klepce* (m. *chlopne, klapne*) vo význame toho, čo zakrýva vrecká, „príklop". V Liptove sú klepcami cípy čipkovaného čepca visiace dolu cez uši. Tieto klepce majú inú motiváciu: súvisia so slovesom *klepcovať, kleplovať* (z nem.) vo význame „paličkovať čipky" (Sliače pri Ružomberku).

[2] Obdobná býva i pasca s ťažkým kusom dreva, zadláviacim myš, príp. i potkana. Iným spôsobom osídiel pascí sú drôtené oká, do ktorých vbehne zver a sa zadrhne, najmä keď je „sillo" (náreč. na hornom Ponitrí) upevnené na ohnutom stromčeku, ktorý sa po vbehnutí zvera uvoľní, vzpriami a zver sa v zatiahnutej slučke obesí. — Porov. klepec „malý strom v lese" (Kálal, 1924, doklad z O. Bellu).

péc) vo význame osady v doline s jamami, pascami na zver, teda v súvislosti i so zamestnaním osadníkov poľovaním na zver alebo i vtáky (Šmilauer, 1970, s. 163, § 673 na s. 22).

Z uvedených súvislostí vyplýva, že ak slovo *slop (slopec)* je jama, priehlbeň, úložina, miernym posunutím významu môže byť topografickým útvarom: priehybou, prievalcom, sedlom.

Slovo *prísloр* pochopiteľne pôvodne nebolo priehybou, sedlom, lež vrchom nad sedlom (nad úložinou, jamou) a až potom metonymicky aj prievalcom, sedlom. Len tak sa dá sémanticky vysvetliť pôv. význam častejšie sa vyskytujúcich vrchov s názvom *Prísloр* vo vrchovitých krajoch stredného Slovenska (s ťažkým, strmým výstupom na vrchol), s príkrymi úbočami)[3].

Ak sa však na Orave *príslopmi* volajú priehyby, sedlá (porov. i *prieslop* v Liptove pod Nižným Príslopom, 1539 m; na mape je názov Svidovské sedlo), dá sa to dobre pochopiť spätným postupom významového posunu: kým pôvodne vrch nad s l o p o m nazvali *Príslopom*, po zániku slova *slop* v nárečí na Orave a Liptove a desémantizácii názvu vrchu *Prísloр* lexéma *prísloр* už označovala priehybu so strmším stúpaním veľmi frekventovanej cesty cez Oravskú Maguru a potom na Orave každú priehybu, sedlo.

Významový posun a presun z názvu doliny alebo hory na vrch v nej alebo nad ňou nie je ojedinelý, ba možno povedať, že najmä aj pričinením geometrov a kartografov je dosť častý, lebo oni potrebovali zamerané výškové body okrem kóty s číslom označiť aj slovným názvom. (Zavše sa potom sémanticky názov vrchu zdá protizmyselný.) Napr.:

a) dolina Nižný a Vyšný Chmelienec na Čiernom Váhu (nazvaná podľa výskytu chmeľu) — nad ňou vrch Chmelienec (1510 m);

b) štiavnica (mokraď), dolina Štiavnica v Svätojánskej doline — vrch Štiavnica nad ňou (2025 m) na vých. od Ďumbiera;

c) ráztoka, miesto, kde sa voda rozteká vplyvom zvýšeného dna do viacerých prúdov a za vysokého stavu vody zaplavuje okolie — *Ráztoka* dedina, *Ráztoka* dolina, *Ráztoka* vrch v Západných Tatrách (1948 m, pod Baníkovom);

d) poľana, miesto bez porastu uprostred hory — vrch *Poľana* v Nízkych Tatrách (1890 m).

Na záver uveďme, že popri slove *slopec* vo význame „pasca na zver, pôv. vyhĺbená jama", v nárečí horného Ponitria žije základný tvar tohto slova

[3] Kavuljak (1955, s. 216) spomína aj *Prísloр* medzi Podbielom a Bielym Potokom, k r. 1677 *Prísloр* na chotárnici v Malatinej. Pri svojej dôkladnosti neváhal uviesť: „Anglicky (zo starokeltčiny) *slope* (čít. *sloup*) znamená svah, spád, stráň; *prí-slop* alebo aj *prie-slop* je horské sedlo, priechod z jednej strany na druhú."

slop vo význame „jama na ceste, po daždi plná vody, vybité miesto", kde sa (napr. v hore) kolesá lámu a vozy vyvracajú. S ním treba spájať aj pôvod názvu vrchov *Prislop* (vrch nad slopom, úžľabinou) a posunutím významu spätne sa na Orave takto nazýva aj úžľabina medzi vrchmi, priehyba, sedlo.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slovár slovenskí, česko-latinsko-ňemecko-uherskí, zv. II. Budín, Vyd. Univ. kníhtlačiarne, 1827, s. 3009.
BEZLAJ, F.: Slovenska vodna imena II. Ľubľana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1961, s. 195—196.
KAJAN, J.: Západné Tatry a Chočské pohorie (s kolektívom). Bratislava, Šport 1964.
KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, vlastným nákladom 1924.
KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1955, s. 216.
MIKLOSICH, F.: Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen. Wien, V. Braumüller 1886. 548 s.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha—Bratislava, Nákl. Uč. společ. Šafaříkovy 1932 (564 s + 3 prílohy mapy).
ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. Praha, Academia 1970. 216 s.

Darina Tisová

SYNTAKTICKO-ŠTYLISTICKÉ VLASTNOSTI VETY V PRIAMEJ ROZHLASOVEJ A TELEVÍZNEJ HOKEJOVEJ REPORTÁŽI

0. Priama športová rozhlasová a televízna reportáž má svoje špecifické vlastnosti, ktorými sa diferencuje od ostatných rozhlasových, resp. televíznych útvarov a ktorými sa odlišuje aj od tradičnej športovej reportáže v novinách.

V našom článku sa nechceme zaoberať reportážou ako žánrom ani ju nechceme skúmať z hľadiska kvality prenosu. Pomocou exaktných ukazovateľov chceme poukázať na niektoré základné štylistické vlastnosti priamej hokejovej televíznej a rozhlasovej reportáže, a to najmä porovnaním obidvoch typov reportáže. Chceme poukázať na tie vlastnosti, ktoré majú obidva typy spoločné, i na tie, ktorými sa navzájom diferencujú. Číselné údaje, ktoré uvádzame, sme získali na základe analýzy dvoch paralelne nahrávaných úplných textov rozhla-

sovej a televíznej reportáže zo zápasu ČSSR – Švédsko na Majstrovstvách sveta v Düsseldorfe 14. apríla 1975. Rozsah textu rozhlasovej hokejovej reportáže je 16 687 slov, z ktorých vytvorili reportéri 1698 vetných celkov, t. j. viet a súvetí. V televíznej reportáži použili komentátori 5862 slov na utvorenie 965 viet a súvetí.

Priama športová reportáž je zo štylistickej stránky jednoduchá. Syntaktické konštrukcie nie sú na vnímanie náročné a ich frekvencia je veľmi vysoká. Syntaktickú nenáročnosť prejavu hokejovej reportáže spôsobujú dva faktory: a) adresovanie reportáže všetkým vekovým a sociálnym kategóriám; b) spontánnosť, nepripravenosť prejavu.

V ďalšom uvedieme opis najvýraznejších znakov porovnávaných typov reportáže.

1. Jednoduchá veta a súvetie. Veľkú úlohu pri výstavbe textu rozhlasovej reportáže hrá tempo a pútavosť hry, ktorá sa reportuje. Pri vysokom tempe hry nemá reportér dostatok priestoru ani času na to, aby mohol vytvárať zložité, ucelené syntaktické konštrukcie. Keďže ide o prejav vopred nepripravený, reportér musí v prvom rade pracovať s bezprostrednými faktami, ktorých opis spája do jednoduchých konštrukcií, nenáročných na vnímanie. V opačnom prípade by sa mohlo stať, že by sa odpútal od základnej myšlienky a jeho prejav by stratil autentický charakter. Naopak, pri pomalšom tempe hry, počas prerušení, v úvode zápasu a tretín je prejav reportéra súvislejší, ucelenejší, vety sú myšlienkovo komplexnejšie, syntaktické konštrukcie zložitejšie.

Štylistickú hodnotu rozhlasovej reportáže možno posúdiť z percentuálneho pomeru výskytu jednoduchých viet, jednoduchých súvetí a zložených súvetí:

	rozhlas	televízia
jednoduchá veta	61 %	76 %
jednoduché súvetie	21 %	14 %
zložené súvetie	18 %	10 %

Ak porovnáme pomer výskytu viet a súvetí v obidvoch typoch reportáže, zistíme, že v televíznej reportáži je viac jednoduchých viet ako v rozhlasovej (v pomere k súvetiam).

Rozdiel v počte viet a súvetí medzi obidvoma typmi reportáže možno vysvetliť vlastnou funkciou hovoreného slova v televíznej hokejovej reportáži: má len doplňujúci charakter, spresňuje, dokresľuje obraz. Jednoduché vety sú na to adekvátnym štylistickým prostriedkom. Čím sú vety kratšie, tým viac sú funkčné a účinné. Ak by totiž komentátor napr. v priebehu akcie používal zložité syntaktické prostriedky, prinútil by diváka rozhodovať sa, či bude vnímať obraz alebo počúvať text. Tým sa však

funkcia hovoreného slova v televíznej reportáži narúša. Ak však komentátor použije jednoduché, to znamená funkčné a účelné vety, divák chápe reportáž ako jeden celok, vníma obraz vhodne doplnený slovom. Zložité syntaktické prostriedky nielen v rozhlasovej, ale aj v televíznej reportáži pôsobia rušivo.[1]

Pri štylistickom rozbore vychádzame z predpokladu, že jednoduchá veta vyjadruje jednoduchú myšlienku. To značí, že prejav je jazykovo jednoduchý vtedy, keď je v ňom veľa jednoduchých viet, a že jeho syntaktická náročnosť sa zvyšuje s narastajúcim počtom podraďovacích súvetí. Náročnosť textu sa teda zvyšuje narastajúcim používaním jednoduchých priraďovacích súvetí, jednoduchých podraďovacích súvetí až po zložené súvetia: Narastajúca syntaktická náročnosť textu:

1. jednoduchá veta
2. jednoduché súvetie
   a) priraďovacie
   b) podraďovacie
3. zložené súvetie
   a) v ktorom sa realizuje iba priraďovací vzťah
   b) v ktorom sa realizuje iba podraďovací vzťah alebo priraďovací aj podraďovací vzťah.

Jednoduché vety spolu so súvetiami, v ktorých sa realizuje iba priraďovací vzťah, tvoria v rozhlasovej reportáži 84,6 %, v televíznej dokonca 90 % všetkých vetných celkov. Práve veľký výskyt jednoduchých viet a priraďovacích súvetí potvrdzuje, že priama hokejová reportáž má jednoduchú syntaktickú štruktúru, vety sú usporiadané reťazovite, obsah reportáže je jednoduchý, miestami schematický s dôrazom na informatívnu stránku. Jednoduché vety a sukcesívnosť priraďovaných viet v jednoduchých a zložených súvetiach sú pre priamu hokejovú reportáž v rozhlase aj v televízii štylisticky príznakové.

2. Eliptické vety. Pre obidva typy reportáže sú štylisticky príznakové najmä neúplné, eliptické vety. Okolnosti a situácia na ľade zapríčiňujú, že rozhlasový reportér často tvorí kusé, neusporiadané vety, nútia ho používať čo najmenší počet slov často na úkor správnej syntaktickoštylistickej výstavby textu. V prejave reportéra sa často vyskytujú jedno-

[1] Relatívne vysoké percento výskytu zložených súvetí štylistickú náročnosť prejavu priamej hokejovej reportáže nezvyšuje. Medzi zložené súvetia sme totiž zaradili všetky súvetia, ktoré sa skladajú z troch alebo z viacerých jednoduchých viet. Tak definuje zložené súvetie Slovenská gramatika E. Paulinyho, J. Ružičku, J. Štolca (5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 422). Rovnako vymedzuje zložené súvetie aj F. Kočiš v knihe Zložené súvetie v slovenčine. (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 24—43).

členné vety, ktoré majú dynamizujúci charakter. Jednočlenné menné vety napr. *Strela, Faul, Gól, Vhadzovanie, Ofsajd* sú pre rozhlasovú reportáž charakteristické. Charakteristické sú aj dvojčlenné vety, v ktorých sloveso nie je vyjadrené, t. j. fyzicky neexistuje, ale ľahko ho možno doplniť z kontextu.

Ak chce reportér čo najpresnejšie opísať hru, ak chce prispôsobiť tempo rozprávania jej tempu, musí vytvárať krátke vety, v ktorých prevláda opis faktov. Preto musí vypúšťať z viet slová, ktoré by jeho prejav retardovali. Tak ako vo všetkých spontánnych prejavoch, aj tu vznikajú eliptické vety, ktoré by v inom kontexte nemali zmysel. Reportér ráta s predstavivosťou poslucháča, ktorý si jeho prejav musí doplniť o slová a často aj o gramatické kategórie. Možno povedať, že poslucháč si vety dotvára bez toho, aby si to uvedomoval.

Reportáž je faktografická, je nasýtená podstatnými menami, apelatívami aj propriami (najmä menami hráčov). Tie z reportáže vynechať nemožno. Takisto nemožno vynechať orientačné slová, ktoré zaberajú v rozhlasovej reportáži veľa priestoru. Najslabším ohnivkom sú slovesá, ktoré majú retardačný charakter. A práve tie reportéri najčastejšie vynechávajú.

O tom, že slovesá nie sú ťažiskom textu priamej rozhlasovej reportáže, presvedča nás rozloženie slovných druhov (na porovnanie ich uvádzame v obidvoch typoch reportáží) (údaje sú v percentách):

Slovný druh	Televízia	Rozhlas
podstatné mená	31,5	36
prídavné mená	6,5	6,5
slovesá	18	16
zámená	11	9
číslovky	4	7
príslovky	8	7,5
predložky	12	10
spojky	6	5
častice	3	3

(Citoslovcia pre minimálny výskyt v % neuvádzame.)

Pomerne malý výskyt slovies prekvapuje práve v rozhlasovej reportáži. Syntakticko-štylistický rozbor však dokazuje, že reportér môže priblížiť dostatočne priebeh zápasu bez toho, aby text reportáže bol presýtený slovesami.

Prejav reportéra má pri vysokom tempe hry tieto základné obsahové zložky:

Kto .....
Kde (kam, ako) ..... čo robí
Komu (s kým) .....

Príklad: Jiří Holík dáva do stredu klziska Kochtovi.

Jiří Holík .....
do stredu klziska .... dáva
Kochtovi .....

Keby sme sloveso *dáva* vynechali, veta by svoj význam i informatívnu silu nestratila a poslucháč by ju pochopil rovnako ako význam týchto viet:

Valtin kolmo dopredu do stredového pásma. — Pospíšil pozdĺž mantinelu nepresne na Nováka. — Prihrávka na Nového. — Zatiaľ Ahlberg s pukom na hokejke. — Puk za našou bránkou. — Švédi v našom obrannom pásme.

(Tieto vety boli vyslovené v reportáži samostatne alebo ako súčasť súvetia.)

Vety s nevysloveným slovesom sú pre rozhlasovú hokejovú reportáž štylisticky príznakové. Sloveso si možno ľahko doplniť, veta bez neho zmysel nestráca, je jednoznačná.

Obsahovú jednoznačnosť týchto viet si možno vysvetliť ich vysokou frekvenciou v reportáži a stereotypnosťou slovies, či už vyslovených alebo nevyslovených, existujúcich pri prijímaní reportáže v mysli poslucháča. Vety sú konštrukčne stereotypné, akoby sa do vopred pripravenej konštrukcie iba dosadzovali menné komponenty zoskupené okolo slovesa:

prísudok
podmet — príslovkové určenie (.....) — predmet

Vo vetách tohto typu je síce sloveso vynechané, ale jeho vlastnosť je naznačená v gramatických kategóriách ostatných vetných členov. Postavenie a vzťahy vetných členov, najmä vzťah i postavenie podmetu a predmetu sú podmienené významom vypusteného slovesa. Slovesná väzba sa zachováva, a práve preto tieto eliptické vety náročnosť prejavu nezvyšujú. Vety s nevyjadreným slovesom tvoria 18 % všetkých predikovaných viet.

V televíznej reportáži tvoria jednočlenné menné vety a dvojčlenné vety s elidovaným slovesom takmer 50 % textu (z 1350 predikovaných viet je 628 neúplných). Z toho necelá polovica má podobnú štruktúru ako v rozhlasovej reportáži. Sú to vety typu: *Ofsajd. Zakázané uvoľňovanie. Nového päťka na ľade. Kochta na Bublu. 5:0 pre Československo* a pod. Prítomnosť týchto viet v televíznej reportáži však nie je zapríčinená nedostatkom času,

ale prítomnosťou a vplyvom paralingvistických prvkov. Divák nechápe takéto vety ako neúplné, lebo situácia a kontext ich robia jasnými a zrozumiteľnými. Možno povedať, že tu ide o zaužívané, vo vedomí divákov zafixované výrazy a konštrukcie. Ide o aktuálnu elipsu, „ktorá spolu s pozadím utvára dynamický kontext, jej sila sa rozloží aj mimo vety".[2]

O aktuálnu elipsu, o expresívnu syntaktickú konštrukciu ide aj v prípade dvojčlenných neúplných viet, v ktorých je vyslovený iba podmet ako pomenovanie autora akcie, t. j. meno hráča. Vety tohto typu sa môžu využívať iba v televíznej reportáži. Sú pre ňu charakteristické, štylisticky príznakové. Tvoria 27 % všetkých predikovaných viet.

Na rozdiel od rozhlasovej reportáže sa v týchto vetách slovesná valencia nezachováva, nie je v nich vyjadrený ani prísudok, ani podmet, ani príslovkové určenie. Ucelená myšlienka je tu vyjadrená pomocou paralingvistických prvkov. Samotné meno hráča mimo kontextu stráca zmysel alebo nadobúda iný význam. Preto nemôžeme chápať tieto vety ako jednočlenné menné vety. Navyše ich možno rozdeliť na podmetovú a prísudkovú časť, pričom prísudok nie je vyslovený. Nemôže teda ísť o vetný základ, ktorý vyjadruje celistvú myšlienku bez toho, aby sme ho rozčleňovali na podmet a prísudok.[3] Takisto nejde ani o ekvivalent vety, pretože dvojčlenné vety s elidovaným prísudkom sa opierajú, hoci len fiktívne, v spojení s obrazom, o vetnú štruktúru a nemajú tvary vedľajších vetných členov. Naopak — je v nich vyjadrený hlavný vetný člen — podmet. Že ide naozaj o podmet, vidieť z viet typu: *Kochta na Bublu. — Ešte raz Nový. — Johanson v súboji s Ebermannom*, v ktorých sú vyjadrené aj vedľajšie vetné členy. Ide teda, podobne ako v rozhlasovej reportáži, o neúplné dvojčlenné vety s elidovaným prísudkom.

Ak porovnáme prejav rozhlasového reportéra s prejavom televízneho komentátora v tom istom momente zápasu, zistíme, že naozaj jediné slovo — meno hráča — nahrádza v televízii celú vetu.

Rozhlas:
... tam dobieha *Pospíšil.* Úderom o mantinel posiela Švédov do úctivej vzdialenosti od našej bránky. Valtin znovu v akcii, sleduje ho Nový. Valtin dáva ešte Johanssonovi. *Johansson* pred Holmqvistovou bránkou do ľavej strany, kde sa mu objavil v tejto chvíli *Ahlberg.* Ahlberg kolmo dopredu, ale už sme zastavili Švédov zasa na našej modrej čiare. Znovu je tu Nový. *Nový* sa dostáva do obrannej tretiny, podtrhnutý, rozhodcovia!

[2] MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 308.
[3] PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 364, 333.

Televízia:
Pospíšil. Johansson. Ahlberg. Nový. Napravo mu vyštartoval Augusta, Nový padá na ľad, ale hrá sa ďalej!

(14. minúta 1. tretiny, S. Sigmund – K. Polák)

Z porovnania obidvoch textov vyplýva, že presupozitívnosť sa v televíznej reportáži využíva v plnej miere. „Nie všetko, čo je výrazom opisovanej situácie, treba povedať. Mnoho vecí vyplýva z kontextu, na strane prijímateľa treba ich predpokladať ako známe."[4]

3. Dĺžka vety. Pre syntakticko-štylistický rozbor hokejovej reportáže je dôležité určiť dĺžku vety. V predchádzajúcej časti sme konštatovali, že v rozhlasovej a televíznej reportáži prevládajú jednoduché vety a zo súvetí priraďovacie, v ktorých jednotlivé komponenty by mohli stáť samostatne. Preto pre náš rozbor nie je podstatný počet slov v súvetí, ale dĺžka vety.

Rozhlasoví reportéri použili 16 687 slov na vytvorenie 2880 predikovaných viet, t. j. priemerná dĺžka vety je 5,8 slova. J. Mistrík hovorí, že vety s dĺžkou 4—10 slov nie sú štylisticky príznakové.[5] Veta v rozhlasovej reportáži nie je teda počtom slov štylisticky príznaková, ale index 5,8 ukazuje skôr k dolnej hranici rozpätia. Tým sa rozhlasová reportáž zároveň posúva bližšie k hovorovému štýlu, ku konverzácii.

V televíznej reportáži použili komentátori na vytvorenie 1350 predikovaných viet 5862 slov. Priemerná dĺžka predikovanej vety je teda 4,3 slova. Veta v televíznej reportáži je kratšia ako v rozhlasovej – je ochudobnená o orientačné a situačné slová a o slovesá. Malý počet slov vo vete je pre televíznu reportáž charakteristický. Je dôkazom stručnosti, informatívnosti, miestami až heslovitosti.

Dĺžka vety ako charakteristická vlastnosť televíznej reportáže nám vynikne, ak porovnáme v nej počet slov:

v jednoduchej vete	3,3
v predikovanej vete v súvetí	5,6

Relatívne krátka jednoduchá veta v televíznej hokejovej reportáži v porovnaní s dlhšou predikovanou vetou v súvetí je dôkazom toho, že má svoju špecifickú funkciu. Komentátor ju využíva tam, kde treba obraz telegraficky doplniť (často jediným slovom, napr. menom hráča). Súvetie naopak využíva komentátor vtedy, keď hodnotí, vysvetľuje. Na to, pravda, potre-

[4] HORECKÝ, J.: Jazyk v rozhlase a televízii. Kultúra slova, 9, 1975, č. 3, s. 67.
[5] MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 290.

buje oveľa viac slov. Teda tam, kde má obraz dominantnú úlohu a slovo len doplňujúcu, využíva komentátor jednoduchú vetu.

V rozhlase, kde je absencia paralingvistických prvkov väčšia, rozdiely medzi funkciou jednoduchej vety a vety v súvetí sa stierajú. Vidieť to z porovnania ich dĺžky:

jednoduchá veta	5,5
predikovaná veta v súvetí	5,9

Možno povedať že malý počet slov vo vete je v rozhlasovej aj televíznej reportáži funkčný a účinný. Priama hokejová reportáž je v podstate jednostranný dialóg s anonymným, resp. kolektívnym poslucháčom, na ktorého musí reportér pri výstavbe vety brať ohľad. Myšlienka vyjadrená veľkým počtom slov nemá v priamej športovej reportáži miesto (okrem viet enumeratívneho typu pri uvádzaní zostavy a pod.).

4. Na záver chceme zdôrazniť, že pri priamej športovej reportáži ide o prejav vopred nepripravený, teda improvizovaný. J. Horecký zdôrazňuje, že nejestvuje osobitný, špeciálny rozhlasový alebo televízny jazyk.[6] A teda nejestvuje ani osobitný jazyk športovej reportáže či už v rozhlase alebo v televízii. Pre obidva typy reportáže sú však charakteristické lexikálne, gramatické, ale najmä štylistické zvláštnosti. A práve na tieto štylistické zvláštnosti sme chceli v článku upozorniť. Malý počet slov vo vete, jednoduché syntaktické konštrukcie, najmä jednoduchá veta — úplná alebo neúplná — sú pre rozhlasovú, ale najmä pre televíznu priamu športovú reportáž štylisticky príznakové. Dvojčlenné vety s elidovaným slovesom sa zafixovali v mysliach poslucháčov a divákov ako osobitné, ale samozrejmé výrazové prostriedky. Hoci ich výskyt v rozhlasovej reportáži zapríčiňujú iné faktory ako v televíznej reportáži, v obidvoch typoch reportáží je ich prítomnosť funkčná a opodstatnená.

Pri rozbore obidvoch typov reportáže sme došli k záveru, že štylistické rozdiely medzi nimi sú malé. Najväčšie rozdiely sú: 1. v rozsahu textu (rozhlas 16 687 slov, televízia 5862 slov); 2. vo frekvencii slov (v rozhlase sa jedno slovo opakuje priemerne 12-krát, v televízii 5-krát); 3. vo frekvencii pádov (v rozhlase 1. pád 39 %, v televízii 58,5 %, naopak 4. pád v rozhlase 19,5 %, v televízii 10,5 %).

Menšie rozdiely sú v rozsahu slovníka (v rozhlase 1411 hesiel, v televízii 1165 hesiel, t. j. slov, ktoré sa v texte vyskytli aspoň raz, vrátane mien hráčov), v rozvrstvení slovných druhov, vo frekvencii slovesných osôb a časov. Tieto rozdiely vyplývajú z rozdielu medzi rozhlasom a televíziou

[6] HORECKÝ, J.: Jazyk v rozhlase a televízii. Kultúra slova, 9, 1975, č. 3, s. 65.

a zapríčiňuje ich odlišná proporcionalita v rozložení paralingvistických prvkov. V televíznej reportáži takmer dve tretiny textu, ale aj mnohé gramatické kategórie nahrádza v plnej miere obraz. Ide tu „o audiovizuálnu reč, ktorá zrýchľuje myšlienkový pochod, pretože divák lepšie chápe veci a udalosti, keď je slovo doplnené obrazom alebo obraz doplnený slovom".[7] Možno povedať, že práve zásluhou audiovizuálnej reči je priama športová reportáž na vnímanie menej náročná ako rozhlasová. Je síce lexikálne bohatšia, ale jej vetné konštrukcie sú jednoduchšie, stereotypnejšie. Majú informatívny charakter, dopĺňajú obraz — t. j. ho komentujú.

Matilda Hayeková

STARÉ SLOVENSKÉ GYMNÁZIUM V PRIEVIDZI

Skutočnosť, že slovenčina sa po dlhé stáročia neslobody a asimilačných tendencií voči jej nositeľom nielen zachovala, ale aj pestovala a kodifikovala, má svoje príčiny v slovakizačných ohniskách — poväčšine v školských alebo iných kultúrnych ustanovizniach. A tie sa nesústreďovali na jednom mieste. V rôznych časových intervaloch ich nájdeme na západnom, strednom i na východnom Slovensku — teda na celom našom jazykovom území.

Za čias Veľkej Moravy, v 9. storočí, bola takýmto slovenským kultúrnym centrom nepochybne Nitra, kde sa pestovala staroslovienčina. Potom sa ním stala so svojou Academiou Istropolitanou (1465) Bratislava. Tam v 15. storočí vznikol Prešporský slovník so slovakizmami. V období tureckého nebezpečenstva sa slovakizačným centrom stalo univerzitné mesto Trnava, kde už r. 1648 vyšiel latinsko-maďarsko-slovenský slovník. Pokračovateľom trnavských slovakizačných snáh bol neskôr bratislavsky Generálny seminár, v ktorom sa zrodilo bernolákovské hnutie — kolíska prvej kodifikácie spisovnej západoslovenčiny. V období „premiestnenia" — t. j. zániku trnavskej univerzity (1777) — kamaldulskí mnísi v Červenom Kláštore na východnom Slovensku práve dokončili slovenský preklad Písma aj veľký latinsko-slovenský slovník.

Paralelne so slovakizačným hnutím na trnavskej univerzite sa od roku 1666 slovenčina intenzívne pestovala aj na prievidzskom gymnáziu. Sprvoti

[7] KOŠČO, J.: Reč publicistiky v televízii. Bratislava, Výskumný odbor televíznych programov ČST 1976, s. 38.

na ňom pôsobili výlučne slovenskí, moravskí a poľskí profesori; až neskôr pribudli nemeckí a napokon maďarskí (ktorých prehnanej „vlasteneckej výchove" a tiež vojnovým udalostiam „vďačíme" za to, že sa nám z tých čias nezachovali nijaké slovenské učebné pomôcky: knihy, poznámky alebo rozvrhy). Jedinou archívnou pamiatkou, z ktorej vychádzal aj kronikár mesta Prievidza, je hlásenie piaristov na biskupský úrad, v ktorom podávajú kapit. vikárovi J. Galgóczymu prehľad študijných plánov všetkých piatich gymnaziálnych tried. A práve tie prezrádzajú, že prievidzské gymnázium bolo slovenské a slovenčina sa na ňom vyučovala ako osobitný predmet. Veľká škoda, že sa z tých čias nezachovali učebnice slovenčiny. V období rozkvetu trnavskej univerzity malo na strednom Slovensku hornonitrianske mesto Prievidza päťtriednu slovenskú strednú školu. Založili ju roku 1666, vyučovať sa v nej začalo od roku 1668. V roku 1696 tam študovalo 313 študentov a ich počet neklesol ani v pohnutých časoch rákociovskej revolúcie pod 155. Prichádzali ta študovať chlapci z celého (nielen horného) Uhorska.

Mikuláš Mišík v historickej monografii Prievidza (Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1971) píše: „Piaristi až do čias Márie Terézie, keď sa ujalo Ratio educationis a keď štát začal učiteľov nielen platiť, ale aj žiadal od nich štátnu výchovu v školách, boli vyslovene slovenskou rehoľou. Ich absolventi zamestnaní v administratíve, na katedrách stredných škôl, filozofie alebo teológie i v pastorácii boli slovenského zmýšľania."

V okolí Prievidze „bola bohatá studnica národných tradícií. Nie náhodou Ján Kollár túto tradíciu zdôrazňoval, keď najmä z tohto kraja forsíroval príspevky do svojich Národných Zpiewaniek" (s. 211). Na strane 236 zas čítame: „Úradnou rečou mesta, protokolov, spisov, listín bola latinčina. Len vo výnimočných prípadoch sa používala slovenčina. Až koncom 18. storočia sa skoro celkom slovakizuje mestské úradovanie."

O tom, že sa na prievidzskom piaristickom gymnáziu vyučovalo po slovensky a slovenčina tvorila osobitný, samostatný predmet výuky, dozvedáme sa zo správy vedenia gymnázia z roku 1773, odoslanej ako odpoveď na dotazník kapitulského vikára z Trnavy Jána Galgóczyho. Správu odcitoval M. Mišík na s. 320:

„V päťtriednej strednej škole boli predmety takto rozdelené:

1. Grammatistae in I. annum: náboženstvo, latinčina, zemepis, prírodopis (živočíchopis), dejepis, počty, slovenčina, krasopis.
2. Grammatistae in II. annum: biblické dejiny, latinčina, zemepis, prírodopis (botanika), dejepis, počty, slovenčina.
3. Grammatistae in III. annum: biblické dejiny, latinčina, syntaxis, počty,

všeobecný dejepis, gréčtina a fyzika. (Slovenčina tu chýba — možno nedopatrením.)

4. Humanistae in I. annum: náboženstvo, latinčina, všeobecný dejepis, počty, zemepis, prírodopis, slovenčina a gréčtina.

5. Humanistae in II. annum: náboženstvo, latinčina, všeobecný dejepis, počty, zemepis, prírodopis, slovenčina a gréčtina." (s. 320)

Ďalej Mišík píše: „Na prvý pohľad vidieť oproti predošlým osnovám zlepšenie v umiestnení prírodopisu, fyziky, chémie a systematickej výučby slovenčiny."

O jozefínskych reformách školstva má Mikuláš Mišík takúto mienku: „Dobré, ale povrchne premyslené reformy Jozefa II. chceli lámať všetky tradície... Vrcholom bolo roku 1782 nariadenie, aby sa vo výučbe uprednostnilo vyučovanie nemčiny. Lojálne pripúšťalo napr. v Prievidzi aj vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka, ale na jeho roveň kládlo aj vyučovanie nemčiny ako jazyka verejnej potreby" (s. 321). Na s. 323 Mišíkovej Prievidze čítame: „Piaristi sa jej zo začiatku bránili, lebo nemali učbárov nemčiny, ale nariadenie uskutočnili. Od roku 1792 sa s akousi pasiou vrhli do vyučovania maďarčiny. Ešte pred vydaním druhého Ratio educationis r. 1806 profesorský zbor sa rozhodol venovať 1 hodinu denne vyučovaniu maďarčiny. (Do Prievidze totiž prichádzali študovať aj žiaci z maďarského územia: z Budína a z Jászberényu). Miesto zvýšenia vedomostí v rečiach prišiel úpadok aj v znalosti z materčiny, ktorá strácala na počte hodín, pretože sa zvyšovali počty hodín nemčiny a maďarčiny... V tomto čase šlo o osobnú „zásluhu" maďarského profesora Lengyela, ale kurz pokračoval aj po jeho odchode. Prišiel profesor Štefan Nagy a tak to šlo ďalej. Od roku 1820 učili piaristi maďarčinu na gymnáziu už toľko hodín ako latinčinu, ba v tomto roku začali čiastočne učiť aj náboženstvo po maďarsky... V školskom roku 1844/45 sa už po maďarsky vyučovali všetky predmety okrem poetiky, rétoriky a syntaxe."

Takéto pomery na vychýrenej strednej škole nezostali bez následkov. Mišík píše: „Aj preto inteligencia z mesta a okolia, ktorá skončila prievidzské gymnázium bezprostreden pred rokom 1848, stratila národný elán a v rozhodujúcich chvíľach prejavovala národnú vlažnosť (s. 232).

Stať o školstve v Mišíkovej monografii Prievidza je veľmi hodnotná[1].

[1] Mikuláš Mišík čerpal veľa svojich údajov o prievidzskom školstve (ako uvádza v poznámkach pod čiarou) zo štúdie niekdajšieho riaditeľa dr. Jána Žirku uverejnenej vo výročnej správe poprevratového prievidzského gymnázia. História školstva v Hornom Uhorsku (t. j. na Slovensku) bola totiž témou Žirkovej dizertačnej práce na budapeštianskej univerzite krátko pred prvou svetovou vojnou, keď ukončil svoje štúdiá latinčiny a histórie. Podobnú Slovenska sa týkajúcu tému ako doktorskú dizertáciu spracoval i Žirkov mošovský krajan a spolužiak dr. Ján Štefan Šikura (vedecký pracovník Slovenského národného múzea v Martine a profesor dejepisu i zemepisu na

Najmä stať o prvej karmelitskej škole v meste z rokov 1411—1529 a stať o evanjelickej škole z čias reformácie, ktorá fungovala v rokoch 1530—1610. Na tejto škole učili a vyštudovali viacerí významní slovenskí kultúrni dejatelia ako Eliáš Ladiver, Juraj Zábojník, Vavrinec Benedikt z Nedožier, Daniel Krman. Úradnou rečou evanjelickej školy bola latinčina a pomocnou vyučovacou rečou čeština. Slovenčina bola vyučovacím jazykom vyše 100 rokov až na piaristickom gymnáziu.

V období pôsobenia trnavskej univerzity, na ktorú prichádzali študovať aj absolventi prievidzského slovenského gymnázia, javí sa nám Prievidza ako dôležité stredoslovenské kultúrne a slovakizačné centrum.

martinskom gymnáziu). Tú v r. 1944 knižne vydala SAVU ako Miestopisné dejiny Turca.

Tento fakt dvoch dizertácií so slovenskou tematikou obhájených na budapeštianskej predprevratovej univerzite naznačuje, že aj tam sa grupovali uvedomelí slovenskí študenti. Pravdepodobne v tom čase pôsobil prinajmenej tolerantný profesor, ktorý takéto témy schválil a prijal. Bolo by zaujímavé preskúmať i zostavu profesorského zboru na katedre histórie budapeštianskej univerzity krátko pred prvou svetovou vojnou. Tak by sa ukázalo, kto všetko anonymne, ale účinne pomáhal slovenským vysokoškolákom udržať si národné povedomie a dal im aj možnosť pracovať na národa roli dedičnej.

DISKUSIE

Mária Ivanová-Šalingová

REFLEXY ZA HLÁSKY ö, ő, eu, oe V SLOVENČINE

Z hláskoslovného systému spisovnej slovenčiny vyplýva, že pri preberaní cudzích slov do slovenčiny sa prispôsobuje výslovnosť a pravopis preberaných slov domácemu hláskoslovnému a pravopisnému systému. Tieto fakty sú všeobecne známe, ale doteraz nie sú z tohto hľadiska preskúmané jednotlivé mikrosystémy lexém, ktorých sa táto problematika týka.

Zo systémového aspektu sa nám tento problém ukazuje ako dosť komplikovaný. Pozbierali sme príklady na spôsob adaptácie cudzej prehlasovanej samohlásky *ö (ő)* do slovenčiny (resp. tie isté hlásky, ale v iných pravopisných systémoch písané inak, napr. vo francúzštine ako *eu*, v grécko-latinských príkladoch ako *oe* ap.).

Nezaoberáme sa tu takými prípadmi prevzatých slov s *oe*, keď ide o dve samohlásky (patriace do dvoch slabík), napr. *koeficient (ko-e-), koexistovať (ko-e), koedukácia (ko-e)* (pozri Kráľ, 1979, s. 188) a o dve samohlásky *eu*, napr. v slovách *eunuch (e-u-), Európa (e-u-), eufémia (e-u-)* (Kráľ, 1979, s. 118), *neuralgia (ne-u-), neurológia (ne-u-), neurín (ne-u-), neuróza (ne-u-), neurotik (ne-u-)* atď. (pozri Kráľ, 1979, s. 287). V týchto a podobných prípadoch nejde o prehlasovanú hlásku *ö (ő)*.

Bolo by potrebné všimnúť si v celom rozsahu prispôsobovanie cudzích samohlások, dvojhlások, nosoviek ap. pri preberaní slov do slovenčiny. V tomto príspevku si všímame len malý výsek z tejto otázky.

Ak si slovo, ktoré prešlo do slovenčiny z hociktorého cudzieho jazyka, zachováva čiastočne cudziu výslovnosť a tento fakt sa naznačuje aj v pravopise, je zrejmé, že dané slovo sa v slovenčine naplno neudomácnilo a že ho treba zaradiť do skupiny tzv. citátových slov alebo odborných termínov, príp. neologizmov. Príklady: *shakespearovský, goetheovský, l'artpourl'artizmus, voltairovský, watt, joule, Don Juan* (ale: *donchuan, donchuanský, donchuanstvo*).

Ku skupine odborných výrazov, v ktorých sa uplatňuje cudzí spôsob výslovnosti i písania, patria aj daktoré slová s hláskou *ö*, napr. veľká skupina slov odvodených od slova *röntgen* (vysl. *röndgen* — porov. Kráľ, 1979, s. 449—450): *röntgenológ, röntgenológia, röntgenologický, röntgenologicky, röntgenografia, röntgenografický, röntgenograficky* atď.; *oersted* (vysl.

örsted — Kráľ, 1979, s. 323), *föhn* (vysl. *fön* — porov. Slovník slovenského jazyka, 1959, s. 406; Kráľ, 1979, s. 128).

Od pôvodu latinské slovo *foen*, ktoré slovenčina prevzala cez nemčinu v podobe *föhn*, sa vyslovuje bez spoluhlásky *h*, ktorá v písanej podobe tohto slova má funkciu naznačovať dĺžku predchádzajúcej samohlásky, t. j. *ö* → *ő*. Slovník slovenského jazyka I (1959, s. 406) uvádza výslovnosť tohto slova s krátkou samohláskou *ö* a naznačuje dva významy tohto slova: 1. teplý horský (alpský) vietor; 2. elektrický osušovač vlasov. Rovnaký stav nachádzame v Slovníku cudzích slov (1965, s. 358). Pravda, medzitým sa všeličo v realite i v jazyku zmenilo. Elektrický osušovač vlasov sa rozšíril a dnes sa používa vo veľmi mnohých domácnostiach. Zmenila sa aj výslovnosť tohto slova: *fön* na *fén*, to značí, že sa slovakizovala. Utvorili sa aj odvodeniny *fénovať*, *vyfénovať (vlasy)*. Tvorba odvodenín je dôkazom zdomácnenia prevzatých slov. Pravda, vo vedomí hovoriacich, ktorí poznajú iba sušičku vlasov (a takých je prevažná väčšina), elektrický predmet sa vôbec nespája s teplým alpským vetrom *föhnom*. Rozostúpením a osamostatnením významov pôvodne jedného slova je objektívne daná možnosť vidieť tu dve samostatné lexémy. Podobu *fén* sme navrhli v príspevku *Klady a zápory terminológie osobnej kultúry* (Ivanová-Šalingová, 1971).

Ako v mnohých iných prípadoch ostáva aj v tomto prípade odborný termín *föhn* osihotený a netvoria sa od neho odvodeniny. Potenciálne by bolo možné utvoriť adjektívum *föhnový*. Naopak od bežného slova *fén* (pomenovania nástroja na sušenie vlasov) sa tvoria slovesné deriváty podľa bežných, produktívnych typov, napr. *rýľ — rýľovať*, *bager — bagrovať*, *fréza — frézovať*, *fén — fénovať — vyfénovať* ap.

Možno predpokladať, že podobný vývin smerom k zdomácneniu (t. j. k zjednodušeniu písania i výslovnosti) prekonalo slovo *föhn* (= sušič) i v češtine. Všimnime si uvádzanie tohoto slova v jednotlivých českých slovníkoch: Příruční slovník náučný IV, 1967, s. 707, pri hesle *vítr* zaznačuje aj *fön* a iba v zátvorke *föhn*. Slovník cizích slov od L. Rejmana (1966) uvádza podobu *fön* a výslovnosť v zátvorke ako *fén*. Najnovší jednozväzkový Slovník spisovné češtiny (1978, s. 100) uvádza už iba všeobecne známe slovo *fén* ako elektrický osušovač vlasov (meteorologický termín *fön/föhn* vôbec nezaznačuje). Napriek tomu, že sa pri daktorých prevzatých slovách so samohláskou *ö* slovenčina a čeština odlišujú, v tomto prípade ide vývin slova *fén* rovnakým smerom k výslovnosti *é* namiesto *ö* (pri elektrickom osušovači; — odborný termín možno ponechať v pôvodnom znení *föhn* — aspoň v slovenčine). (V tomto prípade nepoznáme české stanovisko.)

Zo starších slovenských slovníkov (napr. Slovník cudzích slov, 1953, s. 334) uvádza podobu *főhn* (spoluhláska *h*, ktorá má označovať dĺžku predchádzajúcej samohlásky *ö — ő*, sa tu píše celkom zbytočne). J. M. Prídavok

(1933, s. 217) zaznačuje podst. meno *foen* a v zátvorke uvádza aj podobu *foehin* a aj citátovú nemeckú podobu *Föhn*. V prípade písania *fön* ako *foen* používa Prídavok dve grafémy na označenie jednej hlásky, čo bol bežný spôsob písania v nemčine (napokon takýto spôsob sa používa podnes pri prepisovaní nemeckých slov v tých pravopisných systémoch, ktoré nemajú prehlasované samohlásky *ö, õ*).

J. M. Prídavok uvádza na mnohých miestach v cit. slovníku odkaz na novšiu, slovakizovanú podobu prevzatých slov s pôvodnými prehlasovanými samohláskami *ö, õ: coelibát* p. *celibát* (lat.) (s. 122); *foenix* p. *fénix* (s. 217), *foetus* p. *fétus* (s. 217); na s. 220 uvádza slovo *fotel* a v zátvorke zaznačuje pôvodnú francúzsku podobu *fauteuil* — čítaj *fotöj;* na s. 216 uvádza podst. meno *floret* a v zátvorke francúzske písanie *fleuret*. V tomto prípade má J. M. Prídavok namiesto francúzskej samohlásky *ö (eu)* slovenské *o*. No Slovník cudzích slov (1970, s. 355) zaznamenáva slovo *fleuret* (vyslov. *flöret*) v pôvodnom francúzskom znení ako citátový odborný termín zo šermiarstva (druh bodnej zbrane) a okrem toho *floret* (tiež z pôvodného *fleuret*, s. 356) — termín z textilníctva označujúci hrubšiu časť vlákna zámotku hodvábnika. Slovník cudzích slov (1953, s. 322) uvádza takéto heslo: „floret (angl.) — kvietok". Ako vidieť, ide o rozličné slová, ktoré sa do slovenčiny prebrali v rozličnom čase a rozličným prostredníctvom, s čím súvisí aj ich rozdielna výslovnosť a pravopisná podoba. Najmenej známe je anglické slovo *floret*.

Jednoduché krátke *e* máme v slovenčine aj namiesto maďarského *ö: pörkölt* sa v slovenčine zmenilo na podobu *perkelt* (druh jedla).

Uvedieme daktoré príklady na francúzsky pôvod slov. Všeobecne je známy sterilizačný (chemický) proces pasterizácie. Odborné výrazy *pasterizácia, pasterizačný, pasterizovať* (napr. mlieko), *pasterizovaný* vznikli ako odvodeniny od mena vynálezcu *L. Pasteura* (čítaj *pastőra*). Pôvodné francúzske *õ* sa v spomínaných odborných výrazoch zmenilo v slovenčine na krátke *e*.

V iných prípadoch však máme namiesto francúzskeho *eu* dlhé *é*, napr. od pôvodu francúzske slovo *chauffeur* sa ustálilo v slovenčine v podobe *šofér*, francúzske podst. meno *regisseur* dalo *režisér*.

Tam, kde sa v slovenčine ukázala potreba sémantickej diferenciácie slov a bolo možné pomocou formálnych slovotvorných prostriedkov naznačiť takúto diferenciáciu, máme dve slová: *reštauratér* (z francúzskeho *-eur*, vyslov *-ör*) a *reštaurátor* (z latinského slova zakončeného na *-or*).

V iných prípadoch, ako napr. pri slove *odeur* (vyslov. *odőr*), hoci je veľmi pravdepodobné, že sa toto slovo šírilo do európskych jazykov z francúzštiny, teda zo živého jazyka (napr. nemecké slovníky cudzích slov uvádzajú pri slove *odeur* francúzsky pôvod), v slovenčine máme *odor-izácia, dezo-*

dorizácia, -začný, -rant ap. To znamená, že pri preberaní slova do slovenčiny zohralo úlohu pôvodné latinské znenie tohto slova: *odor, odoris,* teda so samohláskou *o.*

Podľa Stručného lekárskeho slovníka (1968) majú mnohé odborné termíny na začiatku slov *e-* namiesto pôvodného *oe* (ide o slová grécko-latinského pôvodu): *oedéma — edém, oedematosus — edematózny, oesophagectomia — ezofagektómia, oesophagismus — ezofagizmus, oesophagitis — ezofagitída, oesophagodynia — ezofagodýnia, oesophagomalacia — ezofagomalácia, oesophagoskopia — ezofagoskopia, oesophagospasmus — ezofagospazmus, oesophagotomia — ezofagotómia, oesophagus — ezofág* ap.

Je prirodzené, že tie jazyky, ktoré majú hlásku *ö/ő* v systéme, zachovávajú *ö* aj v prevzatých slovách. Preto Fremdwörterbuch (1966) uvádza takéto slová: *Ödem, ödematös, Odeur* [vyslov. *odör*], *odiös, Ödipus, Ödipuskomplex, Ökolog, Ökologie, Ökonom, Ökonomie* atď. V slovenčine býva v prevažnej väčšine citovaných slov *e,* napr. *ekonómia, ekológia* atď.

Ako sme už spomenuli, v slovenčine sa zachováva hláska *ö* v citátových slovách rozličného pôvodu, napr. v slovách z pôvodných propriálnych (vlastných) mien (porov. *goetheovský*), vo vlastných menách označujúcich geografické jednotky, mestá ap., napr. *Göteborg, Göttingen* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu, 10. vyd. 1970, s. 30—34).

Hláska *ö* sa zachováva v slovách označujúcich cudzie reálie, na ktoré nemáme v slovenčine iné (vlastné) pomenovania, napr. *öre,* neskl. s. = jednotka meny v škandinávskych štátoch (Švédsku, Nórsku, Dánsku) (porov. Slovník cudzích slov, 1970, s. 796).

Naša skromná sonda do súboru pomenovaní preberaných do slovenčiny z cudzích jazykov, ktoré majú hlásku *ö/ő,* jasne ukazuje, že pri zdomácňovaní slov sa táto samohláska mení zväčša na hlásku *e,* resp. *é,* zriedkavo na *o.* V citátových slovách alebo vo výrazoch odvodených od vlastných mien sa *ö* zachováva v písme i vo výslovnosti.

Na záver môžeme na základe materiálu pozbieraného zo slovníkov cudzích slov a overeného v archívnom materiáli JÚĽŠ SAV konštatovať, že slová majúce od pôvodu hlásku *ö* (obyč. v koreni slov) sa do slovenčiny preberajú takto:

1. Hláska *ö (oe)* sa zachováva (v citátových slovách a v odborných termínoch rozličného druhu, napr. geografických, literárnych, mineralogických ap.): *öre, goetheovský, föhn* (vietor) ap.

2. Namiesto *ö (ő)* máme v slovenčine *e: Pasteur — pasterizácia, oedem — edém, oedematosus — edematózny, pörkölt — perkelt* ap.

3. Namiesto *(eu) ö, ő* máme v slovenčine dlhé *é: chauffeur — šofér, regisseur — režisér, föhn — fén* (sušička vlasov).

4. Zriedkavo máme krátke *o* tam, kde je v iných jazykoch *eu,* resp. *ö:*

napr. *odeur* (franc.) — *odor* (lat.): *odorizácia, dezodorizácia, dezodorizačný, dezodorant* ap.

Príklady ukazujú, že slová s cudzo znejúcimi (z hľadiska slovenčiny nesystémovými) hláskami sa môžu pri preberaní do slovenčiny prispôsobovať rozličnými spôsobmi, hoci jeden môže prevažovať. V uvádzanom prípade je to nahrádzanie pomocou samohlásky *e*. V zásade platí, že sa cudzia hláska nahrádza artikulačne a zvukovo najbližšou hláskou z domáceho hláskového systému (s prihliadaním na morfologické, morfonologické a slovotvorné zákonitosti slovenčiny).

Literatúra

Fremdwörterbuch. Red. Horst Klien. 9. vyd. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1966.

KÁBRT, J. — VALACH, V.: Stručný lekársky slovník. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1968, s. 323—324.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 10. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970.

PRÍDAVOK, J. M.: Slovník cudzích slov a výrazov v slovenčine. 1. vyd. Nákladom Česko-slovenskej grafickej únie 1933 (miesto neudané).

Příruční slovník naučný. Red. V. Procházka. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1967.

REJMAN, L.: Slovník cizích slov. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966, s. 106.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek a kol. 1. vyd. Praha, Academia 1960—1971. 4 zv.

ŠALING, S. — PETER, O. — ŠALINGOVÁ, M.: Slovník cudzích slov. 3. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970.

Jolana Nižníková

AKUZATÍVNY PRÍVLASTOK

V každej gramatickej či syntaktickej príručke, rovnako ako v teoretických prácach týkajúcich sa morfologických prostriedkov na vyjadrenie prívlastku sa stretávame s tvrdením, že nezhodný prívlastok (popri iných možnostiach, ktoré pre tento problém nie sú podstatné, a preto ich v tomto príspevku nebudeme rozoberať) sa vyjadruje substantívom v ktoromkoľvek bezpredložkovom alebo predložkovom páde okrem bezpredložkového akuzatívu. F. Miko (1962) aj Morfológia slovenského jazyka (1966) pri charakteristike akuzatívu uvádzajú príklady na využitie tohto pádu vo funkcii

prívlastku, ale pre samotnú syntaktickú teóriu sa z týchto konštatácií nevyvodili príslušné závery a existencia bezpredložkového akuzatívu vo funkcii prívlastku sa v syntaxi až doteraz popiera.

Ako sa uvádza v Morfológii slovenského jazyka (s. 159), „akuzatív vyjadruje neobmedzenú účasť niečoho na danom predmete. Takejto účasti sú schopné len deje pomenované prechodnými slovesami". Preto je akuzatív takmer výlučne adverbálnym pádom a intenčný akuzatív vystupuje vo vete ako priamy predmet pri prechodných slovesách. Intenčný akuzatív v zásade nemôže byť adnominálnym pádom, a teda nemôže plniť funkciu prívlastku.

Prívlastok možno v rámci vetných členov pokladať za sekundárny člen, odvodený z iných konštrukcií (porov. Nižníková, 1976, 1978). Nezhodný prívlastok je v porovnaní so zhodným prívlastkom sekundárny aj v rámci prívlastku. Je známe, že pri transformovaní slovesa na substantívum sa všetky adverbálne vetné členy menia na prívlastky. Akuzatívny objekt sa pritom zväčša mení na genitívny atribút, napr.: *krájať chlieb — krájanie chleba; zbierať úrodu — zber úrody; čítať knihu — čítanie knihy.*

V niektorých prípadoch sa priamy predmet mení po transformácii na prívlastok v inom tvare ako genitíve. Takáto zmena je motivovaná alebo významovým posunom deverbatívneho substantíva, príp. i celého spojenia v porovnaní s fundujúcim slovesom, príp. s celou adverbálnou syntagmou (napr.: *prerezať niečo — prierez operou),* alebo snahou po vylúčení nejasných, nejednoznačných konštrukcií typu *návšteva priateľa*, pri ktorých sa adverbálna syntagma *navštíviť priateľa* transformuje na adnominálnu syntagmu s prívlastkom v predložkovom páde *(návšteva u priateľa),* aby sa tým vylúčil subjektový význam genitívneho prívlastku.

Okrem základného významu neobmedzenej účasti vyjadruje akuzatív aj význam úplnej miery a z neho odvodený význam času. V týchto prípadoch akuzatív nie je intenčným, ale okolnostným pádom. Primárnou oblasťou jeho výskytu sú aj v tomto prípade adverbálne syntagmy a z vetnočlenského aspektu ide tu zväčša o funkciu príslovkového určenia miery a príslovkového určenia času. V obidvoch týchto významoch však akuzatív môže plniť i funkciu prívlastku.

Ukazuje sa, že napriek sekundárnosti, odvodenosti časového významu z významu miery je v adnominálnych syntagmách zreteľnejší a v hĺbkovej štruktúre priezračnejší práve časový akuzatív. Vzniká z adverbálnej syntagmy nominalizačnými transformáciami, elidovaním slovesných tvarov a súčasne i prehodnotením syntagmatických vzťahov. Ak je nadradené substantívum pôvodné, neodvodené od slovesa, možno tento postup premeny adverbálnej syntagmy s akuzatívnym príslovkovým určením času na adnominálnu syntagmu s akuzatívnym prívlastkom znázorniť takto:

$$N_1 - VF_{(konania)} - At - N_4 \rightarrow N_1 - VINF - At - N_4 \rightarrow N_1 - At - N_4 =$$

$$N_1 - At_{N_4} - At_{Adj.}$$

Napr.: *atentát sa uskutočnil minulú stredu → atentát uskutočnený minulú stredu → atentát minulú stredu.*

Výsledok tejto transformácie možno doložiť dokladom vyexcerpovaným z tlače: *Bombový atentát minulú stredu značne skomplikoval situáciu v hlavnom meste.* (Pravda).

Ak je nadradené substantívum deverbatívneho pôvodu, je východisková konštrukcia i postup jej premeny na adnominálnu syntagmu jednoduchší:

$$VF - At - N_4 \rightarrow N_{VF} - At_{N_4} - At_{Adj.}$$

Napr.: *prechádzať sa každú nedeľu → prechádzky každú nedeľu; stretnúť sa minulý týždeň → stretnutie minulý týždeň.*

Ožili v nej spomienky *na spoločné prechádzky každú nedeľu* a na vážne rozhovory o ich budúcnosti. (Slovenka) — *Stretnutie najvyšších predstaviteľov arabských krajín minulý týždeň* opäť ukázalo výsledky „americkej misie" v pravom svetle. (Pravda)

Vo všetkých prípadoch vyjadruje bezpredložkový akuzatív časový príznak toho, čo označuje nadradené substantívum. Tento akuzatívny prívlastok je iba jedným z možných prostriedkov na vyjadrenie časového príznaku (nadradeného substantíva). Nepatrí k frekventovaným prostriedkom na vyjadrenie tohto príznaku; častejšie je vyjadrenie akuzatívom alebo lokálom s predložkou *v: prechádzka v nedeľu, príchod v noci* ap. V porovnaní s bezpredložkovými pádmi je predložkový akuzatív a lokál s významom času neskorší, je nadstavbou nad jednoduchým akuzatívom. V súčasnosti jestvuje medzi nimi plynulý prechod: *každú nedeľu — (v) tú (minulú) nedeľu — v nedeľu.* Ukazuje sa, že vo vývine jazyka sa tu vykryštalizoval protiklad determinovanosti a indeterminovanosti akuzatívneho prívlastku s významom časového určenia. Základnou syntaktickou charakteristikou bezpredložkového akuzatívneho prívlastku je to, že nemôže stáť nerozvitý. Musí byť rozvitý zhodným prívlastkom, ktorý zo všeobecného časového určenia *(príchod v nedeľu, v noci)* vytvára časové určenie presne determinované, jednoznačne určené *(každú nedeľu, minulú noc).* Ak časový príznak vyjadruje pravidelné opakovanie, jediným prostriedkom na jeho vyjadrenie je bezpredložkový akuzatív. To isté platí v prípadoch, keď je časové určenie jednoznačné. Ak toto určenie nie je celkom jednoznačné, čiže ak jeho determinovanosť nie je dostatočne vyjadrená zhodným prívlastkom, ak vyplýva iba z kontextu alebo zo situácie, sú možné obidva varianty vyjadrenia časového príznaku: *tú noc — v tú noc.* Pri bližšie neurčenom časovom príznaku, teda v prípade nerozvitého nezhodného prívlastku možno časový príznak nadradeného substantíva vyjadriť výlučne

predložkovým akuzatívom alebo lokálom podstatného mena: *príchod v nedeľu, v noci.* Bezpredložkový akuzatív je v tomto prípade celkom vylúčený, lebo spojenia „stretnutie nedeľu", „príchod noc" neobsahujú nijaký zmysel. Z toho vyplýva dosť jednoznačný záver: nedeterminované akuzatívne určenie si vyžaduje nadstavbový prostriedok — predložkový pád, jednoznačne determinované určenie si predložkový pád nevyžaduje a tam, kde tento protiklad nie je vyhranený, sú možné obidva prostriedky — predložkový aj bezpredložkový pád.

Frekvencia tohto typu akuzatívneho prívlastku s časovým významom je obmedzená aj tým, že na vyjadrenie časového príznaku substantíva sa častejšie využívajú vedľajšie vety alebo polovetné konštrukcie s činným alebo trpným príčastím slovesa, napr.:

Aktív straníckych funkcionárov, *ktorý sa konal minulý týždeň,* rokoval o najpálčivejších problémoch okresu (Pravda). Operatívne porady, *zvolávané každý týždeň,* sú dôležitým nástrojom riadenia výroby (Pravda).

Takéto konštrukcie sú však v porovnaní s akuzatívnym prívlastkom opisnejšie, zdĺhavejšie a vyžadujú si viac priestoru, čo je najmä v publicistickom štýle neekonomické. Ekonómia jazykového prejavu sa však rozhodne nemôže uplatňovať na úkor zrozumiteľnosti a významovej jednoznačnosti jazykového prejavu. Preto ak ide o zložitejšiu konštrukciu, je tento opisný spôsob vhodnejší.

Bezpredložkový akuzatívny prívlastok môže vyjadrovať aj príznak miery nadradeného substantíva, napr.: *Cena štyri koruny za dve malé cibuľky je viac ako prehnaná* (Pravda). *A teraz má manko dve farebné guľôčky* (Slovenka). V porovnaní s časovým akuzatívnym prívlastkom nemožno tento typ odvodiť z okolnostného významu, a teda ani z adverbálnej syntagmy s príslovkovým určením miery. Adnominálne syntagmy *cena štyri koruny* a *manko dve farebné guľôčky* je síce možné pretransformovať na adverbálne (predikatívne) syntagmy: *cena je štyri koruny, manko sú dve farebné guľôčky,* ale výrazy *štyri koruny* a *dve farebné guľôčky* nie sú okolnostným určením, ale mennou časťou prísudku a stoja v nominatíve, ktorým nemožno vysvetliť tvar akuzatívu v prívlastkovej funkcii. Ukazuje sa teda, že akuzatív miery v prívlastkovej funkcii nie je okolnostným pádom a riešenie tejto problematiky treba hľadať inde. Domnievame sa, že východisko na riešenie tejto otázky poskytne veta *Má manko dve (farebné) guľôčky.* Akuzatív prívlastkového výrazu možno vysvetliť tým, že akuzatívna väzba slovesa *mať* presahuje aj na prívlastok prvotného priameho objektu: *mať manko — mať dve guľôčky — mať dve guľôčky manko — mať manko dve guľôčky.* Z toho vyplýva, že prívlastková funkcia bezpredlož-

kového akuzatívu vznikla oslabením a prehodnotením pôvodného predmetového významu akuzatívu. Akuzatívny prívlastok miery možno teda odvodiť z pôvodnej slovesnej konštrukcie:

$$VF_{mať} - S_4 - At - S_4$$

Napr.: *mať cenu štyri koruny, mať váhu jednu tonu, mať šírku dva metre* ap.

Syntaktickou charakteristikou tohto typu prívlastku, podobne ako pri prívlastku s časovým významom, je jeho rozvitosť. Akuzatívny prívlastok miery je vždy rozvitý kvantitatívnym prívlastkom, vyjadrujúcim počet merných, váhových, peňažných alebo iných jednotiek pomenovaných substantívnym prívlastkom v akuzatíve.

Akuzatívny prívlastok miery nie je jediným prostriedkom na vyjadrenie významu miery. Častejšie sa tento význam vyjadruje bezpredložkovým genitívom, prípadne predložkovými pádmi, ale práve v uvedených konštrukciách je akuzatívny prívlastok popri iných prostriedkoch bežným prostriedkom nevybočujúcim z rámca normy.

Nezhodný substantívny prívlastok môže byť teda vyjadrený všetkými pádmi podstatného mena, bezpredložkovými aj predložkovými.

Prívlastok v bezpredložkovom akuzatíve vyjadruje príznak času a miery nadradeného substantíva. Kým pri časovom prívlastku ide výlučne o okolnostný význam tohto pádu, pri prívlastku miery ide o oslabenie a prehodnotenie pôvodnej predmetovej väzby, ktorá presahuje aj na prívlastok priameho predmetu. V oboch prípadoch však ide o prívlastky nepôvodné, odvodené zo slovesných konštrukcií nominalizačnými transformáciami, elidovaním slovesného tvaru a prehodnotením syntagmatických vzťahov.

Časový akuzatívny prívlastok je typickým prostriedkom publicistického štýlu. Možno to vysvetliť tým, že slúži na zhusťovanie vetnej stavby, má schopnosť na malej ploche vyjadrovať väčšie množstvo informácií, ide teda o jeden z prostriedkov kondenzácie jazykového prejavu. Je to prostriedok znižujúci dynamickosť jazykového prejavu a je typický pre menné vyjadrovanie.

Akuzatívny prívlastok miery má v porovnaní s časovým akuzatívom širšiu štylistickú platnosť, nie je obmedzený iba na publicistický štýl, ale vyskytuje sa i v hovorovom a umeleckom štýle a popri nominatíve a genitíve s významom miery preniká i do odborného štýlu.

Zo syntaktického aspektu ide v oboch prípadoch o ďalšie rozšírenie širokého a rozmanitého registra morfologických prostriedkov na vyjadrenie prívlastku ako vetného člena.

Literatúra

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

NIŽNÍKOVÁ, J.: Prívlastok v mennej skupine a metóda jeho skúmania. Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 151—171.

NIŽNÍKOVÁ, J.: Prívlastky v predložkovom páde substantíva. Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s 133—140.

SPRÁVY A POSUDKY

Za profesorom Pavlom Ondrusom

Keď sme pred necelým rokom pri šesťdesiatročnom životnom jubileu univ. prof. Pavla Ondrusa, DrSc., v našom časopise (*44*, 1979, 252 n.) a na slávnostnom zhromaždení usporiadanom na počesť jubilanta na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského hodnotili jeho činnosť, želali sme mu dobré zdravie a úspešné pokračovanie v tvorivej práci, nik z nás netušil, že o krátky čas sa budeme s ním lúčiť navždy. Prof. Ondrus 8. marca 1980 náhle zomrel. Nedožil sa 61. výročia svojho narodenia, ktoré pripadá na 19. mája. Opustil bez vlastného rozhodnutia svojich poslucháčov, ktorým sa obetavo venoval, opustil svoju rodinu, ktorú mal nesmierne rád, svojich kolegov a spolupracovníkov, svoju pracovňu a v nej zbierky cenného jazykového materiálu, ktorý ešte chcel spracovať, a rukopisy nedokončených prác, ktoré ešte chcel publikovať.

V tejto posmrtnej spomienke sa nám žiada spomenúť niektoré momenty z posledných dní a týždňov plodného života Pavla Ondrusa. Svedčia o jeho dobrých ľudských vlastnostiach, o jeho mimoriadnej pracovitosti, zmysle pre povinnosť a zodpovednosť. Pracoval veľa do poslednej chvíle. Štyri dni pred smrťou sa zúčastnil na zasadnutí redakčnej rady nášho časopisu ako jej člen a odovzdal na uverejnenie príspevok o vyjadrovaní modality a expresivity v slovenskej vete. Príspevok uverejňujeme v tomto čísle Slovenskej reči. Do posledných dní starostlivo plnil povinnosti vedúceho Katedry slovenského jazyka Filoz. fak. UK, skúšal poslucháčov, posudzoval diplomové práce, staral sa o vedeckých adeptov, aktívne sa zúčastňoval na zasadnutiach a rokovaniach fakultných i akademických riadiacich orgánov a komisií, ktorých bol členom. Na valnom zhromaždení Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV ako jej podpredseda prevzal na seba úlohu zriadiť a viesť sekciu mladých lingvistov, čím dokumentoval, ako mu ležala na srdci ideová a odborná výchova vedeckého dorastu. Žiaľ, tejto úlohy sa už nemohol ujať. Stihol ešte zabezpečiť organizačné predpoklady pre rokovanie Medzinárodnej komisie pre Karpatský jazykový atlas na jeseň 1980 na Slovensku. Ale na pracovnom zasadaní komisie bude už chýbať. Jeho účasť bude chýbať aj na mnohých iných úsekoch, najviac však vo vedecko-pedagogickej činnosti, ktorej zasvätil veľkú časť svojho života naplneného prácou pre spoločnosť.

V mladších rokoch nemal Pavel Ondrus ustlané na ružiach. Musel vynaložiť veľa silnej vôle a húževnatosti, aby s úspechom vyštudoval, aby uplatnil svoje pedagogické a bádateľské schopnosti. Vyše tridsať rokov pôsobil na Filoz. fak. UK v Bratislave. Začínal ako asistent a postupne dosiahol všetky stupne vedeckých a vedecko-pedagogických hodností. Od r. 1971 bol profesorom slovenského jazyka a od r. 1977 viedol Katedru slov. jazyka. V r. 1974—1975 prednášal slovenský jazyk poslucháčom slovakistiky na Lomonosovovej univerzite v Moskve. Rád prednášal o slovenčine a o slovenskej jazykovede zahraničným slovakistom a slavistom na letných seminároch SAS v Bratislave.

Vo vedomí širokého okruhu absolventov slovakistiky bude prof. Pavel Ondrus

žiť ako náročný pedagóg a examinátor, ktorý pre svojich poslucháčov veľa urobil, ale aj od nich veľa požadoval. Staral sa, aby vysokoškolskí poslucháči slovenského jazyka mali z čoho študovať. Jeho učebnice z morfológie i syntaxe slovenského jazyka, zo slovenskej lexikológie i z dialektológie sa vyznačujú tým, že podávajú prehľady názorov a teórií o príslušných problémoch, zhrnujú najdôležitejšie poznatky jazykovedného výskumu a vedú poslucháčov k tomu, ako si tieto poznatky osvojiť, pričom sa v nich vždy dbá aj o ideovovýchovnú stránku učebných textov.

V jazykovednom výskume sa Pavel Ondrus zapísal predovšetkým ako dialektológ aj ako odborník na niektoré otázky súčasnej spisovnej slovenčiny. Ako dialektológ publikoval viaceré časopisecké štúdie o pozoruhodných javoch najmä v stredoslovenských nárečiach, v knižnej monografii *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike* (1956) opísal hláskoslovnú a tvaroslovnú sústavu nárečí dolnozemských Slovákov žijúcich v Maďarskej ľudovej republike. Viackrát sa zaoberal teoretickými otázkami vzájomných vplyvov, miešania a kríženia nárečí a jazykov. Niekoľko rokov sa sústavne venoval skúmaniu sociálnych nárečí, remeselníckych slangov, detského argotu ap. Zozbieral veľa materiálu, časť z neho publikoval v časopisoch i v menšej knižnej práci, ale náhla smrť mu zabránila tento výskum dokončiť.

Z oblasti výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny je najdôležitejšou prácou Pavla Ondrusa jeho doktorská dizertácia *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine* (1969). Spresnil v nej vymedzenie číslovieк ako slovného druhu a podrobne opísal morfologické a syntaktické vlastnosti jednotlivých druhov číslovieк. Pozoruhodným teoretickým prínosom sú aj jeho viaceré štúdie o klasifikácii slovných druhov. Bibliografiu prác Pavla Ondrusa prinesie zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, ktorý sa pripravil na jeho počesť pri jeho šesťdesiatke, ale ktorý vyjde už posmrtne.

V užšom kruhu bol Pavel Ondrus známy ako horlivý stranícky i odborársky funkcionár. Pracoval aj ako lektor MV KSS a ako inštruktor ObV KSS v Bratislave 1. Bol zásadovým členom KSČ; v každej situácii stál neochvejne na zásadách marxizmu-leninizmu. Bol úprimným priateľom ZSSR. S veľkým záujmom sledoval sovietsku jazykovednú produkciu. Na konferenciách, v recenziách a správach nás oboznamoval s jej výsledkami pri riešení aktuálnych problémov marxistickej jazykovedy.

Za spoločensky angažovanú a dlhoročnú vedecko-pedagogickú činnosť dostal prof. Pavel Ondrus viaceré vyznamenania: pamätnú medailu za zásluhy v boji proti fašizmu, pamätnú medailu SNP, pamätné medaily k výročiu Februára, k výročiu oslobodenia ČSR, k výročiu vzniku KSČ, pamätnú medailu ÚRO, FFUK, zlatú medailu Univerzity Komenského, pamätnú medailu rektora Univerzity Martina Luthera v Halle. Bol nositeľom titulu vzorný školský pracovník.

Česť jeho pamiatke!

Š. Peciar

Správa o valnom zhromaždení Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied

V budove Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave bolo 18.

februára valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti (SJS) pri SAV. Otvoril a viedol ho predseda SJS dr. Š. Peciar.

Správu o činnosti SJS za funkčné obdobie od 23. januára 1978 do 18. februára 1980 predniesol vedecký tajomník SJS dr. Š. Lipták, správu o hospodárskej činnosti SJS podal revízor doc. J. Svetlík.

V diskusii k predneseným správam odzneli viaceré podnety. Predseda pobočky SJS v Trnave dr. L. Rybár poukázal na ťažkosti spojené s pravidelným konaním prednášok v Trnave a vyzval jazykovedcov z Bratislavy, aby vo väčšej miere prejavovali záujem prednášať v trnavskej pobočke.

Prof. J. Horecký navrhol, aby sa v súvise so zamýšľaným založením sekcie mladých jazykovedcov pri SJS uvažovalo o spolupráci so SZM pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, kde sa aktivizujú mladí adepti jazykovedy.

Prof. E. Jóna sa vyslovil za vydávanie bulletinu, v ktorom by sa odzrkadľovala celá činnosť spoločnosti. Predseda SJS v odpovedi na túto požiadavku uviedol, že túto úlohu v súčasnosti plní bulletin, ktorý pre všetky vedecké spoločnosti vydáva Komisia pre organizáciu vedeckých spoločností pri SAV, a Jazykovědné aktuality — informatívny spravodajca československých jazykovedcov. Na publikovanie príspevkov o činnosti SJS a o vedeckej práci jazykovedcov sa využíva aj časopis Správy Slovenskej akadémie vied. Časopis Slovenská reč informuje verejnosť o činnosti SJS vždy po valnom zhromaždení.

Doc. M. Veselá z nitrianskej pobočky navrhovala presunúť termíny konania prednášok z večerných hodín na popoludnie, aby sa na prednáškach mohli zúčastňovať aj mimobratislavskí členovia spoločnosti. Predseda SJS prisľúbil, že možnosť realizovať tento návrh výbor preskúma.

Na niektoré dotazy odpovedal a prednesené návrhy komentoval predseda SJS dr. Š. Peciar. Súčasne oboznámil plénum s návrhom výboru spoločnosti na niektoré zmeny v stanovách SJS. Valné zhromaždenie schválilo návrh výboru, aby sa funkčné obdobie výboru SJS počínajúc rokom 1982 predĺžilo na tri roky (namiesto doterajších dvoch rokov). Eventuálne iné zmeny v stanovách SJS sa budú môcť realizovať po konzultáciách s vedením Organizačného strediska vedeckých spoločností pri SAV.

Po diskusii valné zhromaždenie schválilo správu o činnosti i správu o hospodárení. Potom účastníci tajným hlasovaním zvolili nový výbor SJS na ďalšie funkčné obdobie 1980—1981 v tomto zložení:

PhDr. Štefan Peciar, CSc. — predseda
prof. PhDr. Pavel Ondrus, DrSc. — podpredseda
prof. PhDr. Jozef Ružička, člen korešp. SAV — podpredseda
PhDr. Štefan Lipták, CSc. — vedecký tajomník
PhDr. Elena Krasnovská — hospodárka
Členovia výboru: PhDr. František Kočiš, CSc., doc. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, CSc., PhDr. Ernest Marko, CSc., PhDr. Viktor Krupa, CSc., doc. PhDr. Ján Findra, CSc., — za pobočku v B. Bystrici, doc. PhDr. Ján Oravec, DrSc. — za pobočku v Nitre, PhDr. Ján Sabol — za pobočku v Prešove, PhDr. Ladislav Rybár, CSc. — za pobočku v Trnave. Revízori: prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., doc. PhDr. Ján Svetlík, CSc.

V pobočkách budú pracovať ako funkcionári: Banská Bystrica: predseda — doc. PhDr. Ján Findra, CSc., tajomník — PhDr. Emil Tvrdoň; Nitra: predseda —

doc. PhDr. Ján Oravec, DrSc., tajomník — PhDr. Ondrej Habovčík; Prešov: predseda — PhDr. Ján Sabol, tajomníčka — PhDr. Júlia Krišššáková; Trnava: predseda — PhDr. Ladislav Rybár, CSc., tajomníčka — PhDr. Gabriela Štibraná.

Valné zhromaždenie na návrh predsedu, jednotlivých členov výboru a vedúcich pobočiek rozhodlo prijať nových členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a vzalo na vedomie zrušenie členstva niektorých členov.

Rámcový plán činnosti SJS na nové funkčné obdobie 1980—1981 predniesol tajomník dr. Š. Lipták.

Na záver prijalo valné zhromaždenie SJS tieto uznesenia:

1. Valné zhromaždenie SJS schvaľuje správu výboru o činnosti SJS za obdobie od 23. 1. 1978 do 18. 2. 1980 a správu revízorov o hospodárení SJS v období od 19. 1. 1978 do 25. 1. 1980 a udeľuje výboru absolutórium.

2. Schvaľuje návrh výboru, aby sa funkčné obdobie výboru SJS počínajúc rokom 1982 predĺžilo na tri roky. Schvaľuje zmenu stanov SJS v tomto bode.

3. Ukladá predsedníctvu výboru a predsedom pobočiek, aby do 29. februára 1980 vypracovali rámcový plán prednáškovej činnosti SJS na rok 1980 a predložili ho výboru na schválenie.

4. Ukladá prvému podpredsedovi SJS, aby do konca februára predložil výboru návrh na utvorenie sekcie mladých lingvistov spolu s programom činnosti tejto sekcie.

5. Schvaľuje prijatie doc. I. Ambrosovej, A. Friedovej, M. Malinovskej, K. Mikovej, P. Millerovej, E. Mončekovej, M. Slobodníka, J. Chorváta, dr. E. Nemcovej, D. Slančovej, Ing. J. Zimmermanna, S. Mátejovej-Šokovej, M. Masárovej, M. Petrufovej, P. Žigu, R. Blažeka, dr. G. Konfederákovej, G. Kuželovej, M. Jankovičovej za členov SJS.

6. Schvaľuje návrh výboru, aby členské členov SJS za rok ostalo na doterajšej výške (10,— Kčs).

7. Ukladá členom SJS, aby členské platili najneskôr do 31. marca príslušného roku.

V závere valného zhromaždenia novozvolený predseda dr. Š. Peciar vyzval všetkých členov spoločnosti na aktívnu spoluprácu a poďakoval sa v mene výboru za dôveru.

Š. Lipták

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

1. Činnosť Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV vo funkčnom období od 23. januára 1978 do 18. februára 1980 pokračovala v línii, ktorá sa vytýčila na valnom zhromaždení 23. januára 1978.

V rokoch 1978—1979 hlavnou náplňou činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti boli prednášky domácich a zahraničných jazykovedcov, zabezpečovanie výskumu slovenských hydronymických názvov a výskumu dejín slovenskej jazykovedy, ako aj pokračovanie vo vydávaní plánovaných periodík a sledovanie príspevkov členov spoločnosti v jazykových rubrikách v tlači. Slovenská jazykovedná spoločnosť vychádzala vo svojej činnosti zo smerníc XV. zjazdu KSČ a záverov z rokovaní straníckych a štátnych orgánov. Najmä svojou pred-

náškovou a publikačnou činnosťou vykonala kus pozitívnej práce a prispela k rozvoju marxistickej jazykovedy u nás.

2. Slovenská jazykovedná spoločnosť spolu so svojimi pobočkami v Banskej Bystrici, v Nitre, v Trnave a v Prešove zaradila do programu prednášok témy, v ktorých sa na základe marxistickej metodológie osvetľovali aktuálne problémy súčasnej jazykovedy a jazykovedného výskumu u nás i v zahraničí. Odzneli prednášky z rozličných oblastí jazykovedy, najmä zo všeobecnej jazykovedy, fonológie, morfológie, syntaxe, lexikológie a lexikografie, zo štylistiky a sociolingvistiky. Venovala sa pozornosť aj otázkam semaziológie, ďalej teórii spisovného jazyka, etymológie, dialektológie a jazykovým kontaktom. Odzneli aj prednášky o výsledkoch VIII. medzinárodného zjazdu slavistov v Záhrebe. V rámci prednáškovej činnosti SJS sa venovala pozornosť aj významným politickým a kultúrnym výročiam. Jednou prednáškou sa pripomenulo 200. výročie smrti Pavla Doležala a príhovorom predsedu SJS dr. Štefana Peciara aj 30. výročie Víťazného februára. V prešovskej pobočke SJS si na slávnostných zasadnutiach uctili jubileá členov SJS (12. 10. 1978 70. narodeniny prof. Ľ. Nováka; 10. 3. 1978 50. narodeniny doc. J. Muránskeho a doc. J. Jacku a 11. 6. 1979 50. narodeniny dr. Z. Hanudeľovej).

V roku 1978 v Bratislave odznelo 15 prednášok; z nich 2 mali hostia z Prahy, 1 hosť z Brna a 2 zahraniční hostia z Poľska; v Nitre bolo 6 prednášok, v Trnave 7 prednášok, v Banskej Bystrici 8 prednášok a v Prešove 15 prednášok, z toho 1 predniesol hosť z Ostravy. Dovedna odznelo v roku 1978 v centre a v pobočkách 51 prednášok.

V roku 1979 a začiatkom roku 1980 v Bratislave odznelo 19 prednášok; z nich 4 mali hostia z Prahy, 1 zahraničný hosť zo Sovietskeho zväzu, 2 zahraniční hostia z Poľska a 2 zahraniční hostia z NSR. V Nitre bolo 7 prednášok, z toho 1 prednášku predniesol zahraničný hosť, v Trnave boli 4 prednášky, v Banskej Bystrici 4 prednášky a v Prešove 9 prednášok, z toho 1 prednášku mal hosť z Prahy. Spolu odznelo v roku 1979 v centre a v pobočkách 43 prednášok. V uplynulom funkčnom období bolo teda spolu 94 prednášok.

O organizačné zabezpečenie prednášok v centre spoločnosti sa staralo predsedníctvo SJS, v pobočkách ich vedenie. O akciách bola pravidelne informovaná prostredníctvom bratislavského Večerníka aj kultúrna verejnosť. Na niektorých prednáškach sa okrem jazykovedcov zúčastňovali aj literárni vedci, filozofi, národopisci, ako aj poslucháči filozofickej fakulty, vedeckí ašpiranti, stredoškolskí profesori a iní záujemcovia. Úroveň prednášok a diskusií zodpovedala súčasnému stavu jazykovednej teórie a metodológie.

3. V rámci plánu vedeckovýskumnej činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti sa riešila výskumná úloha *Výskum súčasnej slovenskej hydronymie.* Úloha sa stala súčasťou štátneho plánu základného výskumu č. VIII-5-11/4b — *Výskum slovenských vlastných mien.* O organizáciu tohto výskumu sa stará pracovník JÚĽŠ dr. M. Majtán.

Pri riešení úlohy sa vykonali tieto práce:

a) v dňoch 12.—13. júna 1978 sa v rámci prešovských onomastických dní uskutočnil v oblasti Domaše (okr. Svidník) 5. seminár o výskume vlastných mien spojený s priamym terénnym výskumom súčasnej slovenskej hydronymie; vyplnilo sa 16 dotazníkov; seminár zorganizovali M. Blicha a M. Majtán;

b) vykonal sa úplný terénny heuristický výskum v slovenskej časti povodia Moravy; materiál sa spracoval do kartoték;

c) usporiadali sa kartotéky, vyhotovila sa generálna kartotéka usporiadaná podľa hydrologického členenia slovenských vodných tokov;

d) materiál sa využíval pri štandardizácii názvov slovenských vodných tokov v Názvoslovnej komisii Slovenského úradu geodézie a kartografie.

Na realizácii úlohy sa v roku 1978 vyčerpalo 8579,50 Kčs a v r. 1979 sa vyčerpalo 7839,— Kčs.

Slovenská jazykovedná spoločnosť začala v roku 1979 podporovať aj výskum dejín slovenskej jazykovedy z finančných prostriedkov, ktoré boli určené na vedeckovýskumnú činnosť. O zabezpečovanie tohto výskumu sa staral prof. E. Jóna, člen SJS v dôchodku.

V roku 1979 sa vykonal archívny výskum v Matici slovenskej v Martine (jazykovedná literatúra zo starších čias na Slovensku). Pozornosť sa venovala pozostalosti Sama Czambla a Mateja Bela. Skúmali sa katalógy Čaplovičovskej knižnice v D. Kubíne, kde sú významné jazykovedné publikácie a rukopisy. Ďalej sa vykonali prípravné práce k štúdii o Jánovi Damborskom (v auguste 1980 bude 100. výročie jeho narodenia).

Výskum archívneho materiálu po jazykovedcovi Stanislavovi Petříkovi urobil v Prahe dr. S. Ondrejovič, pracovník JÚĽŠ SAV. Výsledky výskumu publikoval v odbornej tlači.

4. Jednotliví členovia SJS sa aktívne zúčastnili na medzinárodných konferenciách v zahraničí, resp. na pracovných zasadnutiach a sympóziách medzinárodných komisií. Niekoľko popredných členov SJS sa aktívne zúčastnilo na VIII. medzinárodnom slavistickom zjazde v Záhrebe, 7 členov na XIII. onomastickom kongrese v Krakove a 5 členov na pracovných zasadnutiach medzinárodných komisií v zahraničí.

SJS bola spoluusporiadateľkou už spomínaného 5. seminára o heuristickom výskume vlastných mien vo V. Domaši (12.—13. júna 1978). Na seminári odzneli štyri referáty členov spoločnosti (M. Majtán — 2, M. Blicha, K. Habovštiaková).

SJS finančne zabezpečila 3 prednášky, ktoré v dňoch 11.—14. septembra 1979 odzneli na celoštátnej konferencii o syntaxi a jej vyučovaní v Nitre. Akciu zorganizovala Katedra slovenského jazyka a literatúry PF v Nitre v spolupráci a tamojšou pobočkou Slovenskej jazykovednej spoločnosti.

5. Jednotliví členovia SJS spolupracujú so Socialistickou akadémiou SSR formou prednášok pre lektorov a prácou v komisiách a sekciách SAKS.

Výbor SJS navrhol 7 členov spoločnosti za členov medzinárodnej organizácie AILA (K. Buzássyová, J. Horecký, J. Kačala, E. Marko, J. Oravec, E. Ružičková, E. Sekaninová).

Úspešne pokračovala spolupráca SJS s Jazykovedným združením pri ČSAV. Z našich členov v uplynulom období prednášali v Prahe Š. Peciar, Ľ. Novák, J. Horecký, P. Ondrus, F. Miko, J. Oravec, J. Findra, K. Buzássyová, V. Krupa. V Brne prednášal V. Blanár, A. Habovštiak, J. Oravec. V Ostrave prednášal J. Oravec. Do výboru Jazykovedného združenia pri ČSAV bol delegovaný predseda a tajomník SJS.

Tézy vybraných prednášok, ktoré odzneli v SJS, resp. v pobočkách, sa posielali na uverejnenie do Jazykovedných aktualít, informatívneho spravodajcu československých jazykovedcov, ktorý vydáva Jazykovedné združenie pri ČSAV za spolupráce SJS.

Spolupráca s Kruhom moderných filológov pri SAV sa realizovala výmenou

prednášok domácich i zahraničných prednášateľov, ako aj vzájomnou účasťou v práci výborov.

6. Viacerí členovia SJS sa zúčastnili na realizácii programu ďalšieho rozvoja čs. výchovno-vzdelávacej sústavy, spolupracovali na príprave jej prestavby a zúčastnili sa aj na tvorbe učebníc a metodík niektorých učebných predmetov ako autori alebo ako recenzenti. Niektorí členovia SJS sústavne spolupracujú s Výskumným pedagogickým ústavom v Bratislave a s Výskumným ústavom pre vzdelávanie učiteľov v Bratislave.

7. V dňoch 5.—8. novembra 1979 bola hosťom SJS doc. R. Grzegorczykowa z Varšavy, ktorá predniesla v SJS tri prednášky.

Zo zahraničných hostí, ktorí boli v r. 1978 a 1979 pozvaní inými inštitúciami, podarilo sa získať na prednášku v SJS v Bratislave mgr. F. Sowu z Katovíc, prof. A. Zarębu z Krakova, doc. A. . Gudavičjusa zo ZSSR, dr. T. Bungartena a prof. U. Engela z NSR a doc. M. Basaja z Poľska.

8. Výbor SJS sa v roku 1979 zaoberal návrhom z posledného valného zhromaždenia založiť sekciu mladých jazykovedcov pri SJS. Po predbežných konzultáciách a úvahách sa výbor SJS rozhodol predbežne upustiť od založenia tejto sekcie. Navrhol odporúčať túto otázku do pozornosti budúcemu výboru SJS.

9. SJS pokračovala vo vydávaní zborníka Recueil linguistique de Bratislava. 5. zväzok je venovaný dlhoročnému predsedovi a terajšiemu podpredsedovi SJS prof. J. Ružičkovi k 60. narodeninám. V r. 1979 sa odovzdal do tlače 6. zväzok tohto zborníka, ktorý výbor SJS venuje prof. J. Horeckému k jeho životnému jubileu. Pripravuje sa 7. zväzok, ktorý má byť venovaný prof. E. Paulinymu k jeho 70. narodeninám.

Pod záštitou SJS sa v uplynulom období uverejňovali populárnovedecké príspevky o jazyku v Nedeľnej Pravde v rubrike Slovenčina naša (red. F. Kočiš); členovia pobočky v Banskej Bystrici prispievali do rubriky Stĺpček o jazyku v krajských novinách Smer (red. J. Findra), členovia prešovskej pobočky sa starali o zapĺňanie rubriky Kultúra rodnej reči vo Východoslovenských novinách (red. L. Kučera) a rubriky Slovenčina v praxi v Prešovských novinách (red. L. Bartko, J. Furdík a J. Sabol). Tieto rubriky popularizujú výsledky jazykovedného výskumu v oblasti spisovnej normy a jazykovej kultúry.

10. Výbor SJS navrhol na odmenu zo Slovenského literárneho fondu za publikačnú, prednáškovú a spoločensky angažovanú činnosť v r. 1978 troch členov, ktorí oslávili svoje životné jubileá: dr. E. Kučerová bola odmenená sumou 2000,— Kčs (50 rokov), dr. F. Kočiš sumou 1500,— Kčs (50 rokov) a prof. Ľ. Novák sumou 2500,— Kčs (70 rokov). V roku 1979 sa realizovali dva návrhy: prof. P. Ondrus a dr. G. Horák (60 rokov) dostali odmenu po 2000,— Kčs. Na rok 1980 výbor SJS navrhol udeliť odmenu prof. J. Horeckému pri jeho šesťdesiatke. Návrh bol realizovaný a menovaný dostal sumu 2500,— Kčs.

11. Koncom roka 1978 a 1979 sa urobila inventarizácia hospodárskych prostriedkov SJS. V zmysle ustanovenia vyhlášky a príkazu Úradu Predsedníctva SAV vykonala sa v auguste 1979 periodická revízia hospodárenia v Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Výbor SJS prerokoval výsledky revízie a urobil potrebné opatrenia na odstránenie nedostatkov.

Užšie predsedníctvo SJS sa schádzalo podľa potreby, výbor zasadal štyri razy, raz zasadali funkcionári výboru a členovia revíznej komisie s pracovníčkou periodickej kontroly.

Hospodárenie SJS viedla hospodárka spoločnosti dr. E. Krasnovská. Bežnú

agendu vybavoval tajomník v úzkej spolupráci s predsedom. Administratívnu agendu v roku 1978 vykonávala E. Rísová a od 1. 1. 1979 V. Gregor, obidvaja pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

SJS malo k 18. 2. 1980 206 členov (z toho jedného čestného). Za rok 1978 pribudli dvaja členovia (dr. B. Švihranová a dr. M. Pančíková), ubudol 1 čestný člen (prof. R. Auty z Anglicka) a 1 riadny člen (dr. E. Dolinka z Košíc). Za rok 1979 ubudli úmrtím dvaja riadni členovia (Ľ. Javorská z Prešova a dr. P. Bernáth z Bratislavy).

Š. Lipták

Lexikálne a gramatické minimum spisovnej slovenčiny

Pred dvoma rokmi vyšla pomerne obsiahla publikácia J. Prokopa *Lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka* (1. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, 440 s.). Štruktúra práce, prvej tohto druhu v našej odbornej literatúre, je jednoduchá: Úvod. — I. časť: Obrázkový slovník. — 2. časť: Lexikálne minimum. — 3. časť: Gramatické minimum. — 4. časť: Sémantizácia základných slov prekladom (slovensko-anglicko-francúzsko-nemecko-ruský slovník).

V úvode autor vymedzuje poslanie práce: „Aj lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka, ktoré je obsiahnuté v tomto texte, má slúžiť ako učebnica slovenčiny pre záujemcov o slovenčinu. Cieľom učebnice je uľahčiť vyučovanie a umožniť čo najekonomickejšie osvojiť si základy slovenského jazyka. Tento cieľ sa usilujeme dosiahnuť pomocou audiovizuálnej a audioorálnej metódy. To značí, že kladieme dôraz na jednorečové vyučovanie s minimálnym využívaním sprostredkujúcich jazykov a s maximálnym využívaním moderných názorných pomôcok, medzi ktoré patrí aj obrázkový slovník a nahrávky na magnetofónovú pásku. Vzhľadom na určený cieľ učebnice — čo najrýchlejšie si osvojiť hovorovú reč — dbali sme na výber slov a na metódu vyučovania. V tejto práci sú zhrnuté výsledky našej takmer osemnásťročnej praxe získané pri vyučovaní slovenčiny medzi zahraničnými študentmi, príslušníkmi vyše tridsiatich národov“ (s. 5).

Pozornosť a diskusiu tu môže vzbudiť určenie cieľa učebnice, t. j. osvojenie si hovorovej reči. Pod hovorovou rečou sa tu azda rozumie skôr bežný živý jazyk, resp základy tohto jazyka, nie hovorový štýl jazyka. Cieľom takéhoto vyučovania nemôže byť primárne osvojovanie si jazykových prvkov hovorového štýlu spisovnej slovenčiny, ale skôr a predovšetkým štylisticky neutrálnych jazykových prvkov.

Jadrom učebnice je časť *Lexikálne minimum*, ktorá obsahuje tritisíc plnovýznamových slov (slovies, podstatných mien, prídavných mien, číslovieok a prísloviek). Stavebná štruktúra lexikálneho minima má štyri komponenty. V prvom stĺpci sa uvádza základné slovo s gramatickými informáciami o ňom. Toto základné slovo sa ďalej označuje aj ako heslové slovo. Číslo pod heslovým slovom alebo vedľa neho odkazuje na obrázok, ktorý sa nachádza v obrázkovom slovníku. Kresby znázorňujú asi osemsto konkrétnych slov, zaradených do 77 tematických celkov. Heslové slová sú zoradené abecedne. Pri každej lexikálnej jednotke sa uvádzajú iba najdôležitejšie významy slova. Pod heslovým slovom

sa uvádza skupina slov odvodených od základného slova. Ďalej sa hovorí o tom, že v slovnej čeľadi sa ponechali len také slová, ktoré hodnotíme ako deriváty z hľadiska synchronického, nie etymologického. V druhom stĺpci sa postupuje od slova ku skladom (syntagmám). Tento stĺpec obsahuje asociačné väzby, čiže tematickú a sémantickú spájateľnosť slova s inými slovami. Asociačné väzby tvoria „aktivizujúci slovník", lebo pobádajú používateľa aktívne sa vyjadrovať a utvárať dynamické stereotypy (s. 6). V treťom stĺpci sú exemplifikácie významu slova vo vetách. Mnohé slová základného slovného fondu sú sémantizované aj výkladom čiže viacslovným vysvetlením významovej stránky slova. K podaným formuláciám a vlastnému spracovaniu lexikálneho minima máme niektoré pripomienky.

Vo väčšine prípadov sa ako základné a či heslové slová uvádzajú jednoslovné pomenovania, napr. *abeceda, adresa, agát, aktovka, akvárium,* no v niektorých prípadoch sa tu ako osobitné heslá zaznamenávajú aj dvojslovné pomenovania typu *alkoholický nápoj* alebo aj viacslovné pomenovania, napr. *ústav národného zdravia.* To ukazuje, že termín základné slovo alebo heslové slovo nie je tu veľmi vhodný a že by bolo lepšie použiť termín základné pomenovanie alebo heslový výraz. V jednotlivých konkrétnych prípadoch sa niektoré viacslovné pomenovania uvádzajú jednak v prvom stĺpci, jednak aj v druhom, „syntagmatickom" a či „asociačnom" stĺpci, napr. *alkoholický nápoj* v prvom stĺpci a *alkoholické nápoje* v druhom stĺpci pri heslovom výraze *nápoj* (v ďalšom texte na označenie heslového výrazu používame skratku HV). V úvode sa nehovorí presnejšie o tom, ktoré syntagmatické spojenia a prečo sa uvádzajú popri jednoslovných pomenovaniach ako HV. Isteže existujú dôvody na to, aby sa niektoré syntagmatické spojenia (najmä združené pomenovania typu *alkoholický nápoj*) uvádzali aj osobitne ako HV, ale najvhodnejší by tu bol azda taký postup, že by sa viacslovné pomenovania zaznamenávali iba pri príslušných jednoslovných HV, napr. *alkoholický nápoj* pri HV *alkoholický* a pri HV *nápoj* (obdobne, ako je napr. spojenie *atómová bomba* pri HV *atómový* a pri HV *bomba*).

Jednotlivé gramatické informácie sú veľmi stručné, ale v tomto type príručky dostačujúce (podrobnejšie informácie sa podávajú pri vyučovaní).

S kritériami použitými pri výbere slov pre lexikálne minimum možno súhlasiť, hoci sa na dvoch miestach, kde sa spomínajú, ich vymedzenie nestotožňuje. Na s. 5 sa hovorí, že pri výbere slov sa prihliadalo na slová najfrekventovanejšie a v každodennej hovorovej reči najpotrebnejšie, na s. 6—7 sa uvádza, že do lexikálneho minima sa zaradili najmä slová podľa princípu frekvencie, derivačnej schopnosti, základných významov polysémantických slov, princípu vylúčenia cudzích polysémantických slov, princípu vylúčenia cudzích slov (nevzťahuje sa na zdomácnené cudzie slová), princípu vylúčenia synoným (ponechávajú sa synonymá videnia, chodenia a iné), princípu tematického a princípu asociačnej väzby čiže spájateľnosti slov. Druhé vymedzenie je prepracovanejšie. Použitie princípu vylúčenia synoným, resp. niektorých synoným viedlo v niektorých prípadoch k vylúčeniu synoným, ktoré majú v slovnej zásobe nášho jazyka základné postavenie. Uvádza sa napr. výraz *rajčiak,* nie však aj *paradajka,* hoci výraz *paradajka* je veľmi frekventovaný (ak nie frekventovanejší ako výraz *rajčiak*) a frekventované sú aj spojenia s príd. menom odvodeným od tohto výrazu, napr. *paradajková polievka, omáčka, paradajkový pretlak* atď. Uvádza sa výraz *okno,* nie však aj *oblok.* Nazdávam sa, že pri tautonymách typu *rajčiak — paradajka, okno — oblok* sa mali uviesť obidva členy.

V úvode sa hovorí aj o tom, že pri každej lexikálnej jednotke sa uvádzajú iba najdôležitejšie významy slova. V 1. stĺpci sa však významy slov a či HV výslovne neuvádzajú. Výklady významu HV sa uvádzajú skôr v 2. stĺpci. Totiž mnohé syntagmatické spojenia uvádzané v tomto stĺpci majú práve povahu výkladu významu príslušného HV. Napr. *alkoholický nápoj — liehový nápoj, ananás — južné ovocie, apríl — jarný mesiac, august — letný mesiac, babička — stará matka, bábika — detská hračka, banán — južné ovocie, baník — robotník v bani* atď. Najpreukaznejšie sa v 2. stĺpci vymedzuje význam HV *cisár;* tu po spojeniach *cisársky palác, cisárske vojsko, cisárov obraz* sa v osobitnom riadku uvádza: *cisár = panovník.* Je evidentné, že tu nejde o uvádzanie syntagmy k HV *cisár,* ale práve o výklad významu slova *cisár.* Nazdávame sa, že by bolo vhodné uvádzať dôsledne pri každom HV v 1. stĺpci aj význam HV alebo aspoň základný význam takejto jednotky.

Pod heslovým slovom sa podľa úvodu uvádza skupina slov odvodených od základného slova; v slovnej čeľadi sa ponechali, ako čítame ďalej, len také slová, ktoré hodnotíme ako deriváty z hľadiska synchronického, nie etymologického. Uvádzanie derivátov HV je nesporne kladom a správne je aj uplatnenie synchronického, nie etymologického hľadiska (pričom pod synchrónnou sa tu rozumie súčasný jazyk, čiže v tomto prípade ide o uvádzanie derivátov, ktorých súvislosti sú zrejmé a sa pociťujú v súčasnom jazyku). V lexikálnom minime sa v početných prípadoch skutočne zaznamenávajú „slová odvodené od základného slova", napr. *abeceda — abecedný, ananás — ananásový, baňa — banský, baran — baranina, bažant — bažantnica, bicykel — bicyklista, bicyklovať sa, cement — cementáreň, cementovať* atď. V početných podobných prípadoch sa deriváty nezaznamenávajú, napr. *astra, atrament, autíčko, auto, balík,* hoci sú dôležité z hľadiska derivačného (k *balík* príd. meno s príponou *-ový*), ale aj syntagmatického (k *balík* spojenie *balíková stanica, balíková zásielka*), morfologického (k *autíčko* derivát *autičkár,* dnes dobre známy výraz, s alternáciou *í/i*) a pod. Viaceré prípady spracovania 1. stĺpca však ukazujú, že tu nejde vždy iba o deriváty HV, ale o slovné čeľade, ktoré sa v tejto súvislosti tiež spomínajú a ktoré nemožno stotožňovať s pojmom derivátu (k vymedzeniu slovnej čeľade porov. napr. J. Ružička, Z jazykovednej terminológie, Slovenská reč, *16,* 1950—1951, s. 214). Napr. pri HV *bolenie* sa uvádza sloveso *bolieť,* toto sloveso však nepredstavuje derivát slova *bolenie,* ale slovo *bolenie* patrí k slovesu *bolieť* ako jeho derivát alebo ako istá gramatická forma. Pri HV *celok* je slovo *celý,* ktoré nepredstavuje derivát slova *celok,* ale práve naopak slovo *celok* je utvorené od príd. mena *celý,* pri *ceruzka* sa uvádza *ceruza,* slovo *ceruza* nie je však derivát HV *ceruzka,* ale pomenovanie *ceruzka* je odvodené od slova *ceruza,* pri slove *colník* sa zaznamenáva výraz *clo,* ktoré zasa nepredstavuje derivát slova *colník,* atď. V 1. stĺpci sa teda pri HV neuvádzajú iba deriváty HV, ale skôr slovné čeľade súvisiace s HV (pravda, do takejto slovnej čeľade patria aj niektoré deriváty HV, slovná čeľaď je však širší pojem). S postupom, že sa pri HV zaznamenávajú niektoré výrazy z príslušnej slovnej čeľade, možno súhlasiť, len sa v tejto súvislosti nemali v úvode spomínať deriváty HV, ale slovné čeľade, do ktorých sa ako ich časť zaraďujú aj príslušné deriváty HV. Pravda, bolo by možné aj také spracovanie, že by sa pri príslušných HV dôsledne zaznamenávali iba ich deriváty. V každom prípade 2. vydanie tejto publikácie (ktoré so zreteľom na stále rastúcu potrebu vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka

zrejme nedá na seba dlho čakať) bude potrebné v tomto bode spresniť alebo upraviť.

V 2. stĺpci sa podľa úvodu postupuje od slov ku skladom (syntagmám). V tomto stĺpci sa zaznamenávajú spojenia slov s HV, napr. pri slove *abeceda* sú spojenia *grécka abeceda, malá abeceda, veľká abeceda,* alebo spojenia slov s derivátom HV, napr. *abecedný zoznam, abecedné poradie.* Sú tu však neraz aj spojenia úplne voľne nadväzujúce na príslušný HV, napr. pri HV *akvárium* je *kúpiť akvárium, predať akvárium, veľké akvárium,* ale aj *vodná nádrž* a *pestovať ryby.* Podobne pri *babička* je *stará matka* (spojenie, ktoré predstavuje vlastne synnnymum, a teda výklad HV *babička*), ale aj výrazy *starý otec* a *starí rodičia.* Ako vidieť, 2. stĺpec obsahuje pomerne rôznorodý materiál, ktorého spoločným menovateľom je asociačná viazanosť s HV. Takéto široké vymedzenie obsahu tohto stĺpca má zaiste svoj pedagogický a didaktický význam, bolo by však vhodné oddeliť syntagmatické spojenia, ktoré sa viažu na HV alebo jeho deriváty, prípadne čeľade slov od ostatných spojení, ktoré s HV súvisia len voľne.V práci by sa takto zvýraznil systémový jazykový aspekt. Je pochopiteľné, že do tohto 2. stĺpca nepatria prípady typu *cisár = panovník,* ktorý sme spomínali vyššie pri rozbore 1. stĺpca.

V 3. stĺpci sa uvádzajú jednotlivé vety, v ktorých sú použité príslušné HV. Týmito príkladmi sa vhodne ilustruje význam a používanie jednotlivých HV v konkrétnom jazykovom vyjadrovaní.

V časti o gramatickom minime sú tiež pozoruhodné niektoré prvky spracovania. Jednotlivé pády sú usporiadané podľa frekvencie. Nominatív, akuzatív, genitív a lokál sú ako frekventované pády uvedené pred menej frekventovanými pádmi datívom a inštrumentálom. Pre potreby vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka autor uplatnil niektoré zmeny aj pri gramatických vzoroch, napr. subst. mask. a neutr. s tvaroslovným základom na *k, g, ch, h* sa vydeľujú do osobitného vzoru na ľahšie nacvičovanie lokálu jednotného čísla. Namiesto tradičného poradia slovných druhov (podst. mená, príd. mená atď.) je tu odlišné poradie (slovesá, podst. mená, príd. mená, číslovky, zámená, príslovky, predložky, spojky, častice, citoslovcia). Postavenie slovies na prvé miesto sa tu odôvodňuje tým, že sloveso je základným stavebným materiálom ako dynamická časť vety. V rámci slovies autor správne vydeľuje slovesá s pravidelným a nepravidelným časovaním a produktívne a neproduktívne slovesné typy. Tento postup treba uplatňovať aj pri iných slovných druhoch, napr. pri podst. menách.

Nakoniec sa chceme zmieniť o tom, že v roku 1978 vyšla nielen práca o lexikálnom a gramatickom minime slovenčiny, ale aj podobná práca týkajúca sa ruštiny (*4000 najboleje upotrebiteľnych slov russkogo jazyka. Učebnyj slovar' dľa zarubežnych škol.* Red. N. M. Šanskij. 1. vyd. Moskva, Russkij jazyk 1978. 368 s.). V tejto publikácii, ktorá vyšla v stručnejšej podobe aj v slovenskom znení (*4000 najpoužívanejších slov ruského jazyka. Slovník pre zahraničné školy.* Prel. T. G. Čebotareva. 1. vyd. Moskva, Ruský jazyk 1979. 216 s.), je po úvode rovnako ako v Prokopovej práci najdôležitejšou a najväčšou časťou slovník s abecedne usporiadanými najčastejšie používanými slovami. V tomto slovníku sa uvádza o 1000 lexikálnych jednotiek viac ako v recenzovanej slovenskej práci. Tento rozdiel môže byť dobrým podnetom k úvahám o vymedzení základu a či minima v slovnej zásobe jazyka. Ako je známe, v päťdesiatych rokoch sa venovala veľká pozornosť otázke vymedzenia tzv. základného slovného fondu, ktorú podnietila diskusia v ZSSR o základných otázkach jazykovedy. V súčas-

nosti, ako ukazuje aj práca J. Prokopa, ide nielen o vymedzenie základnej slovnej zásoby jazyka, ale aj základu v iných oblastiach jazykového systému, napr. v gramatickej rovine. Takéto vymedzenie má mimoriadny význam pre vyučovanie ktoréhokoľvek jazyka ako cudzieho, je však veľmi závažné už z hľadiska poznávania štruktúry niektorého konkrétneho jazyka (porov. v tejto súvislosti aj pojmy centra a periférie jazykového systému, resp. parciálnych zložiek tohto systému, ktoré sa používajú v súčasnej modernej jazykovede). Čo sa týka spracovania slov v cit. sovietskej publikácii pri jednotlivých HV, dôsledne sa tu uvádzajú iba syntagmatické spojenia s príslušným HV. Publikácia uvádza pritom na rozdiel od slovenskej práce priamo v slovníku nielen plnovýznamové, ale aj neplnovýznamové slová. V Prokopovej publikácii sa najfrekventovanejšie neohybné slová uvádzajú v časti *Sémantizácia základných slov prekladom.* Inak názov tejto časti ukazuje, že za základné sa tu pokladajú nielen plnovýznamové slová, ale aj neplnovýznamové výrazy. Nazdávame sa, že popri plnovýznamových slovách by sa mali uvádzať v lexikálnom minime priamo aj príslušné neplnovýznamové slová. Cit. sovietska publikácia na rozdiel od slovenskej je vyhotovená viacfarebnou tlačou (vytlačili ju v NDR). Vďaka vynikajúcemu polygrafickému vyhotoveniu sú tu obrázky niektorých HV, zoradené podobne ako v práci J. Prokopa do tematických celkov, veľmi názorné, priam „ako živé" (napr. obrázky znázorňujúce niektoré druhy ovocia, niektoré rastliny, najmä však zvieratá). Prednosťou slovenskej práce je citeľne väčší počet obrázkov k HV v lexikálnom minime. Bolo by však vítané, keby ďalšie vydanie Prokopovej práce bolo tiež viacfarebné. Pendantom gramatického minima z Prokopovej práce je v cit. ruskej publikácii časť *Gramatické tabuľky.* Podávajú sa tu informácie iba o flektívnych slovných druhoch (v Prokopovej práci aj o nehybných slovách), a to v poradí podst. mená, príd. mená, číslovky, zámená a slovesá. V práci o najčastejšie používaných slovách v ruštine sa na rozdiel od slovenskej publikácie nepodáva sémantizácia základných slov prekladom. Ako vidieť, v spracovaní obidvoch príručiek sú značné zhody, ale sú tu aj isté rozdiely, ktoré môžu byť podnetom pre ďalšie práce na takýchto dielach.

L. Dvonč

KONDRAŠOV, N. A.: Istorija lingvističeskich učenij. 1. vyd. Moskva, Prosveščenije 1979. 224 s.

N. A. Kondrašov podáva v tejto učebnici prehľad súčasných názorov o podstate, dejinách, výstavbe a úlohe jazyka, oboznamuje čitateľov s dejinami jazykovedy, so základnými smermi a lingvistickými školami, charakterizuje prínos ich významných predstaviteľov a základných jazykovedných a lingvistickofilozofických prác.

Učebnica je rozdelená do štrnástich kapitol. Prvé tri autor venuje analýze podmienok, v ktorých jazykoveda ako vedná disciplína vznikala. Kondrašov sa v týchto kapitolách zaoberá staroindickou, gréckou a rímskou jazykovedou a vývinom klasickej filológie v období renesancie. Analyzuje staroindickú Paniniho gramatiku a jej súčasti — fonetiku a morfológiu (v nej Panini rozčlenil slovné druhy na mená, slovesá, predložky a častice). V kapitole o starogréckej jazykovede sa autor zaoberá jazykovedným aspektom Demokritových, Platón-

nových, Aristotelových diel, analyzuje ich a hodnotí. Osobitnú stať venuje stoickej filozofickej škole, alexandrijskej a rímskej jazykovede.

V osobitnej kapitole sa zaoberá vznikom historickoporovnávacej jazykovedy a vývinom lingvistiky v slovanskom svete (cyrilometodejská misia, Chrabrov spis O písmenách); pokračovanie kapitoly tvorí periodizácia historickoporovnávacej jazykovedy: 1. od vzniku historicko-porovnávacej jazykovedy po prvé formovanie mladogramatickej školy; 2. mladogramatická epocha; 3. od mladogramatikov po Saussurov Kurz všeobecnej jazykovedy (koniec 19. a dvadsiate roky 20. storočia); 4. od Saussura po dnešok. Periodizáciu ilustruje prácami F. Boppa, A. Ch. Vostokova, J. Grimma, pričom kriticky hodnotí ich diela (napr. pri práci Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache kritizuje F. Boppa za jednostrannosť v tom zmysle, že svoje tvrdenie o spoločnom pôvode sledovaných jazykov založil na verbálnej flexii). Jazyková koncepcia W. Humboldta je Kondrašovovi v ďalšej kapitole východiskom pri výklade vzniku a vývinu všeobecnej jazykovedy. Autor v nej rozvádza a komentuje Humboldtove tézy o protirečení sociálneho a individuálneho momentu v jazyku, o stavbe jazyka v konkrétnom momente jeho vývinu a o vzťahu tohto stavu k celkovému vývinu jazyka. Kondrašov ďalej komentuje Humboldtovu definíciu jazyka ako súhrn faktov vplývajúcich na vývin jeho systému, ktorý je prostriedkom objektivizácie myšlienok. Vychádzajúc z analýzy Humboldtových postulátov, N. A. Kondrašov formuluje komentár k tézam o vývine jazykových skupín u autorov A. Potta, O. Schradera, C. Kurtiusa a F. Dietza. Komentár dopĺňa rozborom Jungmannovej, Kollárovej, Šafárikovej koncepcie slovanskej vzájomnosti a analýzou naturalistickej koncepcie A. Schleichera a psychologizmu v jazykovede.

Ďalšia kapitola Kondrašovovej učebnice približuje čitateľom metódy mladogramatického výskumu A. A. Potebňu, Baudouina de Courtenay, F. de Saussura, F. F. Fortunatova, K. Wernera, A. Leskiena, K. Brugmanna, práce ktorých autor nazýva „reálnym progresom v porovnaní s predchádzajúcimi stavmi lingvistických výskumov" (s. 76—77).

V kapitole o ruskej jazykovede 19. storočia autor komentuje logicko-gramatické princípy F. I. Buslajeva, psychologické názory A. A. Potebňu. Výraznú časť kapitoly Kondrašov venoval moskovskej a kazanskej lingvistickej škole, ich predstaviteľom a stúpencom a ich základným dielam (F. F. Fortunatov, A. A. Šachmatov, D. N. Ušakov, A. M. Peškovskij, F. Solmsen, L. V. Ščerba, E. D. Polivanov, B. Tomaševskij, V. V. Vinogradov). Medzi stúpencov týchto dvoch škôl počíta aj A. Beliča a J. Polívku.

Vznik sociologického smeru jazykovedného výskumu je predmetom ďalšej kapitoly. Ťažiskom tejto časti je rozbor a komentár spoločenskej funkcie jazyka v prácach A. Meilleta, Ch. Ballyho, A. Somerfeldta a okrajovo je spomenutá i lingvistická geografia a neolingvistika.

Interpretácii Saussurovskej koncepcie jazyka s pojmami langue, parole, langage venoval Kondrašov osobitnú pozornosť a z pozície marxistickej filozofie a jazykovedy hodnotí uvedený trinárny vzťah v jazyku v súvislosti s vývinom jazyka, s „historickými faktami, ktoré predchádzajú jazyk" (s. 111). Autor ďalej osvetľuje Saussurovo vymedzenie špecifiky jazykovedy ako vednej disciplíny, jej rozčlenenie na intralingvistiku (jazykový systém) a extralingvistiku (vonkajšie podmienky fungovania jazyka a jeho vývinu). Záver kapitoly tvorí rozbor

synchrónnych a diachrónnych aspektov v skúmaní jazyka. Na túto kapitolu nadväzuje charakteristika pražskej lingvistickej školy, ktorá prehodnotila saussurovské ponímanie opozícií jazyk — reč, diachrónia — synchrónia, intralingvistika — extralingvistika. N. A. Kondrašov dopĺňa informácie o pražskej lingvistickej škole analýzou fonologických prác N. S. Trubeckého, R. Jakobsona, S. O. Karcevského, V. Mathesiusa, B. Trnku, B. Havránka a J. Vachka. Záver kapitoly tvorí výklad funkčného prístupu pri výskume spisovných jazykov.

Základné metódy výskumu dánskych štrukturalistov (kodanskej lingvistickej školy) a amerických deskriptivistov približuje autor čitateľovi analýzou Hjelmslevovej práce Jazyk a reč (štrukturalizmus), v ktorej Hjelmslev vyšiel z troch charakteristických glosematických funkcií — interdependencie, determinácie a konštelácie. Kondrašov v hodnotiacej časti charakterizuje glosematiku ako „najvyšší a extrémny prejav štrukturalizmu" (s. 152). Amerických deskriptivistov, ktorí pokladali za ťažisko svojho výskumu morfému a jej prostredníctvom skúmali a triedili ostatné jazykové jednotky (slová a vety), približuje autor čitateľom rozborom základov ich teórie a metodológie. Spomedzi hlavných predstaviteľov deskriptivizmu vyberá pre svoju analýzu Bloomfielda a Sapira, ktorých koncepciu rozvinul v neskorších rokoch N. Chomsky generatívnou metódou výkladu. N. A. Kondrašov vo svojej práci okrajovo spomína aj etnolingvistické a neohumboldtovské smery súčasnej jazykovedy, zaoberá sa jazykovou typológiou a lingvistickými univerzáliami a záver kapitoly venuje exaktným metódam lingvistického výskumu a súčasnej historicko-porovnávacej jazykovede.

Poslednú kapitolu autor venoval vývinu sovietskej jazykovedy a jej metodologickej základni — dialektickému a historickému materializmu. Na uvedených princípoch N. A. Kondrašov analyzuje jazykovedné dielo N. J. Marra, gramatickú koncepciu I. I. Meščaninova, L. V. Ščerbu, Peškovského i Vinokura. Osobitnú pozornosť venuje podmienkam vzniku sociolingvistiky a úlohám, ktoré v súčasnosti sovietska jazykoveda rieši (Nárečový atlas ruského jazyka, Nárečový atlas bieloruského jazyka, otázky vnútornej štruktúry ruského jazyka a metód lingvistického výskumu).

Kondrašovova učebnica je predovšetkým určená poslucháčom filologických odborov s pedagogickým zameraním. Látka podaná v tejto práci je základným učivom dejín jazykovedy a dáva čitateľovi základnú orientáciu o vývine jazykovedy ako vednej disciplíny. Pozitívne treba hodnotiť autorov lingvistickofilozofický prístup pri interpretácii jednotlivých problémov staroindickej, starogréckej a starorímskej jazykovedy, základných etáp vývinu jazykovedy, lingvistických škôl, vývinu ruskej jazykovedy a prác klasikov marxizmu-leninizmu, ktorým autor venoval vo svojej učebnici hodne priestoru. Menej sa venoval čiastkovým otázkam: štrukturalizmu, exaktným metódam jazykovedného výskumu, sociolingvistike. Toto zúženie priestoru však nemožno považovať za nedostatok, pretože prvoradou úlohou učebnice je podať prehľad dejín jazykovedy. Na doplnenie výkladu Kondrašov v závere každej kapitoly uvádza zoznam doplnkovej literatúry. Učebnica je výbornou pomôckou nielen pre študentov filológie, ale i vhodnou príručkou pre učiteľov slovenského a ruského jazyka i pre vedeckých pracovníkov v oblasti jazykovedy.

P. Žigo

Skloňovanie substantív rifle, džínsy a ich deriváty. — 1. Prevzaté slová sa spravidla začleňujú do slovnej zásoby aj do tvaroslovia spisovnej slovenčiny hneď po ich prevzatí z cudzieho jazyka. Proces zdomácňovania prevzatých slov robí však dakedy používateľom spisovného jazyka isté ťažkosti. S rozkolísanosťou v skloňovaní i v tvorení odvodených slov sme sa v poslednom čase stretli pri prevzatých slovách *rifle* a *džínsy*. Zaznamenali sme napr. tvary *rifliam* i *riflám*:

Obdiv k módnym r i f l i a m zrejme preháňal 20-ročný Ľuboš M. z okresu Poprad ... (Smena, 28. 1. 1980, s. 5) — *Pravdepodobne obdiv k módnym „riflám" preháňal 20-ročný Ľuboš M. z okresu Poprad ...* (Práca, 28. 1. 1980, s. 3).

Slovník slovenského jazyka slovo *rifle* nezaznamenáva. Autorky M. Ivanová-Šalingová a Z. Maníková v Slovníku cudzích slov (1. vyd. 1979, s. 763) uvádzajú podstatné meno *rifle* s údajom o gen. pl. tohto slova *(rifieľ)* a o tom, že je to pomnožné podstatné meno ženského rodu. Uvádzajú ďalej, že toto slovo je neznámeho pôvodu. Podľa našich zistení slovo *rifle* je anglického pôvodu. Podstatným menom *rifle* (vysl. *rajfl*) sa v angličtine nazýva puška. Motiváciu slova *rifle* (ktoré pomenúva istý druh nohavíc) treba hľadať v anglickom pomenovaní pušky *(rifle)*. Na visačkách nohavíc tohto druhu sú často popri názve *rifle* zaregistrované skrížené pušky. Rifle boli totiž pôvodne nohavice pastierov (jazdcov) dobytka v severoamerických prériách. Pastieri dobytka (obyčajne jazdci) mali pri sebe zbrane (pištole, pušky), ktoré ukladali do špeciálnych vreciek nohavíc.

V slovenčine sa prevzaté podstatné meno *rifle* hodnotí ako pomnožné podstatné meno ženského rodu. V základnom tvare (N. pl.) sa pred pádovou príponou *-e* vyslovuje spoluhláska *ľ (rifľe)*. Rovnako sa vyslovujú aj iné podobné prevzaté podstatné mená ženského rodu, napr. *štafle, škrofle, pajšle, štule, prézle; žemľa — žemle, šabľa — šable* atď. Pomnožné podstatné meno *rifle* sa skloňuje podľa vzoru ulica.

V cit. Slovníku cudzích slov sa pri podstatnom mene *rifle* uvádza tvar gen. pl. *rifieľ*. Nazdávame sa, že za správny tvar treba pokladať aj tvar. gen pl. *riflí* (s pádovou príponou *-í*). V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 107) sa pri skloňovaní podstatných mien ženského rodu vzoru ulica konštatuje, že v G. pl. je pádová prípona *-í* zo slov zakončených na *-ľa* v slovách na *-oľa, -ôľa, -aľa,* napr. *homoľa — homolí, moľa — molí, nevôľa — nevôlí, rehoľa — reholí, pištoľa — pištolí, raľa — ralí, vôľa — vôlí; páľa — pálí, trúbeľa — trúbelí* a *mrľa — mrlí*, ďalej pri slovách s predchádzajúcou spoluhláskou okrem slova *fakľa*, napr.: *datľa — datlí, džungľa — džunglí, gusle — guslí, rokľa — roklí, mandľa — mandlí*. V Morfológii sa ďalej konštatuje, že pri slovách *homoľa, drumbľa, husle, jasle, kachle, šabľa, mašľa, žemľa* je tvar na *-í* popri tvare s nulovou pádovou príponou. Keďže aj pri prevzatom slove *rifle* je pred zakončením spoluhláska, môže sa tvar gen. pl. tvoriť aj pádovou príponou *-í (riflí)*, ale aj pomocou vkladnej dvojhlásky *-ie-* a s nulovou pádovou príponou: *rifieľ*. Podstatné meno *rifle* má teda v súčasnej spisovnej slovenčine tieto tvary: N. *rifle*, G. *riflí/rifieľ*, D. *rifliam*, A. *rifle*, L. *(o) rifliach*, I. *rifľami*.

Okrem podstatného mena *rifle* sa v súčasnej spisovnej slovenčine používajú aj niektoré jeho deriváty. Často možno počuť napr. výrazy „riflovina", „riflový". V spisovnej slovenčine sa však pred príponami *-ovina* a *-ový* spoluhláska *-ľ-* na konci základu zachováva, napr. *košeľa — košeľovina, jedľa — jedľovina, jedľový, chmeľ — chmeľovina; fakľa — fakľový, husle — husľový, žemľa — žemľový* atď. Sem možno zaradiť aj derivát *rifľovina* a takisto aj derivát *rifľový* (s písaním a vyslovovaním *ľ* pred príponami *-ovina* a *-ový*).

2. O prevzatom slove *džínsy* sme uvažovali dávnejšie v príspevku *Džínsy a iné cudzie slová* v jazykovej rubrike Slovenčina naša (Nedeľná Pravda, 1. 4. 1977, s. 6). Aj toto slovo je prevzaté z angličtiny a označujeme ním druh módnych športových nohavíc. Okrem slovenskej pravopisnej podoby dostalo toto slovo v slovenčine aj domácu gramatickú podobu s pádovou príponou *-y*. Anglické slovo *jeans* sa v angličtine vyslovuje ako *džínz*. Pretože v spisovnej slovenčine je podstatné meno nohavice pomnožné, túto gramatickú charakteristiku analogicky dostalo aj prevzaté slovo *džínsy* a začlenilo sa k podstatným menám mužského rodu vzoru dub. M. Ivanová-Šalingová a Z. Maníková v Slovníku cudzích slov hodnotia podstatné meno *džínsy* ako substantívum ženského rodu a okrem základného tvaru *džínsy* uvádzajú aj tvar gen. pl. *džíns*. Doklady z dennej tlače však ukazujú, že pomnožné podstatné meno *džínsy* sa v súčasnej spisovnej slovenčine pokladá za maskulínum. Zaznamenali sme si napr. tento doklad: *Deti v d ž í n s o c h* (Smena, 6. 1. 1977, s. 1).

Pomnožné podstatné meno *džínsy* treba v súčasnej spisovnej slovenčine skloňovať tatko: N. *džínsy*, G. *džínsov*, D. *džínsom*, A. *džínsy*, L. *(v) džínsoch*, I. *džínsmi/džínsami*.

Isté ťažkosti sú aj pri tvorení derivátov od tohto podstatného mena. V tlači sme zaznamenali podobu „džinsovina", napr.: *Na voľný deň džinsovina. — Výrobky z džinsoviny* (Východoslovenské noviny, 22. 6. 1978. s. 5). Treba však konštatovať, že pred príponami *-ovina* a *-ový* sa dlhá slabika v slovotvornom základe neskracuje, napr. *káva — kávovina, gýč — gýčový, príznak — príznakový* a pod. A tak aj deriváty od slova *džínsy* si dĺžku v základe zachovávajú: *džínsovina, džínsový*. Podobu *džínsovina* (s krátkym *í*) pravdepodobne spôsobilo kolísanie kvantity v základe *(džínsy — džínsy)*.

3. Prevzaté slová *rifle* a *džínsy* treba v spisovnej slovenčine pokladať za pomnožné podstatné mená. Podstatné meno *rifle* je ženského rodu a skloňuje sa podľa vzoru ulica. Podstatné meno *džínsy* je mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru dub. Príslušné deriváty majú podoby: *rifľovina, rifľový; džínsovina, džínsový*.

J. Jacko

Dekodér, nie dekordér. — Nedávno sme dostali od J. M. z Košíc otázku, či je v slovenčine správna podoba slova *dekodér* alebo *dekordér*, ktorú uvádza Slovník slovenského jazyka (SSJ) VI, 1968, s. 23. Keďže slovo *dekodér* súvisí so slovom *kód* aj so slovom *kodér*, je jasné, že v SSJ VI je tlačová chyba a správna podoba slova je *dekodér*, nie „dekordér". Na to, že ide o tlačovú chybu, poukazuje aj správne abecedné zaradenie tohto slova (nasleduje po hesle *dekapovanie* a za ním nasleduje heslo *dekompenzácia*).

Podstatné meno *dekodér* je správne uvedené napr. v Slovníku cudzích slov od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (1965, s. 222). Tak ho zaznamenáva aj najnovší Slovník cudzích slov (SCS) od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1. vyd. 1979, s. 191).

Pri tejto príležitosti sme pozorovali výrazy odvodené od základného slova *kód* v SSJ a v najnovšom SCS. V SSJ I (1959, s. 712) sa ešte neuvádza ani podstatné meno *kód*, ani sloveso *kódovať*. Tieto slová zaznamenáva až SSJ VI, 1968, s. 44, kde sú uvedené heslá *kód, kodér, kódovací, kódovač*[1], *kódovač*[2], *kódovanie, kódovať, kódový*. V priebehu desiatich rokov sa teda vplyvom teórie komunikácie, teórie informácií a počítacích strojov rozšírilo slovo *kód* a celá jeho slovná čeľaď natoľko, že tieto slová bolo treba zaznamenať aj v slovníkoch.

Rozdiel v spracovaní uvedených slov v spomínaných slovníkoch je takýto: Nový SCS uvádza dôslednejšie opozitá pri jednotlivých slovách, napr. *kodér* (op. *dekodér*), *kódovač II* (op. *dekkdovač*), *kódovanie* (op. *dekódovanie*). Vypadlo však opozitum *dekódovať* pri slovese *kódovať*. SSJ VI v príslušných heslách vôbec neuvádza opozitá.

SCS (1979, s. 460) uvádza pri slovách *kód, kodér* aj ich tretí (novší) význam z oblasti kybernetiky (porov. *kód — kyb.* systém znakov a pravidiel na vyjadrenie informácií, slúžiaci na prenášanie informácií z jednej sústavy signálov, znakov do druhej; vzájomné jednoznačné priradenie prvkov množiny signálov (symbolov) prvkom množiny správy (na tomto mieste sa šípkou odkazuje na ďalší pojem, a to na pojem kódovanie).

Spracovanie v SCS sa ďalej odlišuje od spracovania derivátov od podstatného mena *kód* v SSJ tým, že uvádza slovotvorné varianty *odkódovač, odkódovať* (s týmito výrazmi sa dakedy stretávame ako s variantmi slov *dekódovač, dekódovať*). Vznik variantov *odkódovač, odkódovať* je zdôvodnený snahou dať pomocou slovenskej slovotvornej predpony *-od* vyšší stupeň priezračnosti základnému a najmä odvodenému termínu. Tým však pri opozitných dvojiciach slov *kódovať — dekódovať/odkódovať, kódovač — dekódovač/odkódovač* dochádza k istej symetrii a táto skutočnosť bola pravdepodobne príčinou, že čiastočne slovakizované podoby variantov *odkódovať — odkódovač* sa neujali.

Dvojice slov *kódovať — dekódovať* podporujú také dvojice bežných výrazov ako *šifrovať — dešifrovať, centralizovať — decentralizovať* ap. Substantívum *dešifrátor* sa v odbornej reči používa ako synonymum slova *dekodér* (porov. SCS, 1979, s. 202). Slovesá *kódovať, dekódovať* pokladáme podľa nášho jazykového vedomia za dvojvidové.

Touto poznámkou sme chceli upozorniť nielen na správne znenie slova *dekodér,* ale aj na fakt, ako rýchlo sa vplyvom zmien v reálnej skutočnosti menia aj vzťahy slov a ich frekvencia v každodennej i odbornej reči.

M. Ivanová-Šalingová

Index 49611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 45, 1980, číslo 4. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA, Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980.
Kčs 8,—.